

ਵਤਨ

(ਈ-ਅੰਕ 6)

ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੂਨ 2008

ਸੰਪਾਦਕ: ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ

ਸਹਿਯੋਗੀ: ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ, ਪਾਲ ਬਿਨਿੰਗ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿੱਚ		ਸਫਾ
ਸੰਪਰਕ		2
ਕਵਿਤਾਵਾਂ	ਰਾਉਲ ਗਾਟੀਕਾ	3
ਕਹਾਣੀ		
	ਪੁਲ	ਸਾਂਵਲ ਧਾਮੀ
		5
ਲੜੀਵਾਰ ਨਾਵਲ	ਧਰਤੀ ਧਨ ਨਾ ਆਪਣਾ	ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦਰ
		17
ਲੇਖ	ਸਾਊਥਾਲ ਸ਼ਰੀਫ਼	ਜੋਗਿੰਦਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ
		29
	ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ ਨਾਟ ਜਗਤ	ਅਰਵਿੰਦਰ ਧਾਲੀਵਾਲ
		35
	ਰੱਬ ਮਨੁੱਖੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ	
	ਉਪਜ-ਆਈਨਸਟੀਨ	ਗੁਰਮੇਲ ਰਾਏ
		39
ਪਰਦਾ ਜੋ ਉੱਠ ਗਿਆ	ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੱਲ	
	ਇਲਾਜ ਨਾਲ ਬਦਤਰ	ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ
		40
	ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ	
	ਰਹੇ ਪਾੜੇ ਲਈ ਬੀ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ	
	ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੱਥ	ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ
		43
	ਕਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਿੱਲ ਸੀ 50	ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ
		44
ਬਿਆਨ	ਫਲਸਤੀਨੀ ਬੇਦਖਲੀ ਦੇ 60 ਵਰ੍ਹੇ	45
ਸਰਗਤਮੀਆਂ		46

ਸੰਪਰਕ

ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ	shundal@sfu.ca	604-595-5767
ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ	sadhu.binning@gmail.com	604-437-9014
ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸੇਖਾ	hsekha@hotmail.com	604-599-4986
ਪਾਲ ਬਿਨਿੰਗ	paulbinning67@gmail.com	778-889-8255

ਚਿੱਠੀ/ਪੱਤਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ: 13286 - 55 A Ave., Surrey, BC, Canada, V3X 3B3

ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਨੋਟਿਸ

ਜਿਹੜੀਆਂ ਲਿਖਤ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨੋਟਿਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੇ ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਲੇਖਕ ਦੇ ਹਨ”, ਉਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗਹ ਛਾਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੇਖਕ ਕੋਲੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੇ ਨੋਟਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛਪੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਪਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਛਾਪਣ ਸਮੇਂ ਵਤਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। - ਅਦਾਰਾ ਵਤਨ

ਵਤਨ ਵਿਚ

ਛਪੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਤਨ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਵਤਨ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਆਨਰੇਰੀ ਹਨ।

Opinions expressed are of the individual writers and may not necessarily reflect the policies of Watan.

All officeholders and members of Watan, past and present, have been and are honorary associates.

ਕੀਮਤ

ਈ-ਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਮੁਫਤ।

ਪ੍ਰਿੰਟਿਡ ਕਾਪੀ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ : ਇਕ ਅੰਕ: 5 ਡਾਲਰ

ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ (ਸਿਰਫ ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਲਈ): 25 ਡਾਲਰ

ਆਪਣੇ ਚੈੱਕ ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਜਾਂ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਸਾਰਾ ਦੇ ਨਾਂ ਬਣਾਉ।

ਰਾਉਲ ਗਾਟੀਕਾ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

(ਰਾਉਲ ਗਾਟੀਕਾ 1963 'ਚ ਮਿਕਸਟੈਕੋ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇ ਆਦਿਵਾਸੀ ਕਬੀਲੇ 'ਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸਤਾਰਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰੇ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵਾਪਸੀ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ ਆਦਿ ਮਸਲਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ 'ਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਜੇਲ੍ਹ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਪੁਲੀਸ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਚ ਇਕ ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਨਫਰੰਸ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈ ਕੇ ਹਾਲ ਦੀ ਘੜੀ ਏਥੇ ਟਿਕ ਗਿਆ ਹੈ।)

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਸੜਕ ਇਕ ਮਹਾਂਦੀਪ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੈ:
ਇੱਥੇ ਦੀਆਂ ਬਦਬੂਆਂ
ਦੂਰ ਦੁਰੇਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਬੂਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹਨ,
ਮੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਰਗੀਆਂ
ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਰਗੀਆਂ
ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਰਗੀਆਂ
ਸਰਕਾਰ ਜੋ ਇਸ ਗੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਇਹ ਬਦਬੂਆਂ ਉਹਦੀ ਨਫਰਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼, ਮੈਂ ਇਸ 'ਤੇ ਨਿੱਤ ਤੁਰਦਾ ਹਾਂ
ਤਾਂਕਿ ਇਹਦਾ ਚੇਹਰਾ ਨਾ ਭੁੱਲਾਂ
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਇਹਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਨਾਲ ਮਿਣਦਾ ਹਾਂ
ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਹਦੇ ਤਨ ਦੀ
ਲੰਬਾਈ ਚੌੜਾਈ ਵਿਚ ਦੀ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ
ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਕੱਠੀ ਹੋਈ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਮੂੰਹ ਘੁੱਟ ਕੇ ਉਡੀਕਦੀ
ਕਿ ਉਹ ਬੋਲਣਗੇ ਜਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨਗੇ
ਕਹਿੰਦੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਰ ਪਤਾ ਸਭ ਰੱਖਦੀ ਹੈ

ਭੰਗ ਤੇ ਕਰੈਕ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਭੰਨਿਆ ਪਿਆ
ਇਹਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖ ਰੋਂਦਾ ਹਾਂ
ਕੋਕ ਤੇ ਹੈਰੋਇਨ ਦੇ ਸੁਫਨਿਆਂ 'ਚ ਗੁਆਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਜੋ ਇਹਦੇ ਆਪਣੇ ਨਈਂ ਹੁੰਦੇ
ਹਾਏ ਨੀ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਸੜਕੇ!
ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀਏ ਬਦਨਾਮੀਏ
ਇੱਥੇ ਜੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਉਸ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕੋਈ ਨਈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ

ਇਹ ਤਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਨਈਂ
ਪਰ ਇਹ ਨਈਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਨਈਂ

ਹਾਏ ਨੀ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਸੜਕੇ!

ਇੱਦਾਂ ਕਿਉਂ ਹੈ
ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਦੁਰਕਾਰਿਆਂ ਲਈ
ਤੂੰ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਬਣਦੀ ਏਂ
ਸਮਾਜੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ
ਨਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਠਾਹਰ
ਕਾਨੂੰਨ ਨਿਯਮ ਤੇ ਫੂਡ ਬੈਂਕ ਦੀ ਖੈਰਾਤ
ਵੈਲਫੇਅਰ 'ਚੋਂ ਮਿਲੇ ਸਿੱਕੇ
ਬਸ ਦਾ ਟਿਕਟ, ਦਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਲੰਚ
ਗੰਦ ਮੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ
ਮਾਫੀਏ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਤੋਂ
ਬਚਿਆ ਖੁਚਿਆ

ਬੋਲੋੜੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਕੂੜੇ 'ਚ ਸੁੱਟੀਆਂ
ਭੂਤ ਵੀ ਸੜਾਂਦ ਮਾਰਦੇ ਨੇ ਏਥੇ
ਹਰ ਪਾਸੇ ਗੰਦ ਦੀ, ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੀ ਬਦਬੂਆ
ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਈਂ ਪਰ
ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ
ਕਿ ਇੱਥੇ ਨਰਮਾਈ ਦੀ ਵੀ ਮਹਿਕ ਆਉਂਦੀ ਹੈ

ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ 'ਤੇ ਅੰਕੜੇ ਕਦੇ ਫੇਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ
ਇਸ ਖੂਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਆਉਂਦੇ ਈ ਨਈਂ
ਮੈਂ ਖੂਨ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝ ਵਾਲੇ
ਆਪਣੇ ਆਦਿ-ਵਾਸੀ ਭੈਣਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ
ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਭਾਲਿਆ ਹੈ
ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਾਈਡਵਾਕ 'ਤੇ ਦੇਖਿਆ
ਪਰ ਉਹਨੀ ਪਹਿਚਾਣਿਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਤੇ ਸਾਰਾ ਭਵਿੱਖ

ਨਸੇ ਦੀ ਅਗਲੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੈ

ਇਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ
ਆਪਣੇ ਝੁਲਸੇ ਰੰਗ, ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਧੂੰਹਦੇ ਨੇ
ਮਰਦ ਜਾਂ ਔਰਤ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ
ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ
ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ
ਤੇ ਉਹ ਅਣਜਾਣਿਆਂ ਹੀ ਗਿਣਦੇ ਮਿਣਦੇ ਹਨ
ਡਰੱਗ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਜੋ ਸਸਤੀ ਤੇ ਕਾਤਲ ਹੈ
ਇੱਥੇ ਕੁੱਤੇ ਭੌਂਕਦੇ ਨਹੀਂ
ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ 'ਚ ਰੋਂਦੇ ਹਨ

ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਹਨ
ਅਸੀਂ ਹਾਰ ਕਿਉਂ ਨਈਂ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ
ਹੇਸਟਿਗਨਜ਼ ਜੋ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ
ਉਹ ਹੈ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕੱਠੇ ਹੋਣਾ ਹੈ
ਉਹ ਯਾਦ ਜਿਹੜੀ ਮਾਣਮੱਤੇ ਮੁੱਕੇ 'ਚ ਜਾਨ ਭਰਦੀ ਹੈ
ਇਹ ਰਾਹ ਜਿਸ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ
ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ
ਇਹ ਉਹ ਦਿਸਹੱਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਰੁੱਧ
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਲਾਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ
ਜੇ ਅਸੀਂ ਮਰਨਾ ਹੀ ਹੈ
ਤਾਂ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਚੁਪੀਤੇ ਲੰਮੇ ਪਿਆਂ ਨਹੀਂ
ਇਸ ਗਈ ਗੁਜਰੀ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਵਿਦਰੋਹ ਕਰਨ ਦਿਓ
ਕੁਝ ਵੀ ਮੁਫਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ
ਤੇ ਸੜਕਾਂ ਸਾਫ ਕਰਨ ਲਈ
ਕੁਝ ਡਰੱਗਾਂ ਦੀ ਵਾਧੂ ਵਰਤੋਂ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਹੀ
ਓਲੰਪਿਕ ਦਾ ਵਰ੍ਹਾ ਸਾਨੂੰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਝਾਕ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਹੇਸਟਿਗਨਜ਼ ਉਮੀਦ ਦੀ ਕਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਨਾਇਊ

ਨਾਇਊ ਉਹ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਜੰਗਲ
ਹਰ ਰੰਗ ਦੇ ਰੁੱਖ ਉਗਾਏ
ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਣਦੇ ਬੱਦਲ
ਕਰਦੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਗੱਭਣ
ਅਸਮਾਨ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਾਹੇ
ਜੋ ਕੀੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀਆਂ ਛੇੜਖਾਨੀ
ਨਾਇਊ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਬੱਦਲ

ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀ
ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀੜੀਆਂ
ਜਸ਼ਨ ਰੋਂਦੀਆਂ ਨੇ
ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਤੁਸੀਂ ਯੂਕੁਨੀਮੋ ਦੀ ਹਵਾ 'ਚ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਹੋ
ਜਿੱਥੇ ਠੰਢ ਖੁੰਘਾਰ ਪੰਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ
ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਅਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਉੱਥੇ
ਚੁੱਪ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਇਊ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹਰ ਥਾਂ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਹੈ:
ਦਿਨ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਚਾਨਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਲ ਉੱਠਦੇ ਨੇ
ਤਾਰੇ ਕਿਸੇ ਤਾਰਾ-ਮੰਡਲ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ
ਨਾ ਅਸਮਾਨ ਨਾ ਬੱਦਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮਦੇ ਨੇ
ਸਭ ਕੁਝ ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ ਉਗਮਦਾ ਹੈ
ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਉਹਲੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਜਿੱਥੇ ਬੁਰਕੀ ਨਾਲ ਸਵੇਰਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹੇ

ਨਾਇਊ ਇਕ ਇੰਡੀਅਨ (ਨੋਟਿਵ) ਵਸੇਰਾ ਹੈ
ਜਿੱਥੇ “ਤਰੱਕੀ” ਚੰਦ ਦੇ ਗੋਲ ਮੂੰਹ ਨੂੰ
ਹੰਝੂ ਅਤੇ ਬਿਨ-ਅੱਖੇ ਚੀਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ
ਨਿਗਲਣ ਦੀ ਕਾਹਲ 'ਚ ਹੈ

ਖੰਦਕ

ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ
ਤੈਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਵਿਤਾ
ਮੈਂ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਉਸ ਖੰਦਕ 'ਚੋਂ
ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਹੈ
ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਕਵਿਤਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਲਈ ਲੜਦੀ ਹੈ
ਇਕ ਬੰਦੂਕ ਕਵਿਤਾ ਜੋ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਸ਼ਰਲੇ ਛੱਡਦੀ ਹੈ
ਇਕ ਗੋਲੀ ਕਵਿਤਾ ਜੋ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛਲਣੀ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਇਕ ਹਥੌੜਾ ਕਵਿਤਾ ਜੋ ਜੇਲਖਾਨੇ ਤੋੜਦੀ ਹੈ
ਤੇ ਬੇਨਿਸਾਫੀਆਂ ਤਬਾਹ ਕਰਦੀ ਹੈ
ਇਹ ਕਵਿਤਾ
ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ
ਪਿਆਰ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ
ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ

(ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦ - ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ)

ਕਹਾਣੀ

ਪੁਲ

ਸਾਂਵਲ ਧਾਮੀ

ਸੁਣਿਆ ਏ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਦੁਆਬੇ 'ਚੋਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਬਹੁਤ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ: ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮਾਝੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਦੁਆਬੇ 'ਚ ਤਾਂ ਜਿਹੜੀ ਕੁੜੀ ਜੰਮਦੀ ਏ, ਮਾਝੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਕਰਕੇ ਜੰਮਦੀ ਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਰੋਸ ਵਜੋਂ ਦੁਆਬੇ 'ਚ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਬਣੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਮਾਝੇ 'ਚ ਕੁੜੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸੋਸ਼ਲ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਪਰ ਇਸ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਬਿਆਸੋਂ ਪਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਇਕ ਮਾਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਲੋਹਕੇ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਦਾ ਜੇ ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ: ਖੰਡ ਦੇ ਖਿਡਾਉਣਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਵਾ ਛੇ ਫੁੱਟ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕੱਦ, ਪਤਲਾ ਸਰੀਰ, ਗੋਰਾ-ਨਿਛੋਰ ਰੰਗ, ਨੀਲਾ ਚੋਲਾ ਤੇ ਤੇੜ ਕਛਹਿਰਾ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਨਿਹੰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਗੋਲ ਪੱਗ ਤੇ ਹੱਥ 'ਚ ਬਰਛਾ।

“ਵ੍ਹਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਵ੍ਹਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ।”

ਉਹ ਜਦ ਕਦੇ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਦਰਾਂ 'ਚ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਏਡੀ ਉੱਚੀ ਫਤਿਹ ਗਜਾਉਂਦਾ ਕਿ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਜਾਗ ਉੱਠਦੇ ਤੇ ਜਾਗਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਉਹ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਅਲੱਗ ਜਿਹੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਤੇ ਇਕ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਮਹਿਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਤੁਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਂਗਾਂ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

“ਤਾਰਾ ਸਿਆਂ, ਤੈਨੂੰ ਵਾਈ ਹੋਈ ਲੱਗਦੀ ਊ।”

“ਇਤੁਰਾਂ ਕਰ ਕਿ ਲਾਹੁਕਿਓਂ ਮੱਝ ਲੈ ਆ। ਵੱਗ ਦਾ ਵੱਗ ਖੜੋਤਾ ਈ ਓਥੇ।”

ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹ ਬਾਅਦ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਏ ਤੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਮਾਝੇ ਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਦੱਸਦਾ, “ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤਰੀ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਮਾਸੀ ਸੀ ਉਹ। ਉਹ ਤਿੰਨ ਭੈਣਾ ਸੀ। ਇਕ ਭੈਣ ਲੰਗੋਰੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਓ ਨਾਂ ਸੀ ਉਸ ਦਾ। ਉਹਦਾ ਬੱਸ ਇੱਕੋ ਪੁੱਤ ਸੀ ਸਤਨਾਮ ਸਿਉਂ। ਉਸ ਦੇ ਗਾੜੀ ਦੇ ਪੁੱਤ ਤੇ ਇਕ ਧੀ। ਬਖਤੋਰੇ ਦੇ ਕੋਈ ਨਿਆਣਾ ਨਈਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿਉਂ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਪੰਚ ਆ। ਉਹਦੇ ਘਰ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਦੋ ਧੀਆਂ।”

ਉਹ ਨਿਰੰਤਰ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਵਲ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

“ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਨਈਂ ਸੀ ਕੋਈ। ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਤੋਂ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਮਾਹਿਲਪੁਰ ਬੈਂਸਾਂ ਦਾ ਈ, ਪਰ ਇਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਈ ਘਰ ਸੀ ਕੂਨਰਾਂ ਦਾ। ਨਾਨਾ ਘੋੜੀ ਉੱਤੇ ਚੜਕੇ ਤੇਰੀ ਪੜਦਾਦੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ। ਮੁੜ ਘਰ ਨਈਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਈ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ ਉਸ ਦੀ। ਉਹਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਰੀਕ ਤਾਂ ਓਥੇ ਰੈਗੇ ਆ। ਇਕ ਜੀਤ, ਇਕ ਭਾਨਾ, ਇਕ ਮਾਸਟਰ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਬੜੀ ਆਓ ਭਗਤ ਕਰਦੇ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ।”

ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਇਉਂ ਘੋਟਾ ਲਗਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਜਿਉਂ ਪੇਪਰ ਦੇਣੇ ਹੋਣ।

ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਜਦ ਕਦੇ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਮੰਜਾ ਡਾਹ ਲੈਂਦਾ। ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ, ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਲਾਣਾ ਉੱਜੜ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਪਿਆਰੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਲੋਹਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਪਝੱਤਰ ਨੰਬਰ ਚੱਕ 'ਚ ਮੁਰੱਬੇ ਲੈ ਲਏ ਸਨ। ਓਧਰ ਲੋਹਕਿਆਂ

ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਥਾਂ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਚੱਕ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਲੋਹਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਉਸ ਦਾ ਪਿਉ ਤੇ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਮਾਸਤ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅਗਾਂਹ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਵਧਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਵਸਾਵਾ ਸਿੰਘ, ਸਉਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ।

“ਚਲੋ ਕਰਤਾਰ ਸਿਉਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਪੁੱਤ ਈ ਸਮਝੋ।” ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਹੱਸ ਪੈਂਦਾ।

“ਵਧਾਵਾ ਸਿਉਂ ਤਾਂ ਬੈਠਾ ਸੀ ਬੱਗੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ, ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ ਲਾਗੇ। ਉਸ ਦੇ ਗਾੜੀ: ਲਛਮਣ ਸੁੰ, ਨਿੱਕੇ ਤੇ ਲੱਛੇ। ਵਸਾਵਾ ਸਿਉਂ ਦੇ: ਸੁੰਦਰ ਸਿਉਂ, ਜਿੰਦਾ ਸਿਉਂ, ਇੰਦਰ ਸਿਉਂ, ਤਾਰਾ ਸਿਉਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿਉਂ: ਜਿਸ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਉਣ ਸਿਉਂ ਦੇ ਅਗਾਂਹ: ਨਾਮ ਸਿਉਂ ਤੇ ਨਾਮੋ ਜੋੜੇ, ਭਾਨ ਸਿਉਂ ਤੇ ਭਾਨੋ ਜੋੜੇ, ਦੀਵਾਨ ਸਿਉਂ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨ ਸਿਉਂ ਜੋੜੇ।”

ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਏਸ ਬੰਸੀਵਲੀਨਾਮੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜੀ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਫਰੋਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਵਧਾਵਾ ਸਿਉਂ ਦਾ ਹਰੀ ਸੁੰ ਵਿਆਹਿਆ ਸਰਹਾਲੀ, ਉਦ੍ਰੇ ਮੁੰਡੇ ਲੱਖੇ ਨੇ ਪੈਲੀ ਵੇਚ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਜੇ ਲਏ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਸੋਹਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਨੀਆਂ 'ਚ ਬੈਠੇ ਆ ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ। ਦੂਜਾ ਸਾਧਾ ਸਿਉਂ ਵਿਆਹਿਆ ਬ੍ਰੈਡਵਾਲ, ਉਹ ਗਾਂਹ ਮਾਝੇ 'ਚ ਈ ਬੈਠੇ ਨੇ। ਉਸ ਦੇ ਗਾੜੀ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਈ ਤੇ ਇਕ ਧੀ। ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਨਾਂ ਚੇਤ ਸਿਉਂ ਆ ਤੇ ਉਹਦੇ ਗਾੜੀ ਕੁੰਡਾ ਤੇ ਟਹਿਲਾ। ਧੀ ਬਖਸ਼ੋ ਵਿਆਹੀ ਆ ਸਲੇਮਾਂ, ਨਕੋਦਰ 'ਚ ਬੰਡਾਲੀਏ ਹੁੰਦਲਾਂ ਦੇ। ਮੁੰਡਾ ਉਹਦਾ ਵਾਹੀ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕੁੜੀ ਜਲੰਧਰ ਵਿਆਹੀ ਆ। ਤੀਜੇ ਨਰਪਾਲ ਸਿਉਂ ਦੇ ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਆ: ਸਵਰਨ ਤੇ ਚਰਨ, ਦੋਵੇਂ ਸਾਧਾ ਸਿਉਂ ਦੇ ਸਾਂਢੂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹੇ ਆ ਭੇਏਂਵਾਲ, ਮਹਿਤੇ ਕੋਲ, ਚੰਨਣਕਿਆਂ ਲਾਗੇ। ਨਿਹੰਗ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿਉਂ ਦੇ ਘਰ। ਸਵਰਨ ਦੇ ਗਾੜੀ ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਆ, ਜੱਸਾ ਰਸੂਲਪੁਰ ਵਿਆਹਿਆ। ਇਹ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਆ ਤੇ ਦੂਜਾ ਮੌੜ ਪੰਜਗਰਾਈਂ ਵਿਆਹਿਆ: ਵਾਹੀ ਕਰਦਾ।...”

ਉਹ ਨਿਰੰਤਰ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵੀ ਨਾ ਕਰਦਾ।

“ਲਛਮਣ ਸਿਉਂ ਦੀ ਗੋਜੇ ਸਰਹਾਲੀ ਲਾਗੇ ਮੰਡਿਆਲਾਂ ਵਿਆਹੀ ਆ। ਸਾਡੀ ਭੂਆ ਲੈ ਗਈ ਸੀ ਇਹ ਸਾਕ ਮੰਗ ਕੇ। ਪਰ੍ਹੋਣਾ ਜਗੀਰ ਸਿਉਂ ਵਾਹੀ ਕਰਦੈ। ਅਗਾਂਹ ਮੁੰਡਾ ਸਰਵਣ ਜੰਡਿਆਲੇ ਵਿਆਹਿਆ; ਸੰਤ ਦਲੇਲ ਸਿਉਂ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਘਰ। ਦਰਬਾਰੇ ਚੱਕ ਮੰਡਲੀ ਵਿਆਹੀ ਆ ਮੁਕੇਰੀਆਂ ਲਾਗੇ। ਮੁੰਡਾ ਸਿੰਦਰ ਆੜਤ ਕਰਦੈ। ਪੁੱਲੇ ਹਰਿਆਣੇ 'ਚ ਵਿਆਹੀ ਆ, ਜੀਂਦ ਜਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ, ਪਿੰਡ ਧੌਲੀ।”

ਉਹ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਅੱਖਾਂ ਮੂਹਰੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਉੱਠਦੇ ਜਿਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੈਆਂ ਅਨਜਾਣ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮਦਾ ਤੇ ਅਨੇਕ ਅਣਦੇਖੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਹਲੇ ਲਛਮਣ ਸੁੰ ਦਾ ਈ ਲਾਣਾ ਮੁੱਕਿਆ।” ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਾਣ ਜਿਹੇ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਘੂਰਦਾ।

“ਵਧਾਵਾ ਸਿਉਂ ਦੀ ਧੀ ਨਿੱਕੇ ਵਿਆਹੀ ਏ ਯੂ.ਪੀ. ਵਿੱਚ ਤੇ ਨੰਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਤੇਚੋਆ ਵਿਆਹੀ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਬੈਠੀ ਈ ਬਿਹਾਰੀਪੁਰ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਕੋਲ, ਸੰਧੂਆਂ ਦੇ। ਮੁੰਡਾ ਏ ਝਲਮਣ ਸਿਉਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਰ੍ਹੋਣਾ....।” ਉਹ ਦਾੜੀ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦਾ।

ਉਸ ਨੂੰ ਸੈਆਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਤਾਂ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਰ ਵੀ ਯਾਦ ਹੁੰਦੇ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਕੇ ਤਾਂ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਜਿਉਂ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਪਾਰਲੇ ਲੱਗਪਗ ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਾਂਝ ਉੱਗ ਆਈ ਹੋਵੇ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਇਕ ਪੁਲ ਸੀ: ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਏ ਕਈ ਲਾਣਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਪੁਲ: ਖਿੰਡੀਆਂ-ਪੁੰਡੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖੋਲਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਦਾ ਪੁਲ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਪਿਆਰਾ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਫਰ ਕਰਦਿਆਂ ਜਾਂ ਭੀੜ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਜਿਉਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਜਾਂ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਹੋਵੇ। ਜਿਉਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਉਂ ਸਾਰੇ ਇਨਸਾਨ ਇੱਕੋ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਪੁੰਗਾਰੇ ਹੋਣ।

“ਬਾਬਾ ਤੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਯਾਦ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ?” ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਮਿਲਦਾ ਆਂ ਭਾਉ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।” ਉਸ ਨੇ ਮਾਣ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“... ਤੇ ਕੰਮ-ਕਾਰ?”

“ਮੈਂ ਛੜਾ-ਛਾਂਟ ਆਂ ਪੁੱਤਰਾ। ਨਾ ਰੰਨ ਨਾ ਕੰਨ।” ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਤੋਰ ਲਈ ਸੀ।

“ਕਦੇ ਏਸ ਪਿੰਡ ਕਦੇ ਓਸ ਪਿੰਡ। ਬੱਚ ਚਕਰਵਰਤੀ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਆਂ। ਪੁੱਠੇ-ਸਿੱਧੇ ਬਥੇਰੇ ਕੰਮ ਕਰ ਲਏ ਭਾਊ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੌਜ ਨਾਲ ਸੈਰਾਂ ਕਰੀਦੀਆਂ। ਅੱਜ ਤੁਢੇ ਕੋਲ ਆਂ, ਕੱਲ ਨੂੰ ਸ਼ੈਤ ਚੱਕ ਮੰਡਲੀ ਜਾ ਆਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਨਈਂ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਕਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਆ। ਬਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਈ ਪੈਰ ਉੱਠ ਖੜਦੇ ਨੇ।”

“ਬਾਬਾ ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਨਈਂ ਕਰਵਾਇਆ?”

ਮੇਰਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਖਿੜ-ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਵਿਆਹ ਕਿੱਥੇ!”

ਉਹ ਕੁਝ ਕੁ ਪਲਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਉਦਾਸ ਵੀ।

“ਹਾਂ ਯਾਦ ਆਇਆ! ਇਕ ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਵਿਆਹ ਵੀ।”

ਉਸ ਨੇ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਵਿਆਹ-ਵਾਰਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, “ਵਿਆਹ-ਵਿਊਹ ਵੀ ਕਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪੁੱਤਰ, ਬਸ ਉਈਂ ਸੁਗਲ-ਮੇਲਾ ਈ ਸਮਝੋ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਅੰਬਰਸਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ: ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਚੁਬਾਰਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਗਿਆਂ ਤਾਂ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਮੈਨੂੰ ਜਨਾਨੀ ਟੱਕਰ ਗਈ।”

‘ਜਨਾਨੀ’ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਨੇ ਅਜੀਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਿੱਥ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੋਟੀ-ਠੁੱਲੀ, ਚਲੇ ਸੀ ਤਾਂ ਜਨਾਨੀ ਈ। ਵੈਲੀ ਬੰਦਾ ਵੈਲੀ ਨੂੰ ਝੱਟ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਵੇਖੀ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਉੱਤੇ ਲੈ ਆਇਆਂ। ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹੱਥ ਲੌਣ ਤੋਂ ਪੈਲਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਕੰਜਰ ਸਾਂ। ਝੱਟ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਪੁੱਤਰਾ। ਭੱਜ ਕੇ ਦੋ ਹਾਰ ਫੜ ਲਿਆਇਆ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ। ਲਓ ਜੀ ਅਸੀਂ ਜਨਾਨੀ-ਬੰਦੇ ਵਾਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਗਏ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਉਂ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋ ਗਈ ਏ। ਘਰ ਵੱਸ ਗਿਆ ਏ। ਪਰ ਉਹ ਵੀਹ ਕੁ ਦਿਨ ਈ ਠੀਕ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਯਾਰਾਨੇਦਾਰ ਮਿਲਣ ਔਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪੈਲਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ 'ਚ ਔਂਦੇ ਸੀ ਫਿਰ ਤਾਂ ਭਾਊ ਮੇਰੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਔਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਦਾਰੂ-ਮੀਟ ਉਹਨਾਂ ਲੈ ਔਣਾਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਰੱਜ ਕੇ ਪੀ ਲੈਣੀ। ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਜੀ ਦੰਗਲ।”

“ਦੰਗਲ!” ਮੈਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ।

“ਦੰਗਲ ਜਿਹਾ ਦੰਗਲ!” ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸ ਕੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਸ ਨੇ ਟੁੱਟੀ ਲੜੀ ਫਿਰ ਜੋੜ ਲਈ ਸੀ।

“ਲਓ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਾਰੂ-ਮੀਟ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਈ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੇ ਈ ਰੁੱਬ ਪੌਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਮੈਨੂੰ ਰਾਤੀਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਬੰਦੇ ਨੇ ਮਿਲਣ ਔਣਾ, ਤੂੰ ਅੱਜ ਕਿੱਧਰੇ ਹੋਰ ਸੌਂ ਲੈ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ-ਅੱਡਾ ਹੋਵੇ ਮੇਰਾ ਤੇ ਹੁਕਮ ਚਲਾਵੇਂ ਤੂੰ। ਮਾਂ ਦੀਏ... ਜੱਟ ਨੂੰ ਐਨਾ ਵੀ ਜ਼ਲੀਲ ਨਾ ਕਰ। ਅੱਗੋਂ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਜੱਟ ਹੋ ਕੇ ਜਦੋਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਾਹੁੰਦਾ ਤੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਸ਼ਰਮ ਨਈਂ ਔਂਦੀ? ਮੈਂ ਆਖਿਆ - ਕੰਜਰੀਏ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਰ ਲਿਆ ਰੌਲਿਆਂ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਮਾਣਦੇ ਸੀ ਸਰਦਾਰੀਆਂ। ਉਹ ਗਾੜੀ ਬੋਲੀ-ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੌਲਿਆਂ ਨੇ ਈ ਮਾਰਿਆ। ਮੈਂ ਵੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਧੀ-ਭੈਣ ਆਂ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਔਰਤ ਸਾਂ ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤਾ... ਤੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ। ਕਿਹੜਾ-ਕਿਹੜਾ ਦੁੱਖੜਾ ਰੋਈਏ? ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਉਸ ਤੋਂ ਕੂਇਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਈਂ ਫਿਰ ਪੁੱਤਰਾ ਸਾਨੂੰ ਦੋਆਂ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ? ਅਸੀਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਡੁਸਕਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਬੜੀ ਦੇਰ ਡੁਸਕਦੇ ਰਹੇ।”

ਬਾਬੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀਆਂ ਝੁਰੜੀਆਂ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ ਸਨ।

“ਫਿਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਦਿਆਂ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਤੂੰ ਹੁਣ ਇੱਜ਼ਤਾਂ-ਅਣਖਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਦੇ। ਜਿੜਾ ਬਚਿਆ-ਖੁਚਿਆ ਜੱਟ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਸਹਿਕਦਾ ਏ ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਤੇ ਡੂੰਘਾ ਦੱਬ ਦੇ। ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਹ। ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਲੁੱਟ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿਵੇਂ? ਗਾੜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਬਥੇਰੇ ਯਾਰ ਨੇ ਮੇਰੇ। ਤੂੰ ਬੱਸ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਰੱਖੀ ਜਾ। ਆਪਣਾ ਬਣਦਾ-ਸਰਦਾ ਹਿੱਸਾ ਪੱਤੀ ਲਈ ਜਾ। ਪੈਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ।”

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਲਾਲੀ ਉੱਤਰ ਆਈ ਸੀ।

“ਫਿਰ ਭਾਊ ਮੈਂ ਠੰਡੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੜਾ ਇੰਦ੍ਰੇ ਨਾਲ ਲਾਂਵਾਂ ਲਈਆਂ। ਨਾਲੇ ਰਿਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਣਾ ਕਿੜਾ ਸੌਖਾ ਏ ਪੁੱਤਰਾ? ਲਓ ਜੀ ਮੈਂ ਦੋ-ਢਾਈ ਸਾਲ ਫਿਰ ਵੁੱਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਈ ਖਾਧੀਆਂ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਦ੍ਰੇ ਕਿਸੇ ਪੱਕੇ ਯਾਰਾਨੇਦਾਰ ਨੇ ਨਾ ਔਣਾ, ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੱਕ ਕੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਲ ਭੇਜ ਦੇਣਾ। ਮੈਂ ਖਿੱਝ ਕੇ ਆਖਣਾ ਕਿ ਅੱਜ ਮੈਂ...।

ਉਸ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਣਾ - ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਜੋੜ ਲੈ ਵੇ ਬੇਵਕੂਫ਼ਾ। ਮੈਂ ਥੋੜੀ ਹੋਰ ਮੋਟੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਫਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਈਂ ਪੁੱਛਣਾ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਫੁੰਡ ਲਿਆਣਾ। ਬਥੇਰੀ ਕਮਾਈ ਕਰਾਈ ਓਸ ਜਨਾਨੀ ਨੇ।”

‘ਦੱਲਾ!’ ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਝੁਰੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਦਾਸੀ ਹੁਣ ਕਿਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਉਮੀਦ ਦੇ ਉਲਟ ਓਥੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਚਿੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਫਿਰ ਕੀ ਹੋਇਆ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਵਾਵਾ ਕਮਾਈ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲੋਭੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ-ਪੱਤੀ ਵੀ ਵੱਧ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਔਖੀ ਰੂਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰਾ ਉਹ ਸਤੀ-ਸਵਿਤਰੀ ਬਣ ਗਈ। ਕੂਣ ਲੱਗੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਸਾਂ। ਤੂੰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਠੇ ਕੰਮੀਂ ਲਾਇਆ। ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਖੋਲ੍ਹ ਉੱਠਿਆ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ - ਹੁਣ ਨਈਂ ਔਣ ਦਿੰਦਾ ਤੇਰੇ ਕਿਸੇ ਯਾਰ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਦੇਵੀ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਰਹੀਂ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਯਾਰਾਂ ਲਈ ਬੁਰੇ ਢੇ ਦਿੱਤੇ।” ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਫਖਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਦੋ-ਚਾਰ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਪੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ-ਮੇਰਾ ਨਈਂ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਬਣਦਾ-ਸਰਦਾ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਢਿੱਡ ਉੱਤੇ ਲੱਤ ਨਾ ਮਾਰ। ਮੈਂ ਨਾ ਮੰਨਿਆਂ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰਾ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਹੋਰ ਝੁਕੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ-ਪੱਤੀ ਹੋਰ ਵਧੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਪਰ ਫਿਰ ਹੋਰ ਈ ਚੱਕਰ ਚੱਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਕੰਜਰ ਦੀ ਭੱਜ ਗਈ।” ਉਸ ਨੇ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਦਿਆਂ ਇਉਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਜਿਉਂ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਪੁਰਾਣੀ ਭੁੱਲ ਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

“ਮੁੜ ਨਈਂ ਮਿਲੀ ਫਿਰ ਕਦੇ?” ਮੈਂ ਝੱਟਪਟ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਮਿਲੀ ਕਿਉਂ ਨਾ! ਇਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਈ ਮੈਂ ਜਾ ਲੱਭੀ ਬਟਾਲਿਓਂ। ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ, ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਰੋਡ ਤੇ ਮੁਹੱਲਾ ਤੇਗਪੁਰਾ ਦੀ ਭੀੜੀ ਜਿਹੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਬਲੌਰ ਸਿਉਂ ਲੁਹਾਰ ਦਾ ਚੁਬਾਰਾ। ਓਥੇ ਵੀ ਏਹੀ ਕੰਜਰਪੁਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਵੀ ਜਾ ਚੜਿਆ ਚੁਬਾਰੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤਾਂ ਉਹ ਘਬਰਾ ਈ ਗਈ। ਮੈਂ ਟੋਣਾ ਲਾਇਆ - ਚਲੋਂ ਉੱਠੋ ਦੇਵੀ ਜੀ ਤੁਰੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਗਾੜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਵੇ ਤੂੰ ਹੈਂ ਕੌਣ? ਕੇੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਡਿਗਾਂ। ਮੈਂ ਨਈਂ ਸਿਆਣਿਆ ਤੈਨੂੰ। ਮੈਂ ਬਥੇਰੇ ਮਿੰਨਤਾਂ-ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਭਾਉ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਨਈਂ ਵੱਗਦਾ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਵੇਹਲਿਆਂ ਬੈਠ ਖਾਣ ਦੀ ਆਦਤ ਜੋ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਪਰ ਉਹ ਕੰਜਰ ਦੀ ਧੀ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਾ ਹੋਈ। ਆਖਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਗਾੜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਮੇਰਾ ਆਖਾ ਮੰਨ। ਮੂੰਹ-ਸਿਰ ਮੁਨਾ ਲੈ। ਰੋਟੀ ਜੋਗਾ ਧੰਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੈ... ਏਡੀ ਕੰਜਰ ਜਨਾਨੀ ਸੀ ਉਹ।” ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਫਿਰ ਛੱਡ ਆਏ ਉਸ ਨੂੰ ਓਥੇ ਈ?” ਮੈਂ ਮੁਸਕਾਉਂਦਿਆਂ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰਾ ਪੂਰੀ ਵਾਹ ਲਾਈ। ਦੋ-ਚਾਰ ਚੁਪੇੜਾਂ ਵੀ ਮਾਰੀਆਂ। ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਧਮਕੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਬੁਹਿਓਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਧੂਹ ਲਈ ਸੀ। ਕੰਜਰ ਦੀ ਧੀ ਨੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦੋ-ਚਾਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਢਾਹ ਲਿਆ। ਕੁੱਟਣ ਡੈਹ ਪਏ... ਛੱਲੀਆਂ ਵਾਂਗਰ। ਮੈਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਲਏ। ਖੇਖਣ ਕਰਨ ਡੈਹ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਘਰ-ਵਾਲੀ ਏ। ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਨਿਆਣੇ ਪਿੱਛੇ ਰੁਲਦੇ ਪਏ ਨੇ। ਉਹ ਕੰਜਰ ਦੀ ਬੋਲੀ - ਉਹ ਕ੍ਰਿਤਰਾਂ? ਕਿੜ੍ਹੇ ਨਿਆਣੇ? ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਨਿਆਣੇ ਜੰਮਦੇ ਕਿੱਦਾਂ ਨੇ? ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲਵਾਂ ਲਈਆਂ ਸੀ? ਮੈਂ ਆਖਿਆ- ਲਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਕੀਤਾ ਆ।”

ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਭੂਰੀਆਂ ਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਦ-ਭਿੰਜੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਉੱਭਰ ਆਈ ਸੀ।

“ਉਹ ਗਾੜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਤਦੇ ਤੂੰ ਨਿੱਤ ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਵੇਚ-ਵੇਚ ਰੁਪਏ ਫੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਖਦਾ ਵੀ ਕੀ? ਪੁੱਛਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੰਜਰੀਏ ਕ੍ਰਿੜਾ ਤੂੰ ਚਰਖਾ ਕੱਤੇ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਏਂ। ਪਰ ਭਾਉ ਹਾਲਾਤ ਨਈਂ ਸੀ ਸਾਜਗਾਰ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰੂਣਾ ਈ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਮੁੜ ਬਟਾਲੇ ਅੰਦਰ ਪੈਰ ਨਾ ਪੌਣ ਦੀ ਸਹੁੰ ਚੁਕਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦੋ - ਦੋ ਥੱਪੜ ਹੋਰ ਮਾਰੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਧੱਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਰਿੜਦਾ-ਰਿੜਦਾ ਹਿਨ੍ਹਾਂ ਆਣ ਡਿੱਗਿਆ। ਗੋਡੇ ਛਿੱਲੇ ਗਏ। ਸਿਰ ਤੇ ਵਾਵਾ ਚੋਟਾਂ ਵੱਜੀਆਂ। ਮੈਂ ਮਸਾਂ ਉੱਠਿਆ, ਪਰ ਜਦ ਪੁੱਤਰਾ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਜਰ ਦੀ ਧੀ ਖਿੜ-ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਦੀ ਪਈ ਸੀ। ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਮੁੜ ਨਈਂ ਕੀਤਾ ਬਟਾਲੇ ਵੱਲ ਦਾ ਮੂੰਹ। ਰੋਜ-ਰੋਜ ਛਿੱਤਰ ਕ੍ਰਿੜੇ ਖਾ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਭਾਉ?”

ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਅਕਸ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਂਦਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਸਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਧੜਕਦੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਇਕ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਬੰਦਿਆ ਵਰਗਾ ਬੰਦਾ... ਤੇ ਉਮਰ ਦੇ ਫਰਕ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਜਿਸ ਦੋਸਤਾਨੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਅਸਫਲ ਦਾਸਤਾਨ ਸੁਣਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਪੁਲ੍ਹ ਜਿਉਂ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਬਸ ਇਹੀ ਜਨਾਨੀ ਮਿਲੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ?” ਮੇਰੇ ਇਸ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਘੂਰ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਪੂਰੀ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਿਆਂ ਪਾੜਿਆ।”

ਉਹ ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਛੇੜ ਲਈ, “ਰੋਲਿਆਂ ਦੇ ਵਕਤ ਹੋਵਾਂਗਾ ਕੋਈ ਮੈਂ ਬਾਈ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ। ਸਾਡਾ ਲਾਣਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਲੋਹਕੇ ਆਣ ਬੈਠਾ। ਓਧਰ ਬ੍ਰੋਤੀ ਲਾਟਮੈਂਟ ਕੱਚੀ ਸੀ। ਏਧਰ ਆਣ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਸਾਂ ਵ੍ਹੀਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਈ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਕਦੇ ਇੱਥੇ, ਕਦੇ ਓਥੇ। ਗਰੀਬੀ ਬ੍ਰੋਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅੱਡੇ ਤੇ ਪਕੌੜਿਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਪਾ ਲਈ। ਪਰ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਚੱਲੀ ਨਾ। ਨਾਜਰ ਝਿਉਰ ਨੇ ਈ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਕੌੜੇ-ਟਿੱਕੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਖਾਣੇ ਪੈਂਦੇ।” ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਖੱਚਰਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਫਿਰ ਦੁਕਾਨ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ?”

“ਛੱਡੀ ਵੀ ਕੀ ਪੁੱਤਰਾ ਛੱਡਣੀ ਪੈ ਗਈ। ਨਾਜਰ ਮੁੰਨੇਰੇ ਜੰਗਲ-ਪਾਣੀ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਸਵੇਰ ਮੈਂਹ ਮੂੰਹ-ਸਿਰ ਬੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਮਾਰੀ ਤੇ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਬਾਂਹ ਤਾਂ ਓਥੇ ਹੀ ਡਿਗ ਪੈਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਕਸਰ ਰਹਿ ਗਈ। ਝਿਉਰਾਂ ਨੇ ਦੁਕਾਨ ਇਕ ਦਿਨ ਵੀ ਨਾ ਬੰਦ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾ ਬਾਅਦ ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਨਾਜਰ ਬਾਂਹ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਮੇਰੀ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਚੁਰਾਵਾਂ। ਆਖਣ ਲੱਗਾ - ਮੇਰੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤ ਨੇ ਭਾਊ। ਚਾਰੋਂ ਪੱਕੇ ਹਲਵਾਈ। ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵੱਡੇਗਾਂ? ਮੈਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਸਫਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਿਆ - ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਿਵਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਤੂੰ ਇਹ ਪਾਪ ਨਾ ਕਰ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮਾਫ ਕੀਤਾ। ਆਪਣਾ ਕਮਾ ਤੇ ਆਪਣਾ ਖਾਹ। ਲੈ ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਦੱਸਦਾਂ ਕਿ ਦੁਕਾਨ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲਣੀ ਏਂ। ਫਿਰ ਭਾਊ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੱਟਣੀ ਬਣੋਣ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਨਾਲੇ ਵਧੀਆ ਪਕੌੜਿਆਂ ਤੇ ਟਿੱਕੀਆਂ ਦੇ ਢੰਗ ਵੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਪਤਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਠੰਡੀਆਂ ਤਰੇਲੀਆਂ ਆਈ ਜਾਣ। ਫਿਰ ਉਹ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਮੇਰੀ ਦੁਕਾਨ ਚੱਲਣ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਲਓ ਜੀ ਪਕੌੜੇ ਤੇ ਟਿੱਕੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਅਵਾਰਾ ਕੁੱਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਤੇ ਉਸੇ ਰਾਤ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।” ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਬੋਲ ਭਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਕਿਉਂ?” ਮੈਂ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਨਾਜਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਿੱਝ ਕਰਦਾ?” ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੁੱਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰ ਮੈਨੂੰ ਘੂਰ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਆਹ ਚੱਕਰ ਚੱਲਿਆ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ। ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਵੀ ਕਿੱਥੇ? ਓਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਛਿਆਨਣੋਂ ਹੱਟ ਗਏ ਸੀ। ਬਟਾਲਿਓਂ ਛਿੱਤਰ ਖਾ ਕੇ ਮੈਂ ਮੁੜ ਤੋਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਵਾਹੁਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸਾਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਕੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਜਨਾਨੀ ਮੇਰੇ ਰਿਕਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਆ ਚੜ੍ਹੀ।”

ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਿੜ੍ਹ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਵਾਢਾ ਮੂੰਹ-ਮੱਥੇ ਲੱਗਦੀ ਰੰਨ ਸੀ ਉਹ। ਉਹਦਾ ਘਰ ਰਤਾ ਸ਼ੈਰੋਂ ਬਹੁਰ ਸੀ। ਉਜਾੜ ਜਿਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਲੁੱਟਣ ਪੈ ਜਾਏ। ਮੈਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲੋਂਦੇ ਨੇ ਈ ਡੱਬ ਵਿੱਚੋਂ ਪਸਤੌਲ ਕੱਢਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਖੌਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ - ਆਹ ਕੇੜਾ ਫਿਰ ਜੱਟ ਨੇ ਕਾਂ-ਘੁੰਗੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲਈ ਰੱਖਿਆ। ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਜਿੱਥੋਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਆਂਦੀ ਏ ਮੋੜ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਲੋੜ ਆ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੂੰ। ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਸੱਪਾਂ ਵਾਂਗ ਕਿਸਮਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ ਪੁੱਤਰਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਖਰਾਬ ਜਨਾਨੀ ਦਾ ਝੱਟ ਮੁਸ਼ਕ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਅੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਪਲ ਵਿੱਚ ਪਛਾਣ ਲੈਂਦੀ ਆ।” ਉਹ ਇਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਜਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁੱਝਾ ਭੇਦ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

“ਭਾਊ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸੀ, ਦੋ ਅੱਖਾਂ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਓਥੇ ਡੇਰੇ ਲਗਾ ਲਏ। ਬੜਾ ਸੁੱਣਾ ਮਕਾਨ ਸੀ ਉਸ ਦਾ। ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਕ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ।”

“ਕਿੰਨ੍ਹੇ ਕੁ ਸਾਲ ਕੱਠੇ ਰਹੇ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ?” ਮੈਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਮਸਾਂ ਡੇਢ ਕੁ ਸਾਲ। ਫਿਰ ਹੋਰ ਹੀ ਚੱਕਰ ਚੱਲ ਗਿਆ। ਉਹਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਉਸ ਕੰਜਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਗੋਲੀ ਵੀ ਕਸੂਤੀ ਜਗ੍ਹਾ ਈ ਮਾਰਨੀ ਸੀ।” ਉਹ ਖੱਚਰਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੁੱਤਰਾ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਹੱਡੀ ਦਾ ਸੁਆਦ ਪੈ ਜਾਏ ਉਹ ਹੱਟਦਾ ਕਦੋਂ ਏਂ? ਅਸੀਂ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਤਾਂ ਕੰਜਰ ਦਾ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਭਾਉ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਖਰ ਉਸ ਨੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦਾ ਘਰੋਂ ਔਣਾ-ਜਾਣਾ ਈ ਬੰਦ ਕਰ ਛੱਡਿਆ। ਅਸੀਂ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਲ੍ਹੇ ਲੌਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣਾ ਲਈ। ਉਸ ਜਨਾਨੀ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਸੁਰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਘਰ ਨੇੜਲੀ ਉਜਾੜ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਟੋਆ ਪੁੱਟਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦਾਤਰ ਫੜਾ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ- ਸਿੰਘਾ ਕਰ ਵਾਰ। ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਿਆ ਜਿਉਂ ਉਹ ਗੂੜੀ ਨੀਂਦੇ ਸੁੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਬੜਾ ਉੱਚਾ-ਲੰਬਾ ਤੇ ਸੁੱਣਾ ਜਵਾਨ ਸੀ ਉਹ।” ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਹਉਕਾ ਭਰਦਿਆਂ ਉਹ ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਉਸ ਦੀ ਪੱਗ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੱਥੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੇਰੂਏ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ!” ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਇਕ ਠੰਡੇ ਹਉਕੇ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਈ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਹ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਤੀਜਾ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਉਹ ਵੀ ਘਰੋਂ ਗੇਰੂਏ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਬੰਨ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪੈਲ੍ਹਾਂ ਕਤਲ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ। ਪੱਗ ਦੂਰ ਲੱਥੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੱਥੀਂ ਪਾਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ। ਦਾਤਰ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਦਰਬਾਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਹੱਥ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ।”

ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਢੀ ਦੇਹ ਇਕ ਕੰਬਣੀ ਜਿਹੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ - ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਪਾਪ ਕਰਾਂ? ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਨਜ਼ਾਰੇ ਲੈਣੇ ਈ ਔਂਦੇ ਨੇ ਬੱਸ! ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੂਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਦਾਤਰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਤੇ ਉਦ੍ਰੀ ਖੋਪੜੀ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਪਾਗਲ ਈ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਪੁੱਤਰਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਏਨੀ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿੱਥੋਂ ਬਚੀ ਸੀ? ਓਸ ਨੂੰ ਵੇਕ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਹੋਸ਼ ਹੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਏ ਭਾਉ। ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਏਨਾ ਕੁ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਈ, ਹੁਣ ਬੱਸ ਕਰ।”

ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਵਿੱਚ ਝੁਣਝੁਣੀਆਂ ਦੌੜ ਗਈਆਂ ਸਨ।

“ਫਿਰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਦ੍ਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਨਾ ਬਈ ਨਾ! ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਪਤੀ ਦਾ ਸਿਰ ਖੱਖਰੀ-ਖੱਖਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਅੱਧਾ ਕੁ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਓਸ ਵੇਲੇ ਈ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਲਾਸ਼ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਪਾਓਂਦਿਆਂ ਮਨ 'ਚੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ - ਕਰਤਾਰ ਸਿਹਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਇਕ ਟੋਆ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵੀ ਪੁੱਟ ਲੈ। ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਤੇਰੀ ਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ। ਉਹ ਬੰਦੇ ਖਾਣੀ ਰੰਨ ਸੀ। ਟ੍ਰਿਤਰਾਂ ਦੀ ਜਨਾਨੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਹੁੰਦੀ ਆ ਭਾਉ। ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਤਲ ਨਈਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾਹੀਂ ਆਖਰੀ। ਮੈਂ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਹਾਨਾ ਪਾ ਕੇ ਚਲੇ ਗਿਆ ਸਾਂ।” ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਸਤੁੰਸ਼ਟੀ ਝਲਕ ਉੱਠੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸੰਕਟ 'ਚੋਂ ਸਾਫ ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਏ।

“ਬਹਾਨਾ ਕੀ ਪਾਇਆ ਸੀ ਬਾਬਾ?”

“ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਬਾਡਰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ। ਪਾਰ ਜਾਣਾ। ਆਪਣੇ ਲੈਲਪੁਰ ਵਾਲੇ ਚੱਕ। ਉਹ ਗਾੜੀ ਖਿੱਝ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ - ਓਥੇ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਰੱਖ ਲਈ ਸੀ ਕਿਸੇ ਮੁਸਲੇ ਨੇ? ਮੈਂ ਗਾੜੀ ਆਖਿਆ - ਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੂੜੇ ਜਾਂਦਾ। ਓਥੋਂ ਉਜੜਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ, ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਗਾਗਰ ਦੱਬੀ ਸੀ। ਉਹ ਲੈਣ ਜਾਣਾ। ਪੈਲ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਫਿਰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ - ਤੂੰ ਡਰ ਕੇ ਤੇ ਨਈਂ ਭੱਜ ਰਿਹੈ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ - ਜੇ ਮੈਂ ਡਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦਸ ਰਾਤ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਸੌਂਦਾ? ਤੈਨੂੰ ਕੀ - ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਪੁੱਤਰਾ! ਉਹ ਕਤਲ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੁੱਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਮਿੱਟੀ ਹੋਈ ਪਈ ਸੀ। ਪਰ ਓਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਖੋਹ ਖਾਣ ਦੀ ਮਰਜ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਖਿਆ-ਅਗਲੇ ਹਫਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀਰੇ-ਜਵਾਰੂਤਾਂ ਦੀ ਭਰੀ ਗਾਗਰ ਰੱਖ ਦੇਣੀ ਆਂ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਸ਼ੱਕ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਏਂ। ਉਹ ਲਾਲਚੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਆਖਰ ਮੈਨੂੰ ਤੋਰਨ ਲਈ ਮੰਨ ਗਈ। ਤੇ ਮੈਂ ਮੁੰਨ੍ਹੇਰੇ ਈ ਪਤਰਾ ਵਾਚ ਗਿਆ।” ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਮੁੱਛਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰੇ ਸਨ।

“ਬਾਬਾ ਉਹ ਮੁੜ ਕਦੇ ਨਈਂ ਮਿਲੀ?”

“ਮਿਲੀ ਸੀ ਇਕ ਵਾਰ ਤਰਨਤਾਰਨ ਦੀ ਮੱਸਿਆ ਉੱਤੇ। ਕੋਈ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹੋਰ ਜਨਾਨੀਆਂ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਚਾਰ ਵੈਲੀ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਵੀ। ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ - ਤੂੰ ਐਸਾ ਭੱਜਿਆ ਮੁੜ ਦਰਸ਼ਨ ਈ ਨਈਂ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਡਰ ਤੇ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸਾਂ.. ਤੇ ਇਸੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਭੁਗਤਦਾ

ਰਿਹਾ। ਅਜੇ ਕੱਲ੍ਹ ਈ ਬਰੀ ਹੋਇਆਂ। ਸੁੱਖਣਾ ਲੋੜ ਆਇਆਂ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਲੈ ਗਈ। ਨਾਲ ਈ ਉਹ ਬੰਦੇ ਤੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਵੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਨਾਲੇ ਰੰਗ-ਰਲੀਆਂ। ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ- ਉਹ ਗਾਗਰ? ਮੈਂ ਆਖਿਆ- ਮੈਂ ਤਾਂ ਏਧਰੋਂ ਜਾਂਦਾ ਈ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਾਂ ਕਿ ਪੁਲਸ ਦੀ ਰੇਡ ਪੈ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕੰਧ ਟੱਪਣੀ ਪਈ। ਕੰਧ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਈ ਟੱਪੀ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ।” ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਲੰਬਾ ਠੰਡਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਭਰ ਸਿਆਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੰਡ ਦੇ ਖੜੋਣਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਓ?”

ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖਿੜ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਚੱਕਰ ਇਹ ਚੱਲਿਆ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ! ਲੈ ਮੈਂ ਪੈਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਲੈਲਪੁਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਣੋਂਦਾ।” ਏਨਾ ਆਖ ਉਸ ਨੇ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਕੰਨ ਉੱਤੇ ਟਿਕਾ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵਲ ਉਠਾਂਦਿਆਂ ਗੌਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਬੈਂਤ ਦੇ ਬੰਦ ਸਨ ਇਹ।

“ਲਾਮ ਲੈਲਪੁਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਹੋਈ ਚੋਰੀ, ਕੋਈ ਬਾਤ ਨਈਂ ਕ੍ਰੈਣ-ਕਹੋਣ ਵਾਲੀ।

ਬਈ ਓ ਸੀਸ਼ੇ ਭੰਨ ਕੇ ਬੋਤਲਾਂ ਚੂਰ ਕਰ ਗਏ, ਬੈਟਰੀ ਲੈ ਗਏ ਰਾਤ ਜਗੌਣ ਵਾਲੀ।”

ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਰੀਰ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਮਾਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੀ.. ਤੇ ਉਹ ਗੌਣ ਨੂੰ ਡੁੱਬ ਕੇ ਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਪੁਰ ਦਿਲੋਂ।

“ਬਈ ਉਏ ਇਕ ਸੋਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰੁਮਾਲ ਲੈ ਗਏ, ਦਰੀ ਲੈ ਗਏ ਨੇਂ ਹੇਠ ਵਛੋਣ ਵਾਲੀ।

ਸੁਣਿਆ ਇਕ ਕਲਮ ਦੇ ਨਾਲ ਦਵਾਤ ਲੈ ਗਏ, ਕਾਪੀ ਲੈ ਗਏ ਨੇ ਬੈਂਤ ਲਖੋਣ ਵਾਲੀ।

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰੈਂਦਾ ਲੈ ਗਏ ਜਾਂਦਿਆ ਵੇ, ਕੁੰਜੀ ਇਸ਼ਕ ਬਜਾਜੀ ਨੂੰ ਲੋਣ ਵਾਲੀ।”

ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸਾਹ ਨੂੰ ਸੂਤਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਭਾਂਪ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਦਾ ਸਰੋਤੇ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਅਸਰ ਪਿਆ ਏ।

“ਵਾਹ ਬਈ ਵਾਹ!” ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਸੀ।

“ਇਹ ਬੈਂਤ ਮੈਂ ਆਪ ਜੋੜੀ ਆ ਪੁੱਤਰਾ। ਬੜੇ ਛੰਦ ਜੋੜੇ ਆ ਮੈਂ। ਭਾਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸੁਣ ਲਓ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ।” ਉਹ ਇਕ ਮਾਣ ਜਿਹੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

ਬਿਨਾ ਸ਼ੱਕ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਲਿਖੇ ਬੈਂਤ ਦੀ ਆਖਰੀ ਸਤਰ ਵਿੱਚ ਬਸ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਹੀ ਠੋਕਿਆ ਸੀ।

“ਉਹ ਖੰਡ ਦੇ ਖੜੋਣਿਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ?” ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਵਾਲ ਦੁਹਰਾਇਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਖੰਘ ਕੇ ਚਾਅ ਜਿਹੇ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, “ਮੈਂ ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਖੰਡ ਦੇ ਖੜੋਣੇ ਵੇਚਦਾ ਰਿਹਾਂ ਆਂ। ਇਹ ਖੰਡ ਦੇ ਖੜੋਣੇ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਵੇਚੀ ਆ: ਪੰਝੀ ਤੀਹ ਸਾਲ। ਬੜਾ ਕੁੱਤਾ ਕੰਮ ਆ ਇਹ ਵੀ। ਪੁਲਸ ਦੇ ਸੂਹੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਪੁਲਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ-ਪੱਤੀ ਨਾ ਰੱਖੋ ਤਾਂ ਉਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਬਥੇਰੀ ਕੁੱਟ ਖਾਧੀ ਆ ਪੁੱਤਰਾ। ਪਰ ਹੋਰ ਕਰਦੇ ਵੀ ਕੀ?”

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਘੂਰਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਪਾਕਸਤਾਨੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਆਏ ਸਾਂ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਈ ਸੀ। ਓਸ ਬੰਦੇ ਖਾਣੀ ਰੰਨ ਕੋਲੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਮੈਂ ਇਕ-ਦੋ ਸਾਲ ਛੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਫਿਰ ਦੋ ਕੁ ਵਾਰ ਪੁਲਸ ਤੋਂ ਗਿੱਦੜ-ਕੁੱਟ ਵੀ ਖਾਧੀ। ਆਖਰ ਭਾਊ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਦੀ ਕੋਈ ਰੀਸ ਨਈਂ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਦਾਰੂ ਵੇਚਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਤੀਹ ਸਾਲ ਹੋਕਾ ਦੇ ਕੇ ਦਾਰੂ ਵੇਚੀ ਆ ਪੁੱਤਰਾ।”

“ਹੋਕਾ ਦੇ ਕੇ!” ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਆਹੋ ਭਾਊ ਹੋਕਾ ਦੇ ਕੇ। ਦਾਰੂ ਤਾਂ ਬਥੇਰੇ ਵੇਚਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਜਾਇਜ਼ ਦਾਰੂ ਹੋਕਾ ਦੇ ਕੇ ਵੇਚਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ?” ਉਸ ਨੇ ਮਾਣ ਵਿੱਚ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ।

“ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।

“ਲੈ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਉਹ ਹੋਕਾ ਸਣੋਂਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਜੋੜਿਆ।”

ਉਹ ਬਚਕਾਨੇ ਜਿਹੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਲੰਬੀ ਹੋਕ ਲਾ ਕੇ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ -

“ਠੰਡੀਆਂ-ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਖੰਡ ਦੇ ਖੜੋਣੇ।

ਓਹ ਲੈ ਲੈ ਤਾਂ ਬ੍ਰੋਤਾ ਚੰਗਾ, ਨਈਂ ਤਾਂ ਭਲਕੇ ਬਾਅਦ ਔਣੇ।

ਬੱਗੇ ਵਾਲਾ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਸਤਾ ਮਾਲ ਲੁਟਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜੀ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਦਸੀ ਦੀਆਂ ਯਾਰਾਂ।

ਤੇ ਜਿਦ੍ਹੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨਈਂ ਪਰਸ਼ਾਦ ਮੁਫਤ॥

ਨਿਆਣਿਆਂ ਲਈ ਗੋਲੀਆਂ ਓਏ ਵੀਰਾਂ ਲਈ ਖੰਡ ਦੇ ਖੜੋਣੇ।

ਓਏ ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ ਅਮਰੇ ਗਲੀਚੇ... ਤੇ ਸੂਟਾਂ ਲਈ ਕੱਪੜੇ।

ਇਹ ਰੰਗ ਫਿੱਕੇ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਗੋੜੇ ਵਧੀਆ ਆ ਜਾਣਗੇ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵਕਤ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

“ਪੁੱਤਰਾ ਸੈਕਲ ਤੇ ਟਿਊਬਾਂ ਰੱਖ ਲੈਣੀਆਂ ਭਰ ਕੇ। ਉੱਤੇ ਗਲੀਚੇ ਤੇ ਦਰੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸੌ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋਣੇ ਆਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲਓ ਕਰਤਾਰ ਸੁੰ ਖੰਡ ਦੇ ਖੜੋਣਿਆਂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ, ਅਗਲਾ ਪੂਰਾ ਡਰੈੱਸ ਦਊ।” ਉਹ ਮਾਣ ਵਿਚ ਸਿਰ ਉਠਾਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਦਰੂ ਕੱਢਦੇ ਵੀ ਆਪ ਈ ਹੁੰਦੇ ਸੀ?” ਮੈਂ ਅਗਾਂਹ ਜਾਨਣ ਲਈ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

“ਦਾਰੂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਸ-ਯਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਈ ਕੱਢਦਾਂ। ਪਰ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਵੇਚੀ, ਮੈਂ ਆਪ ਨਈਂ ਕੱਢੀ। ਕੱਲਾ ਬੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿੱਥੇ-ਕਿੱਥੇ ਹੁੰਦਾ? ਬਥੇਰੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕੱਢੀਉ। ਉਦੂੰ ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ ਤੇ ਪੁਲ ਨਈਂ ਸੀ ਬਣਿਆ। ਮੈਂ ਬੱਗੇ ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਕੋਲ।”

... ਤੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਰਾਬਨਾਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

“ਗੋਇੰਦਵਾਲੋਂ ਚੁੱਕਣੀਂ ਦੇ ਰੁਪਏ ਬੋਤਲ, ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਿੰਡੀਆਂ, ਬਿਹਾਰੀਪੁਰ, ਨਾਗੋਕੇ, ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਸਕਿਆਵਲੀ, ਪਰਾਂ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ। ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਇੱਥੇ ਲੈਣਾ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਮਜੀਠਾ ਥਾਣੇ ਵਿੱਚ। ਬਾਠਾਂ ਖਤਰਾਵਾਂ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ। ਓਥੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਹਿਸਰੇ ਤਿੰਨੇ, ਜਗਦੇਅ, ਲੁਹਾਰਕਾ, ਰਾਜਾਸੰਸੀ ਵੀ ਚਲੇ ਜਾਣਾ। ਨੰਗਲ ਤੱਕ। ਜਿੱਥੇ ਰਾਤ ਪੈ ਜਾਣੀ ਓਥੇ ਰੈਹ ਜਾਣਾ। ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਏਧਰ ਰਹਿਣਾ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਝਬਾਲ ਥਾਣੇ। ਓਥੇ ਢੰਡ ਕਸੇਲ ਵਾਵਾ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ। ਓਥੋਂ ਚੁੱਕਣੀ ਬਾਸਰਕੇ, ਗੁਮਾਨਪੁਰਾ, ਗੁਰੂ ਕੀ ਵਡਾਲੀ, ਮਾਹਲਾਂ, ਘੰਨੂਪੁਰ-ਕਾਲੇ, ਖੈਰਾਬਾਦ ਮਾੜੀ, ਹੋਰ ਕੰਬੋ ਤੱਕ ਵੇਚਣੀ। ਇੱਥੇ ਈ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌ ਜਾਣਾ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਹੋਰ ਕੰਬੋ ਰਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਣਾ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹਕੋਟ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬੱਗੇ। ਇੱਥੇ ਬ੍ਰੋਤ ਅੱਡੇ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਵਗਦਾ ਸੀ ਫਲੋਰ ਵਾਲਾ। ਲੋਕ ਮਹੀਨਾ ਭਰਦੇ ਸੀ... ਤੇ ਡਰੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਢਦੇ ਸੀ। ਦੋ ਰੁਪਏ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕਣੀ ਤੇ ਨਕੋਦਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹਕੋਟ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਚਣੀ। ਕਦੇ ਸ਼ੇਖ ਮਾਂਗੇ ਤੋਂ ਚੁੱਕਣੀ ਕਦੇ ਭਰੋਆਣੇ ਤੋਂ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਦਾਰੇਆਲ ਤੇ ਤਕੀਆ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਵੀ ਚੁੱਕ ਲੈਣੀ।”

ਇਹ ਸਭ ਨੂੰ ਉਹ ਅਹਿਮ ਪਰਾਪਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਮਾਣ ਜਿਹੇ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਬਾਬਾ ਸ਼ਰਾਬ ਵੇਚਦਾ ਤੂੰ ਹੋਰ-ਕੰਬੋ ਬੜਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਗੱਲ ਸੀ?”

ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੁਣ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਡਾਢ੍ਹਾ ਖਚਰਾ ਏ ਤੂੰ! ਵਕੀਲ ਬਣ ਸਕਦੈ। ਕਮਾਲ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਕੱਢਿਆ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਓਥੇ ਇਕ ਬੰਦਾ ਸੀ: ਦਾਰੂ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੁਕੀਨ। ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਮਾਣੀਆਂ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਕਦੇ। ਉਹ ਵੀ ਓਦਰੋਂ ਈ ਉੱਜੜ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਾਂਗਰਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟਾ ਕੇ। ਜਨਾਨੀ ਬੜੀ ਆਲਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ। ਮੇਰਾ ਇਮਾਨ ਡੋਲ ਗਿਆ ਪੁੱਤਰਾ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪਤੀ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਦੀ ਦਾਰੂ ਪਿਲਾ ਕੇ ਪੱਟਿਆ, ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਸੁੱਕੀ ਦਾਰੂ ਦੀ ਇਕ ਬੋਤਲ ਵੱਖਰੀ ਈ ਟੰਗ ਲੈਣੀ ਸੈਕਲ ਦੇ ਹੈਂਡਲ ਨਾਲ। ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਪੈਂਗ ਤੇ ਪੈਂਗ ਭਰ-ਭਰ ਚਾੜੀ ਜਾਣੇ। ਨਾਲੇ ਰੋਈ ਜਾਣਾ। ਆਪਣੀਆਂ ਗੁਆਚੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਤੇ ਟੋਹਰਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ। ਉਸ ਦੀ ਭੈਣ ਮੁਸਲਿਆਂ ਨੇ ਗੱਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਧੂਹ ਲਈ ਸੀ। ਬ੍ਰੋਤਾ ਤਾਂ ਏਹੀ ਦੁੱਖ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ।”

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪਲ ਆਪਣਾ ਬਾਬਾ ਯਾਦ ਆਇਆ ਸੀ।

ਦਾਦੀ ਦੱਸਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਰੋਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦਾ ਜਦੋਂ ਸੰਤ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਨਾਲ ਉਹ ਜਥਾ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ

ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਤਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਲੱਗ ਕੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਕੈਂਪ ਤੱਕ ਛੱਡ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ: ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਮਨਹੂਸ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਭੈਣ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਚੱਕ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਚੱਕ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਉਧਾਲ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਭੈਣ ਵੀ ਸੀ।

ਇਹ ਹਾਦਸਾ ਬਾਬੇ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਲਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਅੱਭੜਵਾਹੇ ਉੱਠ ਪੈਂਦਾ.. ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਚੀਕ-ਚੀਕ ਕੇ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ ਕੇ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ ਵੀ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ। ਉਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦਰਦ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸਾਂ।

ਮੌਤ ਤੱਕ ਡਾਹਡਾ ਉਦਾਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਚੁੱਪ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁਸਕਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਉਸ ਨੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਪੀਈ ਜਾਣੀ ਜਦ ਤੱਕ ਬੇਸੁਰਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਈ ਆਪਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ; ਮੁੰਨੇਰੇ ਤੱਕ ਰੱਜ ਕੇ ਬੁੱਲੇ ਲੁੱਟਣੇ। ਇਸ਼ਕ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪਾਪੜ ਵੇਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਆ ਭਾਉ। ਮੇਰੇ ਵੰਡੇ ਤਾਂ ਮਸਾਂ ਚਾਰ ਕਨਾਲਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਈ ਅੱਦੀ ਸੀ। ਏਡੇ ਗਰੀਬ ਜੱਟ ਦੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਕੁੜੀ ਭਲਾ ਕਿਸ ਨੇ ਦੇਣੀ ਸੀ? ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਈ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਕਾਲ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਬੁੱਤਾ ਸਾਰਨਾ ਈ ਪੈਂਦਾ। ਪਿਆਸੇ ਕਿਤੇ ਮਰਿਆ ਜਾਂਦਾ?”

“ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾਰੂ ਵੇਚਣੀ ਕਦੋਂ ਛੱਡੀ?”

“ਛੱਡੀ ਕੀ ਅਗਲਿਆਂ ਛੁਡਵਾ ਦਿੱਤੀ।” ਉਹ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ?” ਉਂਝ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਅੱਧਾ ਕੁ ਭਾਵ ਤਾਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ। ਉਹਨਾਂ ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਉਣਾ ਸਾਂਸੀ। ਮੈਂ ਸਾ ਛੋਹਲਾ। ਦੂਰੋਂ ਵੇਖ ਲਏ ਤੇ ਸੈਕਲ ਨੈਹਰ ਵਿੱਚ ਰੋੜ ਆਪ ਚੜ ਗਿਆ ਪਿੱਪਲ ਉੱਤੇ। ਰੈਲਾਂ ਜਿਹਾ ਸਾਂ। ਜਿਉਣਾ ਸੀ ਵਾਵਾ ਮੋਟਾ-ਠੁੱਲਾ। ਉਹਨਾਂ ਆ ਘੇਰਿਆ। ਜੱਟਾਂ ਵਾਲਾ ਜਿਗਰਾ ਸੀ ਸਾਂਸੀ ਵਿੱਚ। ਜਿਉਣੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦਾਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਹੀ ਵਗਾਵਾਂ ਮਾਰਿਆ। ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਦੇਖੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਡਰ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਦੰਦੋਕੜੀ ਪਈ ਵੱਜਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਜੇ ਇੱਕ-ਅੱਧੇ ਦੇ ਵੱਜ ਜਾਂਦਾ ਪੁੱਤਰਾ ਤਾਂ...। ਪਰ ਉਹ ਬਚ ਗਏ। ਉਹ ਦੋ ਜਣੇ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਦੇ ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰੱਸਟ ਮਾਰਿਆ। ਜਿਉਣਾ ਥਾਏਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ - ਉਹ ਖੰਡ ਦੇ ਖਡੋਣਿਆਂ ਵਾਲਾ ਤੇਰਾ ਸਾਥੀ ਕਿੱਥੇ ਆ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਡਿਗਣ ਈ ਲੱਗਾ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਟਾੁਣ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਕੰਬੀ ਜਾਂਵਾਂ। ਮੂੜ ਨਿਕਲਣ ਨੂੰ ਫਿਰੇ। ਪਰ ਜਿਉਣੇ ਨੇ ਆਖਿਆ - ਮੈਂ ਨਈਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ। ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ ਉਸ ਸ਼ੇਰ ਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਧਰਾ ਜਿਹਾ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ - ਉਏ ਸਾਂਸੀਆ ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਸੁਨ੍ਹਾਂ ਘੱਲੇ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਏ। ਇੱਥੇ ਆਹ ਕੁੱਤੇ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਅੱਗੋਂ ਜਿਉਣਾ ਗਾਲੂ ਕੱਢ ਕੇ ਬੋਲਿਆ - ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿਹੜੀਆਂ ਪਿਓ ਵਾਲੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਨੇ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਦਾ? ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਸੁੱਟਿਆ। ਮੈਂ ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ।” ਬਾਬੇ ਨੇ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਫਿਰ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਡਿਗੇ ਪਏ ਸੈਕਲ ਨਾਲੋਂ ਦਾਰੂ ਵਾਲੀ ਟਿਊਬ ਲਾਹੀ। ਇਕ ਬੰਦੇ ਨੇ ਚੋਲੇ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਗਲਾਸ ਕੱਢੇ ਤੇ ਟੂਟੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਾਰੂ ਪਾ ਲਈ। ਨੈਹਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪਾ ਲਿਆ। ਇੱਕੋ ਡੀਕ ਵਿੱਚ ਪੀ ਗਏ। ਅੰਬਰ ਵਲ ਨੂੰ ਬਰੱਸਟ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਜਿਧਰੋਂ ਆਏ ਸੀ ਓਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ। ਬੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਹਿਠਾਂਹ ਉੱਤਰਿਆ। ਜਿਉਣੇ ਵਾਲਾ ਸੈਕਲ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਓਥੋਂ ਦੌੜ ਆਇਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾ ਦਾਰੂ ਪੀਤੀ ਨਾ ਵੇਚੀ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਜਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦਿਲਬਾਗ ਸੁੰ ਦੇ ਡੇਰਿਓਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਿਆ। ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਲੱੜ ਲੱਗ ਗਏ। ਆਹ ਚੱਕਰ ਚੱਲਿਆ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ।” ਉਸ ਨੇ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਇਕ ਠੰਡਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਸੀ।

“ਉਹ ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਸਨ?”

“ਰੱਬ ਜਾਣੇ! ਉਦੋਂ ਕਿੜਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ ਕਿ ਕਿੜਾ ਕੌਣ ਆ! ਸਿੰਘਾ ਦੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਈਂ ਕੌਣ-ਕੌਣ ਮਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਮਾਰੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਈਂ ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਗਏ। ਅੱਜ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਣੇ ਨੂੰ।” ਉਸ ਨੇ ਮਾਣ-ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਇਸ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕਈ ਸਾਲ ਨਾ ਆਇਆ।

ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਮੈਂ ਕਾਲਜੋਂ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਡੱਠੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਬਾਪੂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਪੈਰ ਛੋਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖਿੜ੍ਹ ਪਿਆ ਸੀ, “ਲਓ ਜੀ ਆ ਗਿਆ ਆਪਣਾ ਬੇਲੀ। ਤੂੰ ਸੱਜਣ ਸਿਆਂ ਹੁਣ ਕੋਈ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਸਵਾਰ ਲੈ। ਮੈਂ ਪਾਤੂ ਨਾਲ ਦੁੱਖ-ਸੁਖ ਫੋਲ ਲਵਾਂ। ਪੈਲੀਆਂ ਵਲ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਔਂਦੇ ਆਂ। ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਘੜੀ ਵਧੀਆ ਲੰਘ ਜਾਣੀ ਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਾਢਾ ਕਰੂਰਾ ਰੁਲਦਾ।”

ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਛਕਾ ਕੇ ਮੈਂ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ਸਾਂ।

“ਪੈਰ ਬ੍ਰੋਤਾ ਛੋਹਲਾ ਨਾ ਪੁੱਟੀਂ।” ਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਬਰਛੇ ਕੋਲੋਂ ਖੂਟੀ ਵਾਲਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਾ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਵਕਤ ਨੇ ਇਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਲੰਗ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਹਰਲੀ ਫਿਰਨੀ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਰੁਕ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਬਰਛੇ ਦਾ ਡੰਡਾ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਪਲ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸਾਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ।

“ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਅੰਬ ਆ ਬਈ ਏਹ!” ਉਸ ਨੇ ਛੱਪੜ ਕੰਢੇ ਖੜ੍ਹੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਅੰਬ ਨੂੰ ਬੁੱਢੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਘੂਰਦਿਆਂ ਅਚਾਨਕ ਆਖਿਆ ਸੀ।

“ਤਾਢਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਈ ਅੰਬਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਈ ਅੰਬ ਸੀ। ਸੀਰੋਵਾਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅੰਬ ਈ ਅੰਬ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਬਰਸਾਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਵਾਂਢਾ ਕੱਟਣ ਔਂਣਾ।” ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਓਧਰ ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਸੀਰੋਵਾਲੀਏ ਤੋੜੀਆਂ ਤਾਂ ਕੋਠਿਆਂ ਤੇ ਪੁੱਠੀਆਂ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਨੇ। ਨਾ ਕੋਈ ਚਾਲ, ਨਾ ਸਬਜ਼ੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਖਣਾ ਕਿ ਪਰ੍ਹੋਣਾ ਆਇਆ, ਬਟੇਰੇ ਈ ਭੁੰਨ ਲਓ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਲੱਗਣਾ ਜਦੋਂ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਅੰਬ ਭੁੰਨ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਘੋਲ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਮਲਾਂਜੀ ਦਾ ਛੰਨਾ ਅੱਗੇ ਧਰ ਦੇਣਾ।” ਏਨਾ ਆਖ ਉਹ ਖਿੜ-ਖਿੜ੍ਹਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸੀ।

ਫਿਰ ਆਡ ਵਿੱਚ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੱਗ ਦੇ ਪੇਚਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਾਈ ਪੋਟਲੀ ਕੱਢ ਲਈ ਸੀ।

“ਅਫੀਮ ਤਾਂ ਖਾਲਸ ਮਿਲਦੀ ਨਈਂ।” ਪੋਟਲੀ ਨੂੰ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਭੁੱਕੀ ਨਾਲ ਈ ਬੁੱਤਾ ਰੇੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ।” ਇਹ ਆਖ ਉਸ ਨੇ ਭੁੱਕੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਚੁਟਕੀਆਂ ਤਲੀ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਲਈਆਂ ਤੇ ਭੁੱਕੀ ਦਾ ਫੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਝੁਕਦੇ ਹੋਏ ਆਡ ਵਿਚ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬੁੱਕ ਭਰਕੇ ਪੀ ਲਿਆ ਸੀ।

“ਇਹ ਅੰਬ ਤਾਂ ਹਊ ਕੋਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ। ਤਦੇ ਤਾਂ ਬੋਹੜ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਘਣਾ ਤੇ ਭਾਰਾ ਆ। ਰੌਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਤੁਰਾਂ ਦਾ ਈ ਸੀ ਇਹ। ਸਾਂਝੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਹਣ ਕਰਕੇ ਬਚ ਗਿਆ। ਛੱਲੀ ਅੰਬ ਆਂਦੇ ਆ ਇਸ ਨੂੰ। ਬੜਾ ਮਿੱਠਾ...”

ਉਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦ ਤੱਕ ਅੰਬਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜੇ ਮੈਂ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਰੰਗ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ, “ਰੌਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣਾਓ।”

“ਕਿਤੇ ਇਕ ਗੱਲ! ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਿੱਸੇ ਨੇ ਓਹਨਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੇ ਤਾਂ।” ਉਸ ਨੇ ਰੁਕਦੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਘੂਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨਈਂ ਸੰਭਾਲੇ। ਏਡੀ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹੀ ਸੀ ਓਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੂਹਾਂ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਵਥੇਰਾ ਲਹੂ ਡੁੱਲਿਆ!” ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤੇਜ਼ੀ ਆ ਗਈ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕੋਈ ਕਤਲ ਹੁੰਦੇ ਵੇਖਿਆ?” ਮੈਂ ਬੱਗੀ ਦਾੜੀ ਵਿੱਚ ਅੱਧ-ਲੁਕੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਟੱਕ ਵੇਖਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਦਰਅਸਲ ਲੈਲਪੁਰ ਵਾਲੇ ਚੱਕ ਵਿਚ ਨਈਂ ਸਾਂ ਮੈਂ ਉਦੋਂ।” ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਸਰਸਰੀ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਘੁੰਮਾਉਂਦਿਆਂ ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਡਿਆਲੀ ਵਾਲੀ ਭੂਆ ਕੋਲ ਆਏ ਹੋਏ ਨੂੰ। ਕਿੜ੍ਹਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਹ ਭਾਣਾ ਵਾਪਰ ਜਾਣਾ। ਬੜਾ ਸੁੱਣਾਂ ਤਾਂ ਚੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਸਭ ਕੁਝ। ਭੈਣ... ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਵੱਜ ਗਈ। ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰੋਂਦੇ-ਕਰੋਂਦੇ

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਡੈਂਹ ਪਏ। ਬਸ ਮੌਜਾਂ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਬੰਦੇ ਮਰਵਾਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ!” ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਉਸ ਨੇ ਕੁੱਤੜਣ ਨਾਲ ਖੁੱਕਿਆ ਸੀ।

“ਫਿਰ ਰੋਲੇ ਪੈ ਗਏ ਵੱਢ-ਵਡਾਂਗਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਸਭ ਰੰਗ ਬਦਲ ਗਏ। ਬਸ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਨਾਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾ ਏਧਰ ਨਾ ਓਧਰ ਕਿਸੇ ਭੈਣ.. ਨੇਤਾ ਨੇ ਇਹ ਨਾ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਚੰਗਾ ਕੀ ਏ ਤੇ ਮਾੜਾ ਕੀ ਏ। ਹਰਾਮਜ਼ਾਦੇ ਤਾਂ ਆਪ ਘੋੜੀਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵੱਢ-ਟੁੱਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਡੈਂਹ ਪਏ ਸੀ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ? ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਕੁੱਤੇ ਵੀ ਸ਼ੇਰ ਹੋ ਗਏ।” ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਉਹ ਫਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਾਇਆ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੜਾ ਜੋਰ ਲਾਇਆ ਭਾਊ ਲੈਲਪੁਰ ਵਾਲੇ ਚੱਕ ਜਾਣ ਲਈ, ਪਰ ਭੂਆ ਨੇ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਵਿੱਚ ਰਲਾ ਲਿਆ। ਜਦ ਓਧਰੋਂ ਮੁਸਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਂ-ਭਰੀ ਗੱਡੀ ਭੇਜੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ! ਸਾਡੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਧੁਖਦੀ ਅੱਗ ਨੇ ਵੀ ਭਾਂਬੜ ਬਣਨਾ ਈ ਸੀ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਗਤਕਾ ਵੀ ਖੇਡ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਜਾਨ ਬੜੀ ਸੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਸੱਪ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਫੋਹਲਾ ਸਾਂ ਮੈਂ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਸੀ ਬਾਬਾ ਸੰਤ ਸੁੰ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿੱਚ। ਜਦੋਂ ਪੱਟੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਓਥੇ ਕਈ ਦਿਨ ਗੋਲੀ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਤਕੜੇ ਮੁਸਲੇ ਸੀ ਓਥੇ। ਫਿਰ ਅੱਗ ਲਾਈ ਤਾਂ ਸੂਤਰ ਆਏ। ਅੱਗ ਲਗੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਮੈਂ ਵੀ ਸਾਂ...!”

“ਅੱਛਾ!” ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਫਿਰ ਮੈਂ ਸੰਤ ਸਿਉਂ ਵਾਲਾ ਜਥਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਖਣਾ-ਕਤਲ ਕਰੀ ਜਾਓ। ਲੁੱਟੀ ਜਾਓ। ਭਜਾਈ ਜਾਓ। ਸੈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਆ। ਪੁੱਤਰਾ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਬੱਚੇ ਤੇ ਬੁੱਢਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਕਿੜੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਪਰ ਤੂੰ ਦੱਸ ਕਿ ਸੁੱਣੀ-ਸੁਨੱਖੀ ਜਨਾਨੀ ਉੱਤੇ ਜਵਾਨ ਬੰਦਾ ਕਿਵੇਂ ਵਾਰ ਕਰੇ? ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਕੰਜਰ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਸੀ।” ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਖਿੜ-ਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਪੈਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੋ ਕੁ ਵਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਚੋਰੀ-ਛਿੱਪੇ ਖੋਹ ਖਾਧੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਸੂਹੀਏ ਬੜੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਆਖਣ ਲੱਗਾ - ਕਰਤਾਰਿਆ ਜਾਂ ਤੇ ਜੱਤ-ਸੱਤ ਕੈਮ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਰਾਂ ਵਾਲੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਤੁਰੀ ਜਾਹ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜੱਥਾ ਛੱਡ ਦੇ। ਮੈਂ ਦੂਸਰਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੋ-ਚਾਰ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਕੰਜਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਜੋੜ ਲਏ ਤੇ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਕਰਨ ਡੈਂਹ ਪਏ। ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਟਾਂਵਾਂ-ਟਾਂਵਾਂ ਮਾਲ ਈ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਜੱਥਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪੈਲਾਂ ਛੱਡਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਜ਼ਾਰਾ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ।” ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਝਰੜਾਏ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਭਾਵ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਸੀ। .. ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੁਖੀ ਮਨ ਨਾਲ ਕਦਮ ਅਗਾਂਹ ਪੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ।

“ਆਪਣਾ ਜਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕੋਈ ਕਤਲ ਕੀਤਾ?” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਪੱਟੀ-ਡਰੇਨ ਵਾਲੇ ਪੁਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠੇ ਛੇ ਮੁਸਲੇ ਮਾਰੇ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਸੀ ਉਹ। ਹੱਥ ਵੀ ਮਸਾਂ ਜੋੜਦੇ ਸੀ। ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗੇ ਪਏ। ਮੈਂ ਟਲਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਅ ਕਿੱਥੇ ਸਾਂ ਪੁੱਤਰਾ! ਇਕ-ਇਕ ਜੈਕਾਰੇ ਨਾਲ ਦੋ-ਦੋ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਭਾਊ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਿਆ, ਨਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।”

ਇਸ ਵਾਰ ਉਸ ਦਾ ਹਾਸਾ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਦੁਖੀ ਮਨ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਉਠਾਈ। ਦੂਰ-ਦੁਮੇਲ 'ਤੇ ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਧੁੱਪ ਹੁੰਦਲੀ ਹੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

“ਓਦੋਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਮਾਲ ਦੀ ਬਰਛੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਖੁੱਭਦੀ ਬੱਸ ਆਂਦਰਾ ਧੂਹ ਲਿਆਂਦੀ। ਹਾ ਨਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ...!” ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚਲਾ ਰੋਹ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਰੁਮਾਂਸ ਵਿੱਚ ਢਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਦੇ ਬਰਛੇ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਉਂ ਉਸ ਦੀ ਨੋਕ ਉੱਤੇ ਲਹੂ ਦੇ ਤੁਬਕੇ ਰਿਸ ਰਹੇ ਹੋਣ।

“ਇਕ ਸੀ...” ਬਾਬੇ ਨੇ ਗੱਲ ਦੀ ਟੁੱਟੀ ਤੰਦ ਫਿਰ ਤੋਂ ਜੋੜ ਲਈ ਸੀ।

“ਬਾਰਾਂ-ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਮਸਾਂ ਦਸ-ਯਾਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ। ਜਮ੍ਹਾਂ ਲੈਰੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਸੀ ਦੋਵੇਂ। ਵੱਡੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀਹ ਕੁ ਦਿਨ ਕੋਲ ਰੱਖੀ। ਫਿਰ ਘਰ ਵਸੋਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਅੱਧ-ਖੜ੍ਹ ਜਿਹੇ ਵੈਲੀ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ: ਸਿਰਫ ਪੰਝੀ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ। ਹੈ ਕੇ ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਿੱਤ ਪੰਜਾਹ-ਸੱਠਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਭੁੱਕੀ ਈ ਖਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਈ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ ਆ ਹੁਣ ਤਾਂ!” ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਤੇ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ?” ਮੈਂ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਪੜਕਦੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਲੁਕੇ ਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜੀ ਹੁੰਦੜਹੋਲ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਤਾਂ ਘਰ ਵਸਾ ਲਵਾਂਗਾ। ਬੜੇ ਸੌਣੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਸੀ ਉਸ ਦੇ। ਅੱਖਾਂ ਮੋਟੀਆਂ। ਪਤਲੀ-ਪਤੰਗ! ਬਲੂਰ ਜਿਹੀ! ਲਗਰ ਜਿਹੀ! ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੂਆ ਦੇ ਪੈਲੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿਨੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਬੰਨ ਜਾਣੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੰਮੀ ਪਾ ਲੈਣੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਜਬਰ-ਜਿਨਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਈਂ ਸੀ ਮੇਰਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਜੋ ਵਸੋਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ।” ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਮੱਧਮ ਤੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਤਾਂ ਉਹ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਝ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਬੜੀ ਕਮੀਨੀ ਜੇ ਪੁੱਤਰਾ। ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਮੈਂ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰੀ ਪਈ ਸੀ। ਨਗਨ! ਲਹੂ-ਲਹਾਨ!! ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਹੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਦੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਵਿਚਾਰੀ। ਕਿਸੇ ਕੰਜਰ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਖੇਹ ਖਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੰਘੀ ਨੱਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਾ ਲਿਆ। ਰੋਈ ਗਿਆ! ਰੋਈ ਗਿਆ!! ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਸਾਰੀ ਦੇਹ ਨੂੰ। ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਤੱਤੀ-ਤੱਤੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ।”

ਉਹ ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋਇਆ। ਖੰਗੂਰਾ ਮਾਰਕੇ ਗਲ ਸਾਫ ਕੀਤਾ.. ਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲ ਪਿਆ, “ਫਿਰ ਮੈਂ ਉੱਠਿਆ। ਜਮੀਨ ਵਿੱਚ ਦੱਬੀ ਦਾਰੂ ਦੀ ਬੋਤਲ ਕੱਢੀ ਤੇ ਇਕੋ ਡੀਕੇ ਅੱਧੀਉਂ ਵੱਧ ਪੀ ਗਿਆ।... ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਚੁੰਮੀ ਗਿਆ! ਚੁੰਮੀ ਗਿਆ! ਉਸ ਦੀ ਧੌਣ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੁੜਕੀ ਜਾਏ। ਕਦੇ ਏਸ ਪਾਸੇ, ਕਦੇ ਓਸ ਪਾਸੇ। ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਭੱਠੀ ਵਾਂਗ ਤਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੰਜਾਹ ਨੱਢੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਲੁਕੇ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਦੇ... ਨੇ ਹੋਰ ਈ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।”

ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਦਾਸੀ ਵੀ ਸੀ, ਲਾਹਨਤ ਵੀ ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਵੀ।

ਉਹ ਬੜੀ ਦੇਰ ਜਮੀਨ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਗੱਡੀ ਕਿਸੇ ਪਛਤਾਵੇ ਜਿਹੇ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸਾਡੇ ਸਾਹਵੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਹਿੰਦੇ ਪਾਸੇ ਵਹਿੰਦੀ ਨਹਿਰ ਦਾ ਪੁਲ ਸੀ। ਕੋਲ ਦੀ ਬਿੱਕਰ ਬੱਕਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਜੜ ਲੈ ਕੇ ਲੰਘਿਆ, ਪਰ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਲ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਖਬਰ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

“ਤੁਰ ਪੁੱਤਰਾ। ਥੋੜਾ ਗਾੜੀ ਜਾ ਔਂਦੇ ਆਂ।” ਉਸ ਨੇ ਬਰਛੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਦੇਹ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਕੀ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ?” ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖੜਦਿਆਂ ਉਦਾਸ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਪੁੱਤਰਾ ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਤੜਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਵਾਂ ’ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਹਿਰ ਉੱਤੇ ਲੈ ਗਿਆਂ...” ਇਹ ਆਖ ਉਸ ਨੇ ਪੈਰ ਪੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ।

“..ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰੋੜ ਦਿੱਤੀ।” ਨਹਿਰ ਦੇ ਪੁਲ ’ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਆਹੋ ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੱਸਣੀ ਭੁਲ ਈ ਗਿਆ।” ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਪੁਲ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਖੇਹ ਖਾਧੀ ਸੀ ਪੁੱਤਰਾ।” ਇਹ ਆਖ ਉਹ ਪੁਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਕਦਮ ਤਾਂ ਜੰਮ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ।

ਪੁਲ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਲ ਕੁ ਲਈ ਲੱਗਿਆ ਜਿਉਂ ਪੁਲ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਡਿਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਅੰਬਰ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਨੇਰਾ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਸੀ।

ਉਹ ਉਸ ਪਾਰ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਪਾਰ।

ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਹੁਣ ਕੋਈ ਪੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।

***

ਧਰਤੀ ਧਨ ਨਾ ਆਪਣਾ

ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦਰ

(ਧਰਤੀ ਧਨ ਨਾ ਆਪਣਾ' ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬਾਰੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਨਾਵਲ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਬਹੁਤੇ ਨਾਵਲਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਜਿਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਨਾਵਲ 1970ਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਛਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਵਤਨ ਵਿੱਚ ਲੜੀਵਾਰ ਛਾਪਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੇਸ਼ ਹੈ ਇਸ ਦੀ **ਪੰਜਵੀਂ ਕਿਸ਼ਤ**। ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ ਦੇਖੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ ਸਾਂਭੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਈ-ਮੇਲ ਭੇਜੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਅੰਕ ਭੇਜ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ - ਸੰਪਾਦਕ)

13

ਨਿੱਕੂ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਵਿੱਚਕਾਰ ਸੁਲਹ-ਸਫਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੰਗੂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਰ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਲਾਠੀ ਚੁੱਕ, ਜੁੱਤੀ ਘੜੀਸਦਾ ਨਿੱਕੂ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਿੱਕੂ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੰਗੂ ਨੇ ਨਿੱਕੂ ਦੀ ਲੱਤ ਝੰਡੋੜੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੜਬੜਾ ਕੇ ਉੱਠ ਪਿਆ। ਉਹ ਕੁਝ ਪਲ ਮੰਗੂ ਵਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰੁਆਂਸੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੰਗੂ ਬਾਜੀ ਚੌਪਟ ਹੋ ਗਈ। ਤੇਰੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਧਰੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਟੇ ਦੀ ਚੁਟਕੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ। ਪਾਣੀ ਪੀ-ਪੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਅਫਾਰਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ।”

“ਕੁੱਤੇ ਦੀਏ ਔਲਾਦੇ, ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭੁੱਖਾ ਹੀ ਮਰੂੰ। ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਮੰਗੂ ਨੇ ਕੜਕਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?... ਜਿਸ ਥਾਂ ਕਾਲੀ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਏ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਧਰਨਾ ਮਾਰੀ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਲਲਕਾਰਿਆ ਪਰ ਉਹ ਜੁਆਬ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਕੰਧ ਵਲ ਹੱਥ ਭਰ ਆਪਣੀ ਜਮੀਨ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।”

“ਉਹਨੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਬਣਿਆ-ਬਣਾਇਆ ਕੰਮ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਮੈਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜ-ਦਸ ਰੁਪਈਏ ਜ਼ਰੂਰ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ।” ਮੰਗੂ ਨਿੱਕੂ ਵਲ ਘ੍ਰਿਣਾ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

ਰੁਪਈਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੁਣ ਪ੍ਰੀਤੋ ਚੌਂਕ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਾਲੀ ਦਾ ਟਰੰਕ ਰੁਪਈਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਹ ਵਾਰ ਉਹਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਦੇਖਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੰਗੂ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਖੜੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਨਿੱਕੂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ:

“ਇਸ ਮੋਏ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਹੁਣ ਕਿੱਦਾਂ ਆਊ। ਲੋਕ ਵਿਗੜੀ ਖੇਡ ਸੰਵਾਰ ਲੈਂਦੇ ਆ ਪਰ ਇਹ ਬਣੀ ਹੋਈ ਖੇਡ ਵਿਗਾੜ ਦਿੰਦਾ। ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਤਾਂ ਏਨੀ ਮਾੜੀ ਆ ਕਿ ਮੈਂ ਰੰਡੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਘਟੇ।”

ਫਿਰ ਮੰਗੂ ਵਲ ਮੁੜਦੀ ਤਿੱਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ:

“ਤੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਚਲੇ ਗਿਆ।”

ਮੰਗੂ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਵਲ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਨਿੱਕੂ 'ਤੇ ਵਰੁਨ ਲੱਗੀ।

“ਮੋਇਆ ਟੱਪਦਾ ਬੜਾ। ਪਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਝੰਗ ਵਾਂਗ ਬੈਠ ਵੀ ਝੱਟ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਲੀ ਨੇ ਦੋ ਚਾਰ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਉਹਦੀ ਨੀਂਹ ਤੱਕ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿੱਕੂ ਭੜਕ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਹੀ ਗਾਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੂੰ ਆਪ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਤ ਪੁੱਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਉਣ 'ਤੇ ਤੁਲੀ ਹੋਈ ਸੀ... ਮੈਂ ਤੇਰੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾਂ।”

ਮੰਗੂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੋਨੋਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੜਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ

ਬੋਲਿਆ:

“ਝੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਡਿੱਗੇ ਬੇਰਾਂ ਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਿਆ। ਹਾਲੇ ਅੱਧੀ ਨੀਂਹ ਹੀ ਪੁੱਟੀ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਬਣ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਲੜਾਈ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ... ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਕਾਲੀ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਆਏ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਈਂ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੰਭਾਲ ਲਊਂ।”

ਮੰਗੂ ਨਿੱਕੂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਹਦੇ ਵਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਮੰਗੂ ਦੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਹਦੀ ਵਲ ਬੇਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਕਾਲੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਰੁਪਈਆਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਹਿੰਮਤ ਬੱਝ ਜਾਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੰਗੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਅਸੰਜਮ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਝੰਝੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੂੰ ਮਰਦ ਆਂ, ਮਰਦਾਂ ਆਲਾ ਕੰਮ ਕਰ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਲਟਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਮਰਦ ਆ। ਬਾਕੀ ਜੇ ਇਹ ਡੱਕਾ ਵੀ ਤੋੜੇ ਤਾਂ ਇਹਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੁਖਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ।” ਪ੍ਰੀਤੋ ਨਿੱਕੂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ।

ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਘੂਰ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਹਕਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾਂ, ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕਰ ਕੇ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ। ਪਰ ਤੂੰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹੀਂ।”

“ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਦਾਨ ਮਾਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦਾਰੂ ਪਿਲਾਉਂ...।”

ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਨਿੱਕੂ ਦੀ ਜਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਆਈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਉੱਠਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਜੇ ਤਕਾਲਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਟੀ ਹੋਈ ਨੀਂਹ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਨਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਖੁੱਕ ਦੇਈਂ।”

ਨਿੱਕੂ ਮੰਗੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਸਿਰ 'ਤੇ ਮੜਾਸਾ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਖੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਬਦਮਸਤ ਝੋਟੇ ਵਾਂਗ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।

ਦਿਨ ਢਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੀਤੂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਾਲੀ ਜਦੋਂ ਨੀਂਹ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਆਇਆ ਤਾਂ ਨਿੱਕੂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿਰ 'ਤੇ ਮੜਾਸਾ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਾਠੀ ਫੜੀ ਉੱਥੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਾਲੀ ਦਾ ਮੱਥਾ ਠਣਕਿਆ ਪਰ ਉਹ ਨਰਮ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਚਾਚਾ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਬੈਠਾਂ। ਉੱਠ, ਤੇਰੀ ਮੰਜੀ ਛਾਂਵੇਂ ਕਰ ਦਿਆਂ।”

ਉਹਦੇ ਨਰਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਕੂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਰੁਪਈਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਦੀ ਫਿਰ ਤੋਂ ਹਿੰਮਤ ਬੱਝ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਤਿੱਖੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਸਵੇਰੇ ਤੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਅੱਧੀ ਨੀਂਹ ਪੁੱਟ ਲਈ। ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਪੁੱਟਣ ਦਿੰਦਾ।”

ਜੀਤੂ ਵੀ ਕਾਲੀ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਝੰਝੋੜਦਾ ਹੋਇਆ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ:

“ਚਾਚਾ ਨਿੱਕੂ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ?”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਹਸਦਿਆਂ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

“ਚਾਚਾ ਬੇਵਕਤ ਦਾ ਠੱਠਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉੱਠ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ।”

ਨਿੱਕੂ ਜੀਤੂ ਨੂੰ ਮੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢ ਕੇ ਪਿਆ:

“ਚਲੇ ਜਾ ਏਥੋਂ ਕੰਜਰ ਦੀਏ ਔਲਾਦੇ। ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਜੀਂਦਾ ਗੱਡ ਦਊਂ।”

ਉਹ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:

“ਨਿੱਕੂ, ਚੌਧਰੀ ਨਾਲ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਚ ਜੀਂਦੇ ਗੱਡਣ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੰਦਾ।”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਨਿੱਕੂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ:

“ਚਾਚਾ, ਕਿਉਂ ਟੈਮ ਖਰਾਬ ਕਰਦਾਂ। ਚੱਲ ਉੱਠ ਏਥੋਂ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਵਲ ਅੱਧਾ ਹੱਥ ਜ਼ਮੀਨ ਛੱਡ ਦਊਂ।”

“ਤੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਛੱਡਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਆਂ? ਤੇਰੀ ਹੋਸੀਅਤ ਹੀ ਕੀ ਆ? ਗੱਲ ਤਾਂ ਏਦਾਂ ਕਰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮੁਰੱਬਿਆ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ।” ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਕਾਲੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਚਾਚਾ ਏਦਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੜਦੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਰੱਬੇ ਵੰਡਣੇ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੱਬ ਰਿਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੁਹੱਲੇ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਸੱਦ ਕੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈ।”

“ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਪੰਚਾਇਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਇਕ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੱਬ ਰਿਹਾਂ ਅਤੇ ਉੱਪਰੋਂ ਪੌਸ ਦੇ ਰਿਹਾਂ।” ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

ਉਹਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਹਲੇ ਖੜੀ ਪ੍ਰੀਤੋ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈ ਅਤੇ ਝੋਲੀ ਅੱਡ ਕੇ ਉਹਦਾ ਸਿਆਪਾ

ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਚੁਗਾਨ ਵਿੱਚ ਬੇਰੀ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠੀ ਚਾਚੀ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੁਨਬੇ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੀ ਹੋਈ ਉੱਥੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਘਾਹ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਭੜਕਨ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਪਲ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਮੁਹੱਲਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਰਦ ਤਕੀਏ ਤੋਂ ਦੌੜ ਕੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਕਾਲੀ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਚਾਚਾ, ਤੂੰ ਏਥੋਂ ਉੱਠ ਤਾਂ ਸਹੀ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾਂ।”

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਮੇਰੀ ਲਾਸ਼ ਹੀ ਉੱਠੂ।” ਨਿੱਕੂ, ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਝਟਕਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

“ਚਾਚਾ, ਲਾਸ਼ ਉੱਠੇ ਤੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ।” ਕਾਲੀ ਉਹਨੂੰ ਫਿਰ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਨਿੱਕੂ ਮੰਜੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿੰਬੜ ਗਿਆ। ਕਾਲੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਨਿੱਕੂ ਲੜਾਈ 'ਤੇ ਉਤਾਰੂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਜਾਹ, ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰੂੰ।”

ਕਾਲੀ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹਾਸਾ ਗੂੰਜ ਗਿਆ।

ਏਨੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਫੱਤੂ ਵੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਿੱਕੂ ਦੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਨਿੱਕੂ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਨਿਆਣਾ ਨਹੀਂ। ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਾਲ-ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਹਤੇ-ਦੋਹਤੀ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਊਂ। ਅਕਲ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ; ਲੜਾਈ ਫਸਾਦ ਵਿੱਚ ਕੀ ਰੱਖਿਆ।”

“ਤੂੰ ਕੌਣ ਆ ਮੇਰੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ? ਬੁੱਢਾ ਮਰਨ ਕੰਢੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਪਰ ਚੌਧਰ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।” ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਬਾਬੇ ਫੱਤੂ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਧੱਕਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਡਿਗਣ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਨੇੜੇ ਖੜੇ ਬੰਤੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ।

“ਮਰਦ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਮੰਨ ਗਿਆ ਸੀ ਹੁਣ ਫਿਰ ਮੁਕਰ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਜੁੱਤੀ ਦਾ ਯਾਰ ਹੈ।” ਬੰਤੂ ਨੇ ਟੋਕਰਾ ਸੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇਖ ਕੇ ਨਿੱਕੂ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਪ੍ਰੀਤੋ ਉਹਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁੱਛੜਲੇ ਨਿਆਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਛਾਤੀ ਛੁਡਾ ਬਾਹਾਂ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗੀ।

ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਫੱਤੂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਉੱਥੋਂ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਜੀਤੂ ਨਿੱਕੂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਚਾਚਾ, ਭਲੇਮਾਣਸੀ ਨਾਲ ਉੱਠ ਜਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੰਜੀ ਸਮੇਤ ਤੈਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਊਂ।”

ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢਦਿਆਂ ਜੀਤੂ ਵਲ ਲਾਠੀ ਉਲਾਰੀ, ਪਰ ਕਾਲੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਹੱਥੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।

“ਚਾਚਾ, ਤੂੰ ਇਕ ਥੱਪੜ ਦੀ ਮਾਰ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਜਿੰਨੀ ਨਰਮੀ ਵਰਤ ਰਿਹਾਂ, ਤੂੰ ਉਨਾ ਹੀ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਆਉਂਦਾ।”

ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਕਾਲੀ ਦੀਆਂ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਹੀ ਸਮੇਂ ਉਹਨੂੰ ਮੰਗੂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਚ ਬੈਠਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲਾ ਤੂੰ ਕੌਣ ਆਂ?” ਕਾਲੀ ਨਿੱਕੂ ਵਲ ਵਧਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੰਗੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ:

“ਖਬਰਦਾਰ ਜੇ ਚਾਚੇ ਨਿੱਕੂ ਵਲ ਕਦਮ ਪੁੱਟਿਆ ਤਾਂ।” ਫਿਰ ਉਹ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:

“ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਮਝ ਕੇ ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਧੌਂਸ ਦੇ ਰਿਹਾ।”

ਮੰਗੂ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਨਿੱਕੂ ਵੀ ਸ਼ੇਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਜੇ ਕੋਈ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕਹੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗਰਦਨ ਤੋੜ ਦਊਂ।”

ਪ੍ਰੀਤੋ ਵੀ ਨਿੱਕੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁੱਛੜਲੇ ਨਿਆਣੇ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਛਾਤੀ ਤੁੰਨਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ:

“ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਵਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਸੀਰਮੇ ਪੀ ਜਾਊਂਗੀ।”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਗੱਲ ਹੱਦੋਂ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹੀ ਸੁੱਟ ਕੇ ਨਿੱਕੂ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ।

“ਚਾਚਾ, ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਲੜਾਈ ਕਰ ਰਿਹੈਂ? ਆਪਣਾ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਆਪ ਸੋਚ।”

ਜੀਤੂ ਨੇ ਭੀ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੰਗੂ ਉਹਨੂੰ ਝਿੜਕਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੂੰ ਕੌਣ ਆ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ? ਵੱਡਾ ਪੰਚ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾਂ। ਮਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦਰ-ਦਰ ਮੰਗਦੀ ਫਿਰਦੀ ਆ 'ਤੇ ਪੁੱਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਫਿਰਦਾ।”

“ਤੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਦਾ ਪੰਚ ਆ? ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚੌਧਰੀ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਚੱਟਦਾਂ ’ਤੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਰੋਹਬ ਝਾੜਦਾਂ। ਕੀ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆਂ ਜੇ ਫਿਰ ਟੱਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆਂ।” ਜੀਤੂ ਨੇ ਮੰਗੂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਮੰਗੂ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢਦਾ ਲਾਠੀ ਲੈ ਕੇ ਜੀਤੂ ਵਲ ਵਧਿਆ ਪਰ ਕਾਲੀ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੰਗੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ।

“ਦੇਖ, ਲੜਾਈ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਨਿੱਕੂ ਵਿਚਕਾਰ ਆ। ਜੇ ਤੂੰ ਦਖਲ ਦਊਂ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਗੇ। ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਚੌਧਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ।”

“ਚੌਧਰ ਉਹ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜਿਹਨੂੰ ਕਰਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਦੇਖੁੰਗਾ ਨਿੱਕੂ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਿੱਦਾਂ ਨੀਂਹ ਪੁੱਟਦਾ ਆ।”

“ਮੈਂ ਪੁੱਟੁੰਗਾਂ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਕਹੀ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਦਹਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਮੰਜੀ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਕਾਲੀ ਨੇ ਮੰਜੀ ਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਨੀਂਹ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਥੁੱਕ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਲਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂਕਿ ਕਹੀ ਦੇ ਦਸਤੇ ਉੱਤੇ ਪਕੜ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਹੇ।

ਮੰਗੂ ਨਿੱਕੂ ਵਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਦੇਖ ਕੀ ਰਿਹੈ? ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇ।”

ਨਿੱਕੂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੰਗੂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਕਾਲੀ ਵਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਲੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਬਾਂਹ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੰਗੂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕਾਲੀ ਵਲ ਧੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਨਿੱਕੂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਲੜਖੜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪੱਕੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਨਾਲ ਜਾ ਟਕਰਾਇਆ। ਉਹਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੀਖ ਮਾਰੀ:

“ਹਾਇ ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ।”

ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਹਿਮ ਗਏ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਿਸਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਪਿੱਟਦੀ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਂਦੀ ਦੇਖ ਬੱਚੇ ਵੀ ਰੋਣ ਲੱਗੇ। ਕਾਲੀ ਨੇ ਕਹੀ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਚੁੱਕ ਮੰਜੀ ’ਤੇ ਲੰਮਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਨਿਵਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ’ਤੇ ਪਲਿੱਤਣ ਛਾ ਗਈ ਸੀ। ਮੰਗੂ ਆਪਣੀ ਲਾਠੀ ਪਟਕਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਹੁਣ ਇੱਥੋਂ ਦੌੜੀਂ ਨਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀ ਲਵਾ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲਊਂਗਾ।” ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਦੌੜ ਗਿਆ।

ਕਾਲੀ ਨੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਹਲਦੀ ਰਲਾਈ ਅਤੇ ਨਿੱਕੂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲਾ ਕੇ ਉੱਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਮਰਦਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਝਲਣ ਲੱਗਾ। ਉਹਦੇ ਸਰਾਹਣੇ ਬੈਠੀ ਪ੍ਰੀਤੋ ਕਦੇ ਛਾਤੀ ਪਿੱਟਣ ਲੱਗਦੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਮੱਥਾ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੰਗੂ ਥਾਣਾ ਸੱਦਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਚਾਚੀ ਦਾ ਦਿਲ ਘਟਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਗਿਆਨੋ ਨੇ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪਾ ਅਤੇ ਨੱਕ ਬੰਦ ਕਰ ਗਸ਼ੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ।

ਚਾਚੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਦਹਾੜ ਮਾਰਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ:

“ਹਾਇ, ਮੇਰੇ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਥਾਣਾ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਜਾਊ।”

ਉਹ ਫਿਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਹਲਦੀ ਵਾਂਗ ਪੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਨਿੱਕੂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਹਾਂ, ਪ੍ਰੀਤੋ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ, ਚਾਚੀ ਦੀ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਦੇਖ ਕੇ ਗਿਆਨੋ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਮੰਗੂ ਲਈ ਬਦ-ਦੁਆ ਨਿਕਲੀ। ਕਾਲੀ ਕਦੇ ਚਾਚੀ ਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਨਿੱਕੂ ਦਾ ਹਾਲ ਪੁੱਛਦਾ।

ਮੰਗੂ ਚੌਧਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਖਬਰ ਦਿੰਦਾ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਲੀ ਨੇ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ; ਉਹਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਹਨੇ ਵੀ ਸੁਣਿਆ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਚਮਾਰੂਲੀ ਵਲ ਦੌੜ ਪਿਆ।

ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਮੰਗੂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਇਥੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਊ। ਪੰਚਾਇਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।”

ਮੰਗੂ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢਦਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕਦਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਕਾਲੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਣੁਸਣੀਆਂ ਕਰਕੇ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਪੱਖੇ ਨਾਲ ਝੱਲ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੰਗੂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਚੌਧਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ:

“ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਉ, ਚੌਧਰੀ ਜੀ ਆ ਗਏ ਆ।”

ਚੌਧਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਕਾਲੀ ਪੱਖਾ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਿੱਕੂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਪੱਟੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਪਰ ਤੇਲ ਭਰੇ ਖੂਨ ਦੇ ਦਾਗ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕਾਲੀ ਵਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਭਸਮ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ।

“ਜਦੋਂ ਦਾ ਤੂੰ ਪਿੰਡ 'ਚ ਆਇਆਂ, ਚਮਾਰੂਲੀ 'ਚ ਸ਼ਰਾਰਤ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਹੀ ਮੁਹੱਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹੀ ਲੋਕ ਸਨ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰੜਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ, ਰੋਜ਼ ਦੰਗਾ ਫਸਾਦ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾਂ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਪਾੜ ਦਿੰਦਾ।”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਵਲ ਭਰਪੂਰ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:

“ਸ਼ਰਾਰਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਲੋਕ ਚੁੱਪਚਾਪ ਸਹਿ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਪਾਣੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗੇ।”

ਕਾਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਪਰ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਦੱਬਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਕਾਲੀ ਸ਼ਾਹ, ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਈ? ਨਿੱਕੂ ਦਾ ਸਿਰ ਕਿੰਝ ਪਾਟ ਗਿਆ?”

ਕਾਲੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੰਗੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੋਲ ਪਿਆ। ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਝਿੜਕ ਦਿੱਤਾ।

“ਚੁੱਪ ਰਹਿ; ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਦੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਦੱਸ ਲਈਂ।”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਘਿਰਣਾ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਇਹਨਾਂ ਕਮੀਨਿਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਕੀੜਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਉਸ ਜ਼ਮੀਨ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਆ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਜਾਇਦਾਦ ਲਈ ਝਗੜਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੋਵੇ।”

“ਚੌਧਰੀ ਜੀ, ਕਾਲੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਸਮਝਦਾ।” ਮੰਗੂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ਕਾਲੀ ਗੁੱਸੇ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੈਂ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਇਸ ਟੋਟੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਮਲਬੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ।”

“ਤੂੰ ਪੂਰੇ ਮਲਬੇ ਦਾ ਵੀ ਮਾਲਿਕ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਛੱਪੜ ਦੀ ਹੈ।” ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਵਧਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫਿਰ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਕਾਲੀ, ਜੇ ਨਿੱਕੂ ਲੜਾਈ 'ਤੇ ਉਤਾਰੂ ਸੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਚੌਧਰੀ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਉਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ?”

“ਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਸਵੇਰੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਮੰਨ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਹਨੂੰ ਜੀ ਕਰੇ ਪੁੱਛ ਲਵੋ... ਸੱਚ ਪੁੱਛਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਮੰਗੂ ਦੀ ਆ। ਇਹਨੇ ਹੀ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੜਾਈ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨੂੰ ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਢੇਰ 'ਤੇ ਪੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਉਹਦਾ ਸਿਰ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ।”

“ਇਹ ਝੂਠ ਆ। ਇਹ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।”

“ਇਸ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗਰੀਬ ਆ। ਮੇਰੇ ਕਿਹੜੇ ਹਲ ਚਲਦੇ ਆ?” ਕਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਮੰਗੂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੰਗੂ, ਅਹਿਸਾਤ ਬੋਲ, ਇਥੇ ਸਾਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਾਲੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨੇ।” ਫਿਰ ਉਹ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:

“ਨਿੱਕੂ ਵੀ ਸਿਰ ਫਿਰਿਆ। ਆਪਣਾ ਨਫਾ-ਨੁਕਸਾਨ ਆਪ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ।”

ਨਿੱਕੂ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਕਰਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਲੀ ਤੋਂ ਉਹਨੂੰ ਫੁੱਟੀ ਕੌਡੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ। ਉਹ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਲ ਝੁਕਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਚੌਧਰੀ ਜੀ ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ।”

ਪ੍ਰੀਤੋ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ:

“ਚੌਧਰੀ ਜੀ, ਜੇ ਤੇਰੇ ਚਮਾਰ ਨੂੰ ਕੁਛ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੂ?”

ਚੌਧਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਚੁੱਪ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕੀ ਕਰੇ। ਉਹਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਸੂਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਜਾਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਉਹ ਬੇਜ਼ਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਸ਼ਾਹ, ਇਹਨਾਂ ਕਮੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿੰਝ ਸਮਝਾਈਏ ਕਿ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਵਿੱਚ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ।”

ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਬਾਬੇ ਫੱਤੂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੂੰ ਮੁਹੱਲੇ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਂ, ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਲ ਦਿਆ ਕਰ।”

ਬਾਬੇ ਫੱਤੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚੋਂ ਪਤਲੀ ਜਿਹੀ ਲਾਠੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ ਬੋਲਿਆ:

“ਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰੱਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਹੱਥ ਝਾੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਗਿਆ। ... ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਮੰਗੂ... ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਏਦਾਂ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਜਿੰਦਾਂ ਮੈਂ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਛੋਕਰਾ ਹੋਵਾਂ। ਇਸ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਫਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ... ਇਥੇ ਹੁਣ ਲੁੱਚਾ ਲੰਡਾ ਚੌਧਰੀ ਅਤੇ ਗੁੰਡੀ ਰੰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆ।...”

ਬਾਬੇ ਫੱਤੂ ਨੇ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁਕਾਈ ਕਿ ਗਲੀ ਦੇ ਮੋੜ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਕੇ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਘੜਮ ਚੌਧਰੀ ਆ ਰਿਹਾ।”

“ਚੱਲ, ਆਪਾਂ ਚੱਲੀਏ, ਮੁਨਸਿਫ ਆ ਗਿਆ।” ਚੌਧਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਇਕ ਪਤਲਾ ਲੰਮਾ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਾਠੀ ਫੜੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਾਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨੇ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਗਜ਼ ਭਰ ਦਾ ਸਾਫਾ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚਿੱਟੀ ਪੱਗ ਬੰਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਘੜਮਚੌਧਰੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ ਉਹਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਘੜਮਚੌਧਰੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸੱਦਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਕੇ ਖਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਬੇਅੱਲਾਦ ਹੀ ਮਰ ਗਈ ਸੀ। ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਕਚਹਿਰੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ, ਉਹ ਹਰ ਦੂਸਰੇ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਕਚਹਿਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦਾ। ਝੂਠੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੂੰਹ ਫੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਰੀ ਤੋਂ ਬੁਰੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦਾ। ਉਹ ਬੁੱਢਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬੈਠਦਾ ਅਤੇ ਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ; ਚੌਧਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਤੇ ਕਮੀਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਬਰ ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਘੜਮ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤੋ ਦੁਹੱਥੜ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋ ਪਈ।

“ਚੌਧਰੀ ਤੇਰੇ ਚਮਾਰ ਨੂੰ ਕਾਲੀ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ।”

“ਕਿਹੜਾ ਕਾਲੀ?” ਘੜਮਚੌਧਰੀ ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਮਾਖੇ ਦਾ ਮੂੰਡਾ।”

ਘੜਮ ਚੌਧਰੀ ਦੇ ਜਿਹਨ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਸਵੀਰ ਉਭਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਤਸਵੀਰ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਉਹ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਕਿਉਂ? ਤੂੰ ਇਹਦਾ ਸਿਰ ਪਾੜਿਆ?” ... ਉਹਨੇ ਨਿੱਕੂ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਪਤਾ, ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਦਫਾ 302 ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ ਹੈ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਕੈਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉੱਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਹਿਲ ਗਏ। ਘੜਮ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੂਝਬੂਝ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਕੁਤਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਫੇਰ ਬੋਲਿਆ:

“ਕੈਦ ਵੀ ਬਾ-ਮੁਸੱਕਤ... ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਚੱਕੀ ਪੀਹਣੀ ਪਊ।”

ਗਿਆਨੋ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ:

“ਨਿੱਕੂ ਦਾ ਸਿਰ ਕਾਲੀ ਨੇ ਨਹੀਂ, ਮੰਗੂ ਨੇ ਪਾੜਿਆ।” ਇਸ ਅਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਕਈ ਨਜ਼ਰਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਲ ਉੱਠ ਗਈਆਂ।

ਘੜਮ ਚੌਧਰੀ ਬੋਲਿਆ:

“ਇਹ ਬਿਆਨ ਤਾਂ ਮੌਕੇ ਦੇ ਗਵਾਹ ਦਾ ਲੱਗਦਾ।” ਫਿਰ ਉਹ ਮੰਗੂ ਵਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਤੂੰ ਇਹਦਾ ਸਿਰ ਕਿਉਂ ਪਾੜਿਆ?”

“ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਪਾੜਿਆ। ਇਹਦਾ ਸਿਰ ਪਾੜਨ ਵਾਲਾ ਉਪਰ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਵਾਂਗ ਛਾਤੀ ਚੌੜੀ ਕਰਕੇ ਖੜਾ।” ਮੰਗੂ ਨੇ ਕਾਲੀ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਘੜਮ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸਣ ਲਈ ਬੋਲਿਆ:

“ਚੌਧਰੀ ਨੱਥਾਂ ਸਿੰਹਾਂ, ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਕਿ ....।”

“ਚੁੱਪ ਰਹਿ ... ਵੱਡਾ ਸਫੈਦਪੇਸ਼ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾ।” ਘੜਮ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਦਿੱਤਾ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਬਿਆਣ ਸੁਣਨ ਦੇ।”

ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਝੋਂਪ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਬੋਲਿਆ:

“ਚੌਧਰੀ ਨੱਥਾ ਸਿੰਹਾਂ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁਲਹ-ਸਫਾਈ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਵੋ।”

“ਗਲਤ ਗੱਲ। ਸੁਲਹ-ਸਫਾਈ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਉਹ ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਵਲ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ। ਛੱਜੂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

“ਚੌਧਰੀ ਜੀ, ਚਲੋ ਚੱਲੀਏ। ਚੌਧਰੀ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ।”

ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ:

“ਤੂੰ ਇਹਨੂੰ ਨੀਂਹ ਪੁੱਟਣ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਸੀ?”

“ਚੌਧਰੀ ਇਹ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੱਬ ਰਿਹਾ ਸੀ।” ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਰੁਆਂਸੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

“ਜ਼ਮੀਨ ਦੱਬ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਟਵਾਰੀ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਨਾਪ ਕੇ ਤੇਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਮੜਾਸਾ ਮਾਰ ਲੜਨ ਕਿਉਂ ਆ ਗਿਆ... ਸਦਾਵਾਂ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ?”

“ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਫੀਸ ਦੇ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।” ਨਿੱਕੂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਖੇਡ ਵਿਗੜਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

“ਫੀਸ ਮੈਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਉ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀ ਵਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਉਹ ਦੋ ਰੁਪਈਏ ਲਊ?” ਉਹਨੇ ਕਾਲੀ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਕੁਝ ਪਲ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ:

“ਉਦਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਦੀ ਕੋਈ ਫੀਸ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜੇ ਪੈਸੇ ਨਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਕਦੇ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੀਬ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦੀ ਅਤੇ ਕਦੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਗਵਾਚ ਜਾਂਦਾ।”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਤਾਂ ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਜੀਤੂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਸੱਦ ਕੇ ਰੋਅਬ ਨਾਲ ਕਿਹਾ:

“ਦੌੜ ਕੇ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਲਈਂ। ਹਾਂ ਉਹਨੂੰ ਕਹੀਂ ਕਿ ਨਾਲ ਜ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਲੈਂਦਾ ਆਵੇ।”

ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਟਵਾਰੀ ਇਸ ਕੰਮ ਦਾ ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਲੈਂਦਾ। ਪਰ ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਦੋ ਰੁਪਈਏ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜੀਤੂ ਦੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਉਹਨੇ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਸਮਝਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਦੇ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ। ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਹੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਤਨਾਉ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜੀਤੂ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖ ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ:

“ਪਟਵਾਰੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?”

“ਚੌਧਰੀ ਜੀ, ਉਹ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਪਟਵਾਰੀ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਉੱਤੇ ਜਿੰਦਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।”

“ਲੀਲੋ ਰੰਡੀ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਹੋਊ।” ਫਿਰ ਉਹ ਪਟਵਾਰੀ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ ਬੋਲਿਆ:

“ਸਾਲੇ ਦੀ ਲੀਲੋ ਦੀ ਗਰਦਾਵਰੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਹਟਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਤਾਕਤ ਲਈ ਕੁਸ਼ਤੇ ਖਾਂਦਾ ਫਿਰੂ।”

ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸ਼ਰਮ ਦੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲਏ ਅਤੇ ਮਰਦ ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਲੱਗਾ।

“ਆਦਮੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੈ। ਇਸ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਗਰਦਾਵਰੀ ਕਰਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੰਨੋ-ਕੰਨੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਲੁਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਡਦੀ ਚਿੜੀ ਦੇ ਪਰ ਗਿਣ ਲੈਂਦਾ।”

ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਪਰਚਾਉਣ ਵਿੱਚ ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੀਤੂ ਜ਼ਰੀਬ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟਦਾ ਬੋਲਿਆ:

“ਪਟਵਾਰੀ ਜੀ ਆ ਰਹੇ ਨੇ।”

ਜੀਤੂ ਅਜੇ ਇਹ ਦੱਸ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨੱਕ ਨੂੰ ਦੱਬਦਾ, ਧੋਤੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦਾ ਪਟਵਾਰੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਘੜੰਮ ਚੌਧਰੀ ਉਹਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਇਥੇ ਲੋਕ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾੜ ਰਹੇ ਨੇ ਅਤੇ ਤੂੰ ਚੁਬਾਰੇ 'ਚ ਬੈਠਾ ਲੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ।.... ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਚਮਾਰੂਲੀ ਦੇ ਮਾਖੇ ਦੇ ਪੁੱਤ ਕਾਲੀ ਦੇ ਮਕਾਨ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜ਼ਰਾ ਰਕਬਾ ਕੱਢਦੇ।”

ਪਟਵਾਰੀ ਨੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀ ਦੇ ਮਕਾਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਰਕਬਾ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਰੀਬ ਨਾਲ ਨੱਪ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਕਾਲੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਿੱਕੂ ਵਲ ਹੋਰ ਅੱਧਾ ਹੱਥ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਘੜੀਮ ਚੌਧਰੀ ਭੜਕ ਪਿਆ ਅਤੇ ਨਿੱਕੂ ਨੂੰ ਮੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਾਲੂ ਕੱਢ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਦੇਖਿਆ, ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਦੇ ਵਲ ਅੱਧਾ ਹੱਥ ਜ਼ਮੀਨ ਨਿਕਲਦੀ ਆ। ਜੇ ਉਹ ਕੱਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਅੰਦਰ ਹੋ ਜਾਉਂ... ਵੱਡਾ ਸੂਰਮਾ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾਂ। ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਮੜਾਸਾ ਬੰਨ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਨਿਕਲਦਾ।” ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:

“ਇਹ ਦੀ ਕੰਧ ਅੱਧਾ ਹੱਥ ਚੌੜਾਈ ਤੱਕ ਢਾਹ ਦੇ। ਜੇ ਇਹ ਲੜੇ ਤਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਇਹਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋੜ ਦਈਂ।”

ਕਾਲੀ ਨੇ ਦੋ ਰੁਪਈਏ ਕੱਢੇ ਤਾਂ ਘੜੀਮ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਫੜ ਲਏ ਅਤੇ ਉਹਨੂੰ ਨਿੱਕੂ ਦੀ ਕੰਧ ਢਾਹ ਦੇਣ ਦੀ ਤਰੀਕ ਕਰਦਾ ਪਟਵਾਰੀ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੰਗੂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਿੱਕੂ ਵੀ ਕਰਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੀਤੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘੜੀਸਦੀ ਹੋਈ ਉਹਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਤੁਰ ਪਈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਾਕੀ ਲੋਕ ਵੀ ਖਿਸਕਣ ਲੱਗੇ। ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਸਿਰਫ ਕਾਲੀ ਅਤੇ ਚਾਚੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਹ ਉਦਾਸ ਜਿਹਾ ਚਾਚੀ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਬੈਠਿਆ। ਚਾਚੀ ਦਾ ਉਖੜਿਆ ਸਾਹ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਦੀ ਉਦਾਸੀ ਹੋਰ ਵੀ ਸੰਘਣੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਨੀਂਹ ਪੁੱਟਣ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਹਦਾ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਲ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚਾਚੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਖਿਆਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿੰਡ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾਵੇ... ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਏਨੀ ਦੂਰ ਕਿ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਬਸ ਤੜਫ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਏ।

14

ਕਾਲੀ ਚੋਅ ਤੋਂ ਪਾਰ ਬਾਜੀਗਰਾਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਵਲ ਜਾਣ ਲਈ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਤਾਈ ਨਿਹਾਲੀ ਦਿਸ ਪਈ। ਉਹਨੇ ਮੈਲੇ ਪੱਲੇ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਭਾਂਡਾ ਲੁਕੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਪੈਰ ਪੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਲੀ ਤੇਜ਼ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆ ਕੇ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਤਾਈ!”

ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਈ ਨਿਹਾਲੀ ਚੌਂਕ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨੇ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ। ਕਾਲੀ ਹਸਦਾ ਹੋਇਆ ਪੱਲੇ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਤਾਈ, ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਘੋਅ ਆ ਜੋ ਏਨਾ ਲੁਕੇ ਕੇ ਲਿਜਾ ਰਹੀ ਏਂ?”

“ਨਹੀਂ ਕਾਕਾ... ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਘੋਅ ਦੇਖਿਆਂ ਕਈ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ। ਬਸ ਇਹ ਸਮਝ ਕਿ ਜਦੋਂ ਜੀਤੂ ਜੰਮਿਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਅੱਧਾ ਸੇਰ ਘੋਅ ਖਾਧਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਘੋਅ ਦਾ ਰੰਗ ਅਤੇ ਸਵਾਦ ਦੋਵੇਂ ਭੁੱਲ ਗਈ ਆਂ...। ਲੱਸੀ ਲਿਆਈਂ ਆਂ। ਲੱਸੀ ਵੀ ਕਿੱਥੋਂ, ਚਿੱਟਾ ਪਾਣੀ ਆ। ਕਿੱਦਾਂ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਆ ਗਿਆ, ਗਾੜ੍ਹੀ ਲੱਸੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਚੌਧਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੰਬਣ ਲੱਗਦੇ ਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਗਾੜ੍ਹੀ ਲੱਸੀ ਨਿਆਮਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਆ।” ਤਾਈ ਨੇ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਪੱਲੇ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ। ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਦਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਲੱਸੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ।”

“ਤਾਈ, ਏਦਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਲੱਸੀ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਪੀਵਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਲੱਸੀ ਪੀਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤਿਉਂ ਦੁੱਧ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਪਰ ਕੋਈ ਬੰਦੋਬਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਭਿੱਖਿਆ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਸੋਚਦਾਂ ਕਿ ਮਕਾਨ ਬਣ ਜਾਏ ਤਾਂ ਛੋਟੀ-ਮੋਟੀ ਗਾਂ ਰੱਖ ਲਵਾਂ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਉਚਕ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕਿਆ।

“ਕਾਕਾ ਤੂੰ ਪੈਸੇ ਵਾਲਾ। ਤੂੰ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਹਲ ਵੀ ਬਣਵਾ ਸਕਦਾਂ।” ਨਿਹਾਲੀ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਪੱਲੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕੋਇਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਜੀਤੂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਗਰਮੀ ਪੈ ਗਈ ਆ। ਲੂਣ ਪਾ ਕੇ ਲੱਸੀ ਪੀਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੂਣ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਲੱਸੀ ਨਹੀਂ। ਕੱਲ੍ਹ ਦਸ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਈ ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਡੰਗਰਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਸੁੱਕ ਗਏ ਆ। ਅੱਜ ਫੱਤੂ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੀਆਂ ਸੌ ਮਿਨਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਅੱਧੀ ਬਾਟੀ ਲੱਸੀ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਆ।”

ਕਾਲੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਤਾਈ ਨਿਹਾਲੀ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਏਦਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜੀਤੂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਅੱਧੀ ਲੱਸੀ ਆਉ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਉਂਗੀ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਉਗਾ ਕਿ ਉਹ ਲੱਸੀ ਕਿੱਥੋਂ ਲਿਆਈ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬੋਲੀ:

“ਕਾਕਾ ਜੀਤੂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ! ਸਵੇਰੇ ਮੂੰਹ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਚਲੇ ਗਿਆ?... ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਚੱਲਿਆਂ?”

ਕਾਲੀ ਤਾਈ ਦੀ ਗੱਲ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੈਂ ਵੀ ਜੀਤੂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਘਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਾਜੀਗਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਆਉਂਦਾ। ਛੱਤ ਲਈ ਸਿਰਕੀਆਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ।”

ਤਾਈ ਨਿਹਾਲੀ ਦਾ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਝੱਟ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੀਤੂ ਨਾਲ ਤਾਈ ਦੇ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਕਾਲੀ ਬਾਜੀਗਰਾਂ ਦੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਲ ਵਧ ਗਿਆ।

ਚੋਅ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਾਹੀ ਥਾਣੀਂ ਲੰਘ ਕੇ ਕਾਲੀ ਬਾਜੀਗਰਾਂ ਦੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਬਾਕੀ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਿੱਲੀ, ਲੂਮਤੀ ਅਤੇ ਗਿੱਦੜ ਤੱਕ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਂਝ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹਰ ਬੰਦਾ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਸੰਤ ਰਾਮ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਸਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਵਸਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਖਿਡਾਉਣੇ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਬਾਜੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਸਿਰਕੀਆਂ ਅਤੇ ਤੰਦ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਜੀਗਰ ਖੁਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਾਚਾ ਰੋਡਾ ਆਪਣੇ ਕੋਠਿਆਂ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਰੋਡੇ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਦੀ ਛਤਰੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਖੁਸ਼ੀਏ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ:

“ਕੌਣ ਆ ਰਿਹੈ?... ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।”

ਖੁਸ਼ੀਏ ਨੇ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਵਲ ਇਕਟਕ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਪਹਿਚਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਕਾਲੀ ਆ।”

“ਕਿਹੜਾ ਕਾਲੀ?”

“ਚਮਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਲੀ।”

“ਚਮਾਰਾਂ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਕਾਲੀ।”

“ਉਹ ਹੀ ਜਿਹੜਾ ਪਿੰਡੋਂ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੁਣਿਆ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਕਮਾ ਕੇ ਲਿਆਇਆ।” ਖੁਸ਼ੀਏ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਬੜਾ ਬਾਂਕਾ ਜਵਾਨ ਆ।” ਰੋਡਾ ਦੇ ਕਦਮ ਅਗਾਂਹ ਵਧ ਆਇਆ।

ਕਾਲੀ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆ ਦੌੜ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਲਟੀ ਬਾਜੀ ਪਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ।

“ਕਾਲੀ ਸੁਣਾ ਕੀ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਆ?”

“ਤੂੰ ਸੁਣਾ - ਮਜੇ ਵਿੱਚ ਆਂ ਨਾ?” ਕਾਲੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀਏ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰੋਡੇ ਵਲ ਵਧਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਬੰਦਗੀ ਚਾਚਾ।”

“ਬੰਦਗੀ।” ਰੋਡੇ ਨੇ ਵੀ ਕਾਲੀ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਏਧਰ-ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਬਾਅਦ ਕਾਲੀ ਬੋਲਿਆ:

“ਖੁਸ਼ੀਏ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਿਰਕੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ-ਧੰਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ।”

“ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧੰਦਾ ਬਦਲਿਆ। ਸਿਰਕੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਕੀ ਹਲ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਵਾਂਗੇ?... ਤੈਨੂੰ ਸਿਰਕੀਆਂ ਦੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈ ਗਈ?” ਰੋਡੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕਾਲੀ ਮਕਾਨ ਪਾ ਰਿਹੈ।” ਖੁਸ਼ੀਏ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

“ਅੱਛਾ!” ਰੋਡਾ ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਪੱਕਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਰਿਹੈ ਜਾਂ...।”

“ਕੱਚਾ-ਪੱਕਾ ਹੀ ਸਮਝ।”

“ਕਿੰਨੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ?”

“ਇਕ ਡਿਓਢੀ ਦੀ, ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਦੀ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਰਸੋਈ ਦੀ।”

“ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਤੀਰ ਪਾਉਗੇ?”

“ਦੋ ਡਿਓਢੀ ਉੱਤੇ, ਦੋ ਕੋਠੜੀ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਇਕ ਰਸੋਈ ਉੱਤੇ।”

“ਚਾਰ ਘੱਟ ਵੀਹ ਸਿਰਕੀਆਂ ਲੱਗਣਗੀਆਂ।” ਰੋਡੇ ਨੇ ਉਂਗਲਾਂ ਉੱਤੇ ਹਿਸਾਬ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।

“ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ?”

“ਜੇ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਦੇ ਦੇਈਂ। ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਸੇਠ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਆਂ ਜਿਹੜਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਕਰਾਂਗੇ।”

“ਫੇਰ ਵੀ?”

“ਕਹਿ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਦੇ ਦੇਈਂ। ... ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਕੀ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਆਨੇ ਲੈਂਦੇ ਆਂ, ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦਸ ਆਨੇ ਲੈ ਲਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਸਿਰਕੀਆਂ ਵਧੀਆ ਦਊਂ। ਰੱਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੰਦ (ਲੂਮੜੀ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਕੇ ਬਣਾਈ ਗਈ ਡੋਰੀ) ਨਾਲ ਗੰਢੂਗਾ।”

ਕਾਲੀ ਅਖੀਰਲੇ ਕੋਠੇ ਦੇ ਕੋਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਖੁਸ਼ੀਏ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਬਾਜੀਆਂ ਸਿਖਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੋਟੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਬੱਚੇ ਦੀ ਬਾਜੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ। ਕਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਖੁਸ਼ੀਏ ਅਜੇ ਵੀ ਬਾਜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।”

“ਜਦੋਂ ਬਾਜੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤਾਂ ਬਾਜੀਗਰੀ ਕੌਣ ਕਰੂ। ਬਹੁਤ ਖਤਰੇ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਹਰਾਮੀ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ - ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਸੱਟ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹਦਾ ਸ਼ੌਕ ਵੀ ਲਹਿ ਜਾਊ।”

“ਅੱਠ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਬਲੁੰਗੜਾ ਜਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਮੁੰਡਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਸੋਹਣਾ ਜਵਾਨ ਨਿਕਲੂ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਉਹਦੇ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਖੁਸ਼ੀਏ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ:

“ਇਹਦਾ ਨਾਂ ਹਰਾਮੀ ਕਿਉਂ ਰੱਖਿਆ? ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਿਆ?”

ਉਹ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਪਰ ਰੋਡਾ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ।

“ਇਹਦਾ ਪੇਅ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹਨੂੰ ਹਰਾਮੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੂਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਜੰਗਲੀ ਬਿੱਲੇ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਰਤੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਇਹਦਾ ਰੰਗ ਗੋਰਾ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਕਿ ਗੋਰਾ ਕਮੀਨ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਬਾਹਮਣ ਦੋਵੇਂ ਹਰਾਮੀ ਹੁੰਦੇ ਆ। ... ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹਦਾ ਇਹ ਹੀ ਨਾਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਰੋਬ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਹਰਾਮੀ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ।”

ਰੋਡਾ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣੀ ਹੱਸਿਆ।

ਕਾਲੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਰੁਪਈਏ ਦਾ ਨੋਟ ਕੱਢਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਚਾਚਾ, ਇਹ ਲੈ ਬਿਆਨਾ, ਸਿਰਕੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ, ਬਾਕੀ ਪੈਸੇ ਸਿਰਕੀਆਂ ਬਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਊਂ।”

“ਇਹ ਕੀ?... ਕੋਈ ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਆ?” ਰੋਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਨਹੀਂ, ਬੇਇਤਬਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਆ ਕਿ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੋ ਗਈ।”

“ਇਹ ਕੀ ਕਾਗਜ਼ ਜਿਹਾ ਦੇਈ ਜਾਂਦਾ।” ਰੋਡਾ ਨੋਟ ਦੇਖਦਾ ਬੋਲਿਆ।

“ਕੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੀ ਚਲਦੇ ਆ?”

“ਹਾਂ ਇਹ ਹੀ ਚਲਦੇ ਆ।”

“ਜੇ ਰੁਪਈਏ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੂ?”

ਰੋਡੇ ਨੇ ਉਦਾਸ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੋਠੇ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਕਾਲੀ ਚੋਅ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਮਿਸਤਰੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਰਖਾਨੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਤਰਖਾਨਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਦੋ ਕੋਠੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਹਮਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਜਾਮਨ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਸੀ। ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਜਾਮਨ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਉੱਚੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਜੱਦੀ ਮਕਾਨ ਸੀ ਪਰ ਇਕੱਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਤਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਉਹਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਹਲ ਪੰਜਾਲੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸੰਦਾਂ ਦੇ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ

ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਹਰ ਹਲ ਪਿੱਛੇ ਹਾੜੀ ਅਤੇ ਸਾਉਣੀ ਇਕ-ਇਕ ਮਨ ਦਾਣੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਗਿਰੀ ਦੇ ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਪੈਸੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਕਾਲੀ ਜਦੋਂ ਤਰਖਾਨੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮਿਸਤਰੀ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਤੰਗ ਕਛਹਿਰਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਬਸੰਤੀ ਰੰਗ ਦਾ ਸਾਫਾ ਬੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੋਠੜੀ ਦੀ ਕੰਧ ਕੋਲ ਬਲਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਤਵਾ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਾਤ ਵਿੱਚ ਗੁੰਨਿਆਂ ਹੋਇਆ ਆਟਾ। ਕਾਲੀ ਨੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬੰਦਗੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਦਾੜੀ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਫ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਆ ਜਾ, ਚਮਾਰੂਲੀ ਦਿਆ ਰਾਂਝਿਆ।”

ਕਾਲੀ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ।

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹੋ?”

“ਹਾਂ ਭਾਈ, ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੇਰੀ ਲਈ ਰੋਟੀ ਪਕਾਊ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਹੀ ਸਾੜਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।”

ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਟਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤਵੇ ਉੱਪਰ ਲਾਇਆ। ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਪਹਿਲਾਂ ਪੀਲਾ ਹੋ ਕੇ ਕਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂੰਆਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ। ਉਹਨੇ ਰੋਟੀ ਬੇਲੀ ਅਤੇ ਤਵੇ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਰੋਟੀ ਦੀ ਭਾਫ ਉਹਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਥ ਨੂੰ ਝਟਕਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸੀ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਫ ਲੱਗ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਂਗਲੀਆਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੋਬਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਜਿਹੜੇ ਹੱਥ ਤੇਸੀ ਅਤੇ ਕੁਹਾੜਾ ਚਲਾਉਣ ਨੂੰ ਬਣੇ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਕਿੱਦਾਂ ਪਕਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ?” ਮਿਸਤਰੀ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣੀਂ ਹੱਸਿਆ।

ਛੇ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾ ਕੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਤਵਾ ਥੱਲੇ ਲਾਹ ਲਿਆ। ਚੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਲੱਕੜੀ ਨੂੰ ਸਵਾਹ ਵਿੱਚ ਰਗੜ ਕੇ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੂੰਆਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੂੰਆਂ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਲਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੁਲਗਦੀ ਲੱਕੜੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ ਪੂੰਆਂ ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਤਾਂ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਗਰਮਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ।” ਉਹ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਮੈਲੇ ਜਿਹੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅਚਾਰ ਕੱਢ ਕੇ ਰੋਟੀ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਲੱਸੀ ਦੀ ਗੜਵੀ ਲਾਗੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਬੁਰਕੀਆਂ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ।

ਕਾਲੀ ਉਹਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਮਿਸਤਰੀ, ਕਿਉਂ ਰੋਜ਼ ਹੱਥ ਸਾੜਦਾਂ। ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ? ਤਰਖਾਨਾ ਵੀ ਭਰਿਆ ਭਰਿਆ ਲੱਗੂ।”

ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਬੁਰਕੀ ਲੱਸੀ ਦੇ ਘੁੱਟ ਨਾਲ ਸੰਘ ਦੇ ਥੱਲੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਭਰ ਕੇ ਗਾਹਲ ਕੱਢੀ।

“ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਭੈਣਾਂ ਜਾਂ ਮਾਂਵਾਂ ਹਨ। ਉਹ ਕੁੜੀ ਸ਼ਾਇਦ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਜਾਂ ਜੰਮੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸੰਜੋਗ ਸੀ।”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ਸਮੇਟ ਕੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਚਮਾਰ ਨੂੰ ਗਾਹਲ ਕੱਢਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿੱਲ੍ਹ ਗੱਡ ਦਿੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਪਾਉਂਦਾ ਪੈਰਾ ਨੂੰ ਵੱਢਦਾ।”

“ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਕਸਰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ।” ਕਾਲੀ ਨੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੰਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਬੋਲਿਆ:

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ ਤੇਰਾ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁੜੀ ਪਾਸੋਂ ਨਾਲ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ?”

“ਉਹ ਹੀ ਜੋ ਕੁੱਤੇ ਦਾ ਕੁੱਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ। ਕਾਲੀ - ਰੰਨ ਉਹ ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਿਆਂਦੜ ਹੋਵੇ। ਉਹਨੂੰ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹਾਉ ਜਾਂ ਜੁੱਤੀ ਹੇਠ ਰੱਖੋ - ਕੋਈ ਉਂਗਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਪਰਾਈ ਜਨਾਨੀ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਘੋੜੀ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਬਿਦਕ ਜਾਵੇ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਅੱਖਾਂ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ।

ਕੁਛ ਪਲ ਮਿਸਤਰੀ ਜੁੱਤੀ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਕਿੱਲ੍ਹ ਦੀ ਚੋਭ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਫਿਰ ਦਾੜੀ ਵਿੱਚ ਖਾੜ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ:

“ਸੁਣਾ, ਏਧਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਣਾ ਹੋਇਆ?”

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਪੱਕਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ। ਚਾਰੇ ਨੀਂਹਾਂ ਪੁੱਟ ਲਈਆਂ ਹਨ।”

“ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ, ਨਿੱਕੂ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਹੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ... ਮੈਨੂੰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਾਲੀ ਅਤੇ ਨਿੱਕੂ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਹੀ ਕਾਲੀ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੋਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੁੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਚਮਾਰਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਰੱਖਣੀ ਔਖੀ ਹੈ। ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆ।” ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ:

“ਅੱਛਾ, ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਰਿਹਾ!”

“ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ, ਕੀ ਤੇਰੀ ਨਿਗੂ ਵਿੱਚ ਚਮਾਰ ਅਤੇ ਕੁੱਤੇ ਬਰਾਬਰ ਨੇ।”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਦਾ ਗੁੱਸਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਮੋਢਾ ਦਬਦਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ:

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਠੱਠਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੂੰ ਬੁਰਾ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਖੁੱਕ ਦੇ ਅਤੇ ਗੱਲ ਕਰ।”

ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਵੱਟ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਹਿਜ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਾਲੀ ਉਦਾਸ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

“ਮੈਂ ਪੱਕਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।”

“ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਾ।”

“ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪ ਬਣਾ ਦਿਉ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਾਜ ਦਾ ਪਤਾ ਦੱਸ ਦਿਉ।”

“ਮੈਂ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿਉ।”

“ਦਿਹਾੜੀ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਲਉਗੇ?”

“ਜੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜ ਲੈਂਦੇ ਨੇ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸਵਾ ਰੁਪਈਆ-ਡੇਢ ਰੁਪਈਆ ਦਿਹਾੜੀ ਦਾ ਚੱਲਦਾ। ਮੈਂ ਸਵਾ ਰੁਪਈਆ ਲੈ ਲਉਂਦਾ।”

“ਠੀਕ ਆ। ਕੰਮ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋਗੇ?”

“... ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਕਰੇਂ... ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਵਿਹਲ ਹੀ ਵਿਹਲ ਹੈ। ਤਰਖਾਨੇ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੰਦਾ ਹੀ ਹੈ।”

“ਕੱਲ੍ਹ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਉ।”

“ਠੀਕ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਆ ਜਾਊਂ। ਗਾਰਾ ਤਿਆਰ ਰੱਖੀਂ। ਇੱਟਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕ ਦਈਂ।”

ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲੀ ਵਲ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ:

ਕਾਲੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸੀ... ਅਸੀਂ ਜਿੱਥੇ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਆਂ, ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਤਕਾਲਾਂ ਦੀ ਚਾਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਹਾਂ। ਤੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਖਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਤੂੰ ਰੋਟੀ-ਚਾਹ ਦੇ ਪੈਸੇ ਅਲੱਗ ਦੇ ਦਈਂ। ਚਾਰ ਆਨੇ ਬਣਨਗੇ।”

ਕਾਲੀ ਬੁਝੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਤਰਖਾਨੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਵੱਡੇ ਰਸਤੇ ਵਲ ਵਧ ਗਿਆ। (ਚਲਦਾ)

-ਅਨੁਵਾਦ: ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

***

ਵਤਨ ਦਾ ਇਕ ਪਾਠਕ ਹੋਰ ਬਣਾਉ

ਵਤਨ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਈ-ਜ਼ਾਈਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਦੋਸਤ/ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਭੇਜੋ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਜੋ ਅਜੇ ਈ-ਮੇਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਅੰਕ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਤਨ ਦਾ ਚੰਦਾ ਭੇਜ ਕੇ ਰੈਗੂਲਰ ਪਾਠਕ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰੋ।

***

ਲੇਖ

ਸਾਊਥਾਲ ਸ਼ਰੀਫ਼

ਜੋਗਿੰਦਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ

jshamsher@hotmail.com

ਕਦੀ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਖੇਤ ਹੀ ਖੇਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੀ ਕੋਈ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਸਾਊਥਾਲ ਪਾਰਕ ਹੈ, ਇਥੇ ਇੱਕ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਵੇਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਟਾਊਨ ਹਾਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁਣ ਲਾਈਟਾਂ ਵਾਲਾ ਪੱਬ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਪੱਬ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਲਾਈਟਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਲੰਡਨ ਤੋਂ ਆਕਸਬਰਿਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਕੱਚੀ ਸੜਕ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘੋੜਾ ਗੱਡੀਆਂ ਇਥੇ ਰੁਕਦੀਆਂ, ਘੋੜੇ ਦਮ ਲੈਂਦੇ, ਚੁੱਬੇ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ, ਗਾਡੀਵਾਨ ਪੱਬ ਵਿਚੋਂ ਪਿਆਸ ਮੱਠੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਫੇਰ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ। ਉਦੋਂ ਹੈਨਵਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਰੈਂਟ ਨਦੀ ਤੇ ਕੋਈ ਪੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਲੱਕੜ ਦਾ ਪੁਲ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਣਿਆ। ਸਾਰੀ ਆਵਾਜਾਈ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਕੋਈ ਅੜੀਅਲ ਘੋੜਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਅੜ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਪਤਲੂਨਾਂ ਟੰਗ ਕੇ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲਾ ਕੇ ਕੱਢਦੇ। ਸਾਊਥਾਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਬਰੈਂਟ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਕੰਮ ਉਸ ਨਹਿਰ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਹੈਵਲਾਕ ਅਸਟੇਟ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘਦੀ ਹੈ, ਵਿੱਪੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ। ਜਿੱਸ ਤੇ ਲਾਕ ਹਨ।

ਲੰਡਨ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਵਸੀਵੇਂ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਨਾਰਵੁਡ ਗਰੀਨ ਦੀ ਇਹ ਜਾਗੀਰ ਕਈਆਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘੀ। ਇੱਕ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਨੇ ਡਾਰਮਰਜਵੈਲ ਲੇਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੈਨਰ ਹਾਊਸ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਡੂਮੀਨੀਅਨ ਸਿਨੇਮਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸੈਂਟਰ ਹੈ, ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ।

ਨਾਰਵੁਡ ਗਰੀਨ ਦੀ ਇਹ ਜਾਗੀਰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਪੂਰਬ ਵਲ ਇਸਦੀ ਸੀਮਾ ਹੈਨਵਲ ਨਾਲ ਜਾ ਲਗਦੀ ਸੀ ਤੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੇਜ਼ ਨਾਲ। ਉੱਤਰ ਦਾ ਪਾਸਾ ਨਾਰਥਹੋਲਡ ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦਾ ਸਾਊਥ ਹੋਲਡ। ਜੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਨਾਰਥੋਲਡ ਤੇ ਸਾਊਥਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਟ ਗਿਆ। (ਨਾਰਵੁਡ ਗਰੀਨ ਹਾਲੇ ਵੀ ਰਮਣੀਕ ਏਰੀਆ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਨਅਤੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਝਮੇਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ ਵੀ ਸਵਫ਼ ਹਵਾ ਚਲਦੀ ਹੈ)।

ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਤਸਵੀਰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦੇ ਸਾਊਥਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਸੇਂਟ ਬਰਨਾਰਡ ਹਸਪਤਾਲ ਨੂੰ ਬਣਿਆਂ ਪੌਣੇ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਉਤੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਡਲਸੈਕਸ ਦੀ ਕਾਊਂਟੀ ਦਾ ਇਹ ਪਿੰਡ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇਗਾ।

ਸਾਊਥਾਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁਖ ਦਵਾਰ

ਅੱਜ ਦਾ ਸਾਊਥਾਲ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਊਥਾਲ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਸਾਊਥਾਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬਸਤੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਮੂਲ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਸੋਮਾਲੀਆ ਤੋਂ ਆਏ ਅਫ਼ਰੀਕੀ ਅਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵੀ। ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਮਧੁਰ ਤੁਕਾਂ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਟੱਲੀਆਂ ਖੜਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਾਂਗ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਿਵਾਏ ਕਿਸਾਨ ਸਭਾ ਤੋਂ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਬਰਾਂਚਾਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਕੱਤਰ ਤੇ ਹੋਰ ਪਦ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਬਰਾਂਡ ਦੇ ਕਾਂਗ੍ਰਸੀ, ਅਕਾਲੀ, ਜਨ ਸੰਘੀ ਤੇ ਕਮਿਊਨਿਸਟ। ਨਕਸਲ ਬਾੜੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗਰੁੱਪ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਿੰਗ ਅੜਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਥੇ ਬੜੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਦੀ ਸਾਊਥਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਰੰਗ ਸੀ, ਇੱਕ ਜ਼ਬਾਨ ਸੀ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਢੰਗ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੁਆਬੇ ਤੋਂ ਆਏ ਉਹ ਮਿਹਨਤੀ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵੇਚ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਖੇਤ ਵੀ ਬੈ ਕਰਵਾ ਲਏ ਸਨ। ਇਥੇ ਮਲਾਇਆ ਤੋਂ ਆਏ ਮਲਵਈ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਅਜੇ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਸਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਏ ਆਮੀਨ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਦਾ ਵੈਂਬਲੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਜਾ ਕੁਝ ਸਾਊਥਾਲ ਆ ਗਏ। ਕਿਵੇਂ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜੇ ਹੋਣਾ ਰਵੀਦਾਸੀਏ ਅਤੇ ਰਾਮਗੜੀਏ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸਪਿਰਿਟ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹਨ, ਸੁਆਮੀ, ਨਿਰੰਕਾਰੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਹਫਤੇ ਸੱਤਸੰਗ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਆਂਢੀ ਗੱਲਾਂ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ ਵਧੀਆ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਫ਼ਗਾਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਹੈ। ਸੁਭਾ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜਨ ਲਈ ਪੜਦੇ ਹਨ। ਪਸ਼ਤੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੋਮਾਲੀਅਨ ਲੋਕ ਸਿਆਸੀ ਸਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਨਵੇਂ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਆਦਤਾਂ ਨਾਲ ਗਵਾਂਢੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਵੀ ਹੋਏ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਨੂੰ ਅਪਨਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇ। ਗੁਜਰਾਤੀ ਹਨ, ਜੋ ਇਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਵਸੇ ਜਾਂ ਲਿਸਟਰ ਵਿਚ, ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਹੈ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਹਨ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਤਿਆਗ ਪਾਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣਾ ਸੈਂਟਰ ਹੈ। ਰਾਧਾ ਦਾਸੀਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ, ਜੋ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕੁਝ ਪਰ ਫਿਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਐਸੀ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਜ਼ਾ ਆ ਆਪਣਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਵਪਾਰਕ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੌਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਹੈ। ਪਨਾਹ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਵੇਂ

ਸਾਊਥਾਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦੁਖ ਭੰਜਨੀ ਬੇਰੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸਾਧਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਲੀਡਰਾਂ, ਰਾਗੀਆਂ ਅਤੇ ਲੈਜਿਸਲੇਚਰਾਂ ਦੀਆਂ ਡਾਰਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਰੋਪਿਆਂ, ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ, ਅਤੇ ਗੱਫਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀਆਂ ਉੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦੁਰਲੱਭ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਊਥਾਲ ਬਰਾਡਵੇ ਤੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਰਾਜ ਕਪੂਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਫ਼ਖਰਉਲਦੀਨ ਅਲੀ ਅਹਿਮਦ ਤੀਕਰ ਸਭ ਸਾਊਥਾਲ ਦੇ ਹੱਜ ਦਾ ਮਾਣ ਲੈ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਸਾਊਥਾਲ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਕਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਕੈਮਰਾ ਲੈ ਕੇ ਦੇਣ ਨਾਲ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪਲਾਟ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਵਿਸਕੀ ਪਿਆਉਣ ਨਾਲ ਕਸਟਮ ਤੋਂ ਸਾਮਾਨ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਮੀਜ਼ ਦਿੱਤਿਆਂ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਮੁਖ ਬੰਦ ਲਿਖਵਾਇਆ

ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਸ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿਤਿਆਂ ਵਾਪਸੀ ਸਿਰੋਪਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਐਨ.ਆਰ.ਆਈ ਸਭਾ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ ਤੇ ਲੀਡਰੀ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਊਥਾਲ, ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਵੱਧ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਧਾਰਮਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸੰਖਿਆ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪੱਛਾਂ ਦੇ ਗੱਢੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ। ਕਈ ਕਈ ਮਿਲੀਅਨ ਪੌਂਡ ਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਈਆਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਜਾਵਟ ਵੀ ਏਨੀਂ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ, ਕਿ ਸੈਵਨ ਸਟਾਰ ਹੋਟਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਚ ਹਨ।

ਸਾਊਥਾਲ ਨੂੰ ਇਹ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪਿਆਜ਼ ਅਤੇ ਲਸੱਣ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੜਕੇ ਦੀ ਮਹਿਕ ਨੇ ਗੋਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੇਚਣ ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਿਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਵਿਕਣ ਤੇ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦਾ ਘਰ ਕਿਸੇ ਏਸ਼ੀਅਨ ਨੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ, ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਜਾ, ਗੋਰੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੇਚਦੇ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੈਂਦੇ ਗਏ। ਇਉਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਤਨਾਸਬ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮੌਜ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਗਾਰਡਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁੜਤੇ ਪਾਜਾਮੇ ਪਾ ਕੇ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਸਕਣ। ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਕਨਾਤਾਂ ਲਾ ਕੇ ਅੱਧੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਨੱਚ ਸਕਣ, ਹਾਏ ਜਮਾਲੇ, ਹਾਏ ਜਮਾਲੇ ਕਰ ਸਕਣ। ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਤੇ ਨੰਗੀਆਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜਲੂਸ ਕੱਢ ਸਕਣ। ਜਦੋਂ ਜੀ ਕਰੇ ਚਾਟ ਜਾਂ ਗੋਲ ਗੱਪੇ ਖਾ ਸਕਣ। ਕੜਾਹੀ ਗੋਸ਼ਤ ਦਾ ਲੁੱਤਫ ਉਠਾ ਸਕਣ।

ਪਰ ਇਸਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੋਰਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਸਮਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਡੋਰਮਰਜ ਵੈਲ ਲੇਨ ਵਾਰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗ ਪੱਗ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਵੋਟਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਗੋਰੇ ਸਨ। ਹਾਂ, ਕੁਝ ਵਾਰਡਾਂ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸਾਊਥਾਲ ਏਸ਼ੀਅਨ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਲੋਕ ਸੌਦਾ ਖਰੀਦਣ ਸਾਊਥਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਗੋਰੇ ਟੂਰਿਸਟ ਇਸ ਲਿਟਲ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਥੇ ਆਉਣ ਲਈ ਨਾਂ ਹਵਾਈ ਟਿਕਟ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਨਾ ਵੀਜ਼ਾ।

ਇਹ ਗਲ 1962 ਦੀ ਹੈ, ਲੱਗ ਭੱਗ 45 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ, ਜਦ ਮੈਂ ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸਾਊਥਾਲ ਆਇਆ। ਉਦੋਂ ਸਾਊਥਾਲ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਵਸੋਂ ਇੰਨੀ ਕੁ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਆਹ ਤੇ ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਦੀ ਉਦੋਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਿਆ। ਉਦੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿ ਕੌਣ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਸਿਰਫ ਦੋ ਹੀ ਦੁਕਾਨਾਂ

ਸਨ। ਇਕ ਭਾਈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦੀ, ਜਿੱਥੇ ਅਜਕਲ “ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ” ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਬੀਕਨਜ਼ਫੀਲਡ ਰੋਡ ਤੇ ਬਾਸੀ ਹੁਰਾਂ ਦੀ। ਅਜੀਤ ਰਾਏ ਤੇ ਇਕਬਾਲ ਮਲ੍ਹੀ ਹੁਰੀਂ ਅਜੇ ਦੁਕਾਨ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇੰਡੀਅਨ ਵਰਕਰਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਸਿਨੇਮਾਂ ਕਿਰਾਏ ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਫਿਲਮ ਲਾਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਡੋਮੀਨੀਅਨ ਸਿਨੇਮਾਂ ਅਜੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਪਮਾਨ ਵੀ ਬਣਿਆ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਘਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਲਾਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ। ਜਿਸ ਦੋਸਤ ਕੋਲ ਮੈਂ ਆਇਆ ਸਾਂ, ਉਹ ਤਿੰਨਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲ ਫਰੰਟ ਰੂਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਏ ਪਰਾਹੁਣੇ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੌਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਰਾਤ ਦੀ ਸ਼ਿਫਟ ਤੇ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰਾਹੁਣੇ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸਾਰੇ ਭਾਈਬੰਦ ਪੱਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ। ਹਰ ਕੋਈ ਗਲਾਸ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਪਰਾਹੁਣੇ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਬੀਅਰ ਯਾਰ ਬੇਲੀ ਪੀ ਜਾਂਦੇ। ਪੱਬਾਂ ਵਿਚ ਗਲਾਸ ਪੀਤੇ ਜਾਂਦੇ, ਘਰ ਆਕੇ ਗਲਾਸੀ। ਆਇਰਨ ਬਰਿੱਜ ਵਾਲਾ ਪੱਬ ਸਟੈਂਡਰਡ ਦਾ ਪੱਬ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਰਥ ਕੋਟ ਰੋਡ ਵਾਲੇ ਪੱਬ ਦੇ ਲਾਂਜ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਇੰਡੀਅਨਜ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵੈਸਟ ਐਂਡ ਰੋਡ ਵਾਲਾ ਪੱਬ ਅਤੇ ਪਾਰਕ ਐਵੀਨੀਊ ਵਾਲਾ ਰੇਲਵੇ ਪੱਬ ਵੱਡੇ ਅੱਡੇ ਸਨ।

ਘਰ ਦੀਆਂ ਗਮਨੀਆਂ ਅੱਜੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕੋ ਬੀਬੀ ਕਾਰ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਕਸਰ ਮਹਿਫਲਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਬੀਬੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਜੋੜਾ ਬੜਾ ਮਿਲਾਪੜਾ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਭਾਈ ਬੰਦ ਦਾ ਵੀ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਕੁੜਮਾਈ ਹੁੰਦੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਰਪੈਟ ਪਾਉਣ ਬਾਰੇ ਅੱਜੇ ਕੋਈ ਸੋਚਦਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗਮਨੀਆਂ ਲਾਇਨੋਂ ਤੇ ਮੱਪ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਦੀਆਂ। ਲਾਜ਼ਰਾਂ ਲਈ ਆਟੇ ਦੀਆਂ ਤੌਣਾਂ ਗੁੰਨਦੀਆਂ। ਡਸਟਬਿਨ ਬੀਨਜ਼ ਦੇ ਡੱਬਿਆਂ ਅਤੇ ਆਂਡਿਆਂ ਦੇ ਛਿਲਕੇ ਨਾਲ ਤੂੜੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਚਿਕਨ ਵੀਕੈਂਡ ਤੇ ਬਣਦਾ। ਦਾਲ ਧਰਨ ਲਈ ਗਮਨਿਆਂ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਨੋਣ ਤੇ ਗੈਸ ਵਧੇਰੇ ਬਲਦਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਬਿਨਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਿਆਂ ਇਕ ਲਾਜ਼ਰ ਨੇ ਮਾਂਹ ਚਾਹੜ ਦਿੱਤੇ। ਗਮਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਾ ਦੱਸਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਿੱਝ ਰਹੇ ਮਾਹਾਂ ਦੀ ਪਤੀਲੀ ਕੁੱਕਰ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬੈਕ ਗਾਰਡਨ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਬਾ ਤਬਾ ਵੀ ਬੋਲਿਆ।

‘ਦੀ ਗਰੀਨ’ ਵਾਲਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੀ ਕਿਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਖਰੀਦਿਆ ਗਿਆ। ਸਿਰਫ ਗਿਆਰਾਂ ਬੀਕਨਜ਼ਫੀਲਡ ਰੋਡ ਉਤੇ ਇੱਕ ਘਰ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਬੜੇ ਘੱਟ ਸਨ। ਮਾਈਆਂ ਘੱਟ ਸਨ, ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਰੌਣਕ ਵੀ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਲਾਈ

ਜਾਂਦੇ, ਜੋ ਕਮਾਉਂਦੇ, ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਰਚਦੇ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਲੈਕ ਵਿਚ ਭੇਜਦੇ। ਕਦੀ ਕੋਈ ਇਹ ਨਾ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ ਤੂੰ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਏਂ। ਸਗੋਂ ਇਹ, ਕਿ ਤੂੰ ਕਿੰਨੇ ਪੌਂਡ ਚੁੱਕਦਾ ਏਂ। ਪੌਂਡਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸਟੇਟਸ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਪਾਸ ਕੀਤੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰ ਹੇਠ ਨਾਂ ਲਿਆਉਂਦਾ।

ਏਸ਼ੀਅਨ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਖੜੇ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਰੋਸਰੀ ਇੱਕ ਮੁਢਲੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਦੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਵੱਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਈਸਟ ਐਂਡ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵੈਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਡਲਿਵਰੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਗਰੇਵਾਲ ਬਾਸੀ ਬੜੀ ਪਰਸਿੱਧ ਕੰਪਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਾਊਚਰ ਸਿਸਟਮ ਸਦਕਾ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੰਗਲ ਫੈਮਿਲੀ ਯੂਨਿਟ ਤੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ

ਉਪਯੋਗੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖਸ਼ਤ ਪਤਨੀਆਂ ਵੀ ਇਥੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਣਗੀਆਂ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਈਸਟ ਅਫਰੀਕਾ ਤੋਂ ਸਣੇ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਾਕੀ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਚਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਾਊਥਾਲ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਲਾਈਨ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਅਨ ਹੱਥ ਆਜ਼ਮਾਈ ਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵੇਚਣ ਤੀਕ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਪਰ ਸਟੋਰ, ਕੈਸ਼ ਐਂਡ ਕੈਰੀਆਂ, ਕੈਮਿਸਟ ਤੇ ਰੀਅਲ ਅਸਟੇਟ, ਟਰੈਵਲਿੰਗ ਤੇ ਟੂਰ ਉਪਰੇਟਰ, ਹੋਟਲ ਤੇ ਰੈਸਟੂਰੈਂਟ, ਸਭ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨੀ ਕੌਮ ਵਰਕਿੰਗ ਕਲਾਸ ਤੋਂ ਟਰੇਡਿੰਗ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਬੈਂਕ ਹਨ, ਬੀਮਾ ਕੰਪਣੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਪਰੈਸ ਹਨ, ਅਖ਼ਬਾਰ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਹਨ, ਜੱਜ ਵੀ ਹਨ। ਜਸਟਿਸ ਆਫ਼ ਪੀਸ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ, ਪਲੰਬਿੰਗ, ਇਲੈਕਟਰੀਸ਼ਨ, ਕਾਰ ਮਕੈਨਿਕ, ਗੈਸ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਗੈਰਾਜ, ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ, ਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜੋ ਏਸ਼ੀਅਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਮਿੰਨੀ ਕੈਬਾਂ, ਟੈਕਸੀਆਂ, ਕੋਚਾਂ ਤੇ ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਧੰਦੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਸਫਲ ਹਨ।

ਜਿਹੜਾ ਬਿਜ਼ਨੈਸ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਊਂਟਰਾਂ ਤੇ ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵੀਰ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਹਨ।

ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਲੀਡਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਖੂਹ ਦੇ ਡੱਡਾ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਡੰਬਰ ਰਚਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੁਝ ਭਾਗ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਦਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਗਰਾਂਟਾਂ ਦੇ ਮੁਹਤਾਜ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਤ ਕਰਨ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਥਾਪਕ ਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਕੁਝ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ ਪਰਵਾਸੀ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕੌਮੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਟੋਰੀ, ਲੇਬਰ, ਲਿਬਰਲ, ਬਰਿਟਿਸ਼ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ, ਆਦਿ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰਗਰਮ ਹਨ।

ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਹੁਰੀਂ ਸਾਊਥਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤੀ ਕੌਂਸਲਿਰ ਸਨ। ਉਹ ਜਸਟਿਸ ਆਫ਼ ਪੀਸ ਵੀ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਲੱਗ ਭੱਗ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਵੀਰਿੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੌਂਸਲਿਰ ਸਨ, ਹੁਣ ਸਾਊਥਾਲ ਤੋਂ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਆਪ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਉਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਖਾੜੜਾ ਮੈਂਬਰ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸਾਲਾਂ ਬੱਧੀ ਜੁੜੇ ਰਹੇ, ਕੌਂਸਲਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਕੌਂਸਲਰ ਰਣਜੀਤ ਧੀਰ ਈਲਿੰਗ ਬਾਰੇ ਆਫ਼ ਲੰਡਨ ਦੇ ਮੇਅਰ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਜਸਟਿਸ ਆਫ਼ ਪੀਸ ਵੀ ਹਨ। ਉਹ ਲੰਡਨ ਦੀ ਭਵਿਖਤ ਵਿਚ ਚੁਣੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਸੰਬਲੀ ਲਈ ਲੇਬਰ ਪਾਰਟੀ ਵਲੋਂ ਐਮ ਐਲ ਏ ਲਈ ਨਾਮਜ਼ਦ ਉਮੀਦਵਾਰ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਕੌਂਸਲਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪਰਮ ਮਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਗਿੱਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸੋਚਣ ਢੰਗ ਏਸ਼ੀਆਈ ਹੈ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਜਾਤ, ਬਰਾਦਰੀ, ਧਰਮ, ਫਿਰਕਾ, ਪਿਛਲਾ ਦੇਸ, ਇਲਾਕਾ, ਸਥਾਪਤੀ ਤੇ ਪਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹਰ ਹਥਿਆਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

1972 ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਪਰਮ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਿਮਲੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਕਿ “ਇਹ ਕੈਸਾ ਵਿਅੰਗ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ਿਮਲੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਊਥਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ”।

ਉਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੱਚੀ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਨਵੀਂ ਪੀਹੜੀ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਤੀਜੀ ਪੀਹੜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਪੀਹੜੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣਾ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਨਵੀਂ ਪੀਹੜੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ ਪੀਹੜੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਸਾਇੰਸ, ਮੈਡੀਕਲ, ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ, ਸਿਵਿਲ ਸਰਵਿਸ, ਬਿਜ਼ਨੈਸ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ, ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨਲ

ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਵਧੀਆ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਆਪਣਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਧਰ ਕੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਮੇਲ ਜੋਲ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਦਖਲ ਹੈ। ਉੱਚਾ ਪੱਧਰ ਸਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਚੈਲੰਜ ਹੈ ਜੋ ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਬਕੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੌਪ ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਬੜਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਭੰਗੜਾ। ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪੁਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਆਮਦ ਇਸਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਊਥਲ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਸਾਊਥਲ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਅਹਿਸਾਸ ਜਾਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਊਥਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੀਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚੁਸਤੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਡੋਮੈਸਟਿਕ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬਣ ਨੂੰ ਕਰੁਗ ਰੈਂਡ ਦੇ ਭਾ ਦਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਘਟ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੇ ਨਵਾਂ ਘਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਖਰਚ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਮੁੜ ਐਕਸਟਰਾ ਇਨਕਮ ਲਈ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਪਾਰਟਮੈਂਟਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਡੈਕੋਰੇਟ ਕਰਕੇ ਰਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤੇ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤਕਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਊਥਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਵੀ ਈਰਖਾ ਜਾਂ ਬੇਸਮਝੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਸਾਊਥਲ ਵਿਚ ‘ਟੂ ਮੈਨੀ ਇੰਡੀਅਨਜ਼’ ਹਨ। ਪਰ ਜਦ ਕਦੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਊਥਲ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਰਸ਼ਕ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਊਥਲ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 1979 ਵਿਚ ਨਸਲਵਾਦ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤਾ ਜਹਾਦ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸ ਨਾਲ ਲਈ ਟੱਕਰ ਅਜੇ ਤੀਕਰ ਯਾਦ ਹੈ। ਸਾਊਥਲ ਵਾਲੇ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਸਾਂਝੇ ਖਤਰੇ ਸਮੇਂ ਸਦਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਇਹ ਗਲ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਊਥਲ ਅੱਜ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਪਰੈਮ ਧੱਕਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ, ਅੱਜ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਾਰਾਂ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਾਊਥਲ ਦੇ ਏਸ਼ੀਅਨ ਬੱਚੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਵਧੀਆ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਊਥਲ ਦੀਆਂ ਕਈ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਅਫਸੋਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੇਖੀ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਊਥਲ ਬਰਾਡਵੇ ਦੀਆਂ ਅੱਧੀਆਂ ਪਟੜੀਆਂ ਤੇਲ ਦੀਆਂ ਪੀਪੀਆਂ, ਗੰਢਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕ ਸੁਕ ਨੇ ਮੱਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਊਥਲ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਲੱਗ ਜਾਏ। ਉਂਝ ਸਾਊਥਲ ਹੀਥਰੋ ਏਅਰ ਪੋਰਟ ਨਾਲ ਰੇਲ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ***

ਲੇਖ

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ ਨਾਟ ਜਗਤ: ਇਕ ਅਧਿਐਨ

ਅਰਵਿੰਦਰ ਧਾਲੀਵਾਲ

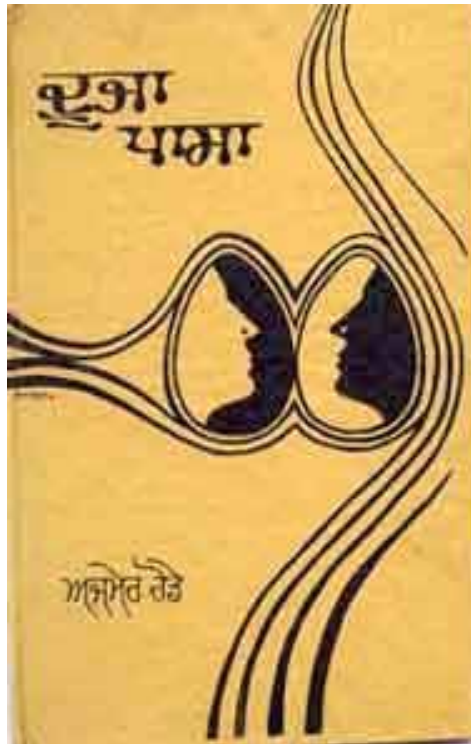
monadhaliwal2@gmail.com

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਦਾ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਹਸਤਾਖਰ ਹੈ, ਜੋ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਟ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕੀ ਰੂਪਾਕਾਰ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ 1981 ਕ੍ਰਿਤ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਹੈ। ਜੋ ਇਕ ਇਕਾਂਗੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਇਕਾਂਗੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ, ਵੀਜ਼ਾ, ਇਕ ਕੁੜੀ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਆਦਿ ਤਿੰਨ ਇਕਾਂਗੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਨਾਟਕ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ 1984 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਟਕ ਨਿਰਲੱਜ 2008 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚੇਤਨਾ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਅਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਨਾਟ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਤੀਸਰੀ-ਅੱਖ ਦਾ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲਾ ਅੰਕ 'ਵਤਨ-91' ਦੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਥੱਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਪੌੜੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਸਕਰਿਪਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗਮੰਚ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪ੍ਰੋ: ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਟਕ ਤੀਜੀ ਪਾਸ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਪਰਵਾਸੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸੱਮਸਿਆ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਕਾਂਗੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਦਸੰਬਰ 1977 ਵਿੱਚ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਖੇ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀਜ਼ਾ ਇਕਾਂਗੀ ਨੂੰ 1982 ਵਿੱਚ 'ਇਪਾਨਾ' ਵੱਲੋਂ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਖੇ ਮੰਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਕਾਂਗੀ ਇਕ ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਖੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 'ਵਤਨੋਂ ਦੂਰ ਆਰਟ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ' ਵੈਨਕੂਵਰ ਵਿਖੇ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ। ਅਗਸਤ 1994 ਵਿੱਚ ਸਰੀ, ਬੀ.ਸੀ. ਨਵੰਬਰ 1995 ਵਿੱਚ ਐਬੇ ਆਰਟਸ ਵਿੱਚ ਐਬਟਸਫੋਰਡ ਵਿਖੇ, ਮਾਰਚ ਸਤੰਬਰ 1996 ਵਿੱਚ ਟਰਾਂਟੋ ਵਿਖੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਬੀ.ਸੀ. ਵਿਖੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਨਸਲਵਾਦ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਥੀਮ 'ਤੇ ਪਰਵਾਸ ਹੰਢਾਉਂਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਸਲਵਾਦ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਗੜੀਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਗਲੀ-ਮੁੱਹਲੇ ਜਾਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਨਸਲਵਾਦ ਕਾਰਨ ਸਥਿਤੀ ਕਤਲਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ 'ਪੱਗ ਤੋਂ ਪੁਆੜੇ ਪੈਣ' ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਕਸਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ਨਾਖਤ ਤਿਆਗਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਕਜ਼ਨ' ਬਲਵੰਤ ਜੋ ਕਲੀਨ ਸ਼ੇਵਡ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪੱਗ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਝਗੜੇ ਤੋਂ 'ਭੂ-ਹੋਰਵੇ' ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਦ ਵਿੱਚ ਘਿਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਡੀਪੋਟ ਹੋਣ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਨੌਬਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ

ਕੁੜੀ ਇਕ ਸੁਪਨਾ 1982 ਵਿੱਚ ਨਾਟਕ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਨੂੰ ਵੱਲੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 1979 ਵਿੱਚ ਨਿਰਲੱਜ ਨੂੰ 'ਸਮਾਨਤਾ' ਵੱਲੋਂ ਵਿਖੇ, 'ਸੁਰਨਾਟ ਕੇਂਦਰ' ਵੱਲੋਂ, ਸੈਂਟਰ ਵਿਖੇ, ਮਾਰਚ 1996 1996 ਵਿੱਚ ਬਰਨਬੀ ਵਿਖੇ, ਅਤੇ ਮਾਰਚ 1997 ਵਿੱਚ ਗਿਆ।

ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਲਾ ਇਕਾਂਗੀ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਖੇ ਦੇ ਕਰੂਰ ਰੂਪ ਨੂੰ ਭੋਗਦੇ ਹੋਏ ਕਰਨ ਜਾਂ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ, ਵੀ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਗੰਭੀਰ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਉਹ

ਉਹ ਆਗਾਹ ਹੈ। ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੱਗ ਬੰਨਕੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਡਾਂਗ ਫੜਕੇ ਤੁਰ ਪੈਣਾ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਆਈ ਕਾਟਵੀਂ ਮੁਸਕਾਨ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਕੁੜੀ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਇਕਾਂਗੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਇਕਾਂਗੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਵਰਗ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸੰਜੋਈ ਵਿਆਹੀ ਜਾਂਦੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਕੁੜੀ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਇਕਾਂਗੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਅਪਣਾ ਚੁੱਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾੜਿਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼/ਵਿਦੇਸ਼ ਦੋਹਾਂ ਧਰਾਤਲਾਂ ਉਤੇ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਲਾੜਿਆਂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਵਰਗ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਮਰਦ ਦੇ ਪੂਰਬੀ/ਪੱਛਮੀ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੱਦਦ ਤੇ ਕਰੂਰ ਸੁਭਾ ਦੇ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਕੁੱਟ ਖਾ ਕੇ ਢੀਠ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਅੜਿਆ ਪੇਟ 'ਤੇ ਨਾ ਮਾਰੀ..... ਤੈਨੂੰ ਪਤੈ? ਮੈਂ ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਜੰਮ ਸਕਦੀ ਹਾਂ..... ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਰੂਹ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ.....।”¹ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਦਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਮਰਦ ਮਨ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਧੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਬੇਕਦਰੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਤਾਰੂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਹਰੇਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਨਾਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਲਵੰਤ ਦੀ ਸੰਤਾਪਿਤ ਅਤੇ ਅਵਿਵਸਥਿਤ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਜਗਮੇਲ ਦਾ ਸਲੂਕ ਉਸ ਨਾਲ ਮਾੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਕੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਗਾਲ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਉਹ ਵਿਸ਼ਾਦ ਦੇ ਆਲਮ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਆਪਣਾ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਇਕਾਂਗੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਇਕਾਂਗੀ ਵੀਜ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬੰਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਤੱਕ ਲੁਹਾ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਸਪੋਰਟ ਅਤੇ ਵੀਜ਼ਾ ਦਫਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਆਦਮੀ ਖੱਜਲਖੁਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੁੱਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੀਜੀ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੁੱਟ ਅੰਬੈਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਣੀ ਅੰਬੈਸੀ ਵੱਲੋਂ ਮੁਕੰਮਲ ਪੜਤਾਲ ਤੇ ਛਾਣਬੀਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀਜ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਗਜ਼ੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਾਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਭਰਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਮਦਦ ਆਮ ਕਰਕੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਫਤਰਾਂ ਨੇੜੇ ਬਣੇ ਕਈ ਦਫਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਕਿ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਆਦਿ ਵੀ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਅਨਪੜ੍ਹ ਜਾਂ ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੜਿੱਕੇ ਚੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਵੀਜ਼ਾ ਦਫਤਰ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਾਰਮਾਂ ਵਿਚਲੀ ਨਿੱਕੀ ਮੋਟੀ ਗਲਤੀ ਉਸ ਲਈ ਵੱਡੀ ਸਿਰਦਰਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਂ, ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ, ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਤਰੀਕ, ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਡਾਕਟਰੀ-ਮੁਆਇਨਾ, ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਰਿਪੋਰਟ ਵਗੈਰਾ ਕਾਰਨ ਫਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵੀਜ਼ਾ ਇਕਾਂਗੀ ਦਾ ਆਦਮੀ ਪਾਤਰ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟ ਦੀਆਂ ਚੋਪੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਸੁਪਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਕ ਲੁੱਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਟਰੈਵਲ ਏਜੰਟ ਦੂਸਰੇ ਏਜੰਟ ਨੂੰ ਫਸੀ ਮੁਰਗੀ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਣ ਦਿੰਦਾ। ਵਿਅੰਗ ਤੇ ਹਾਸਰਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਪਜਾਉਂਦੀ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਬੇਕਦਰੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀਆਂ ਚਲਾਕੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਰੂਪ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਗਲ, ਮਿਸ ਬੇਲੀ, ਚਪੜਾਸੀ, ਏਜੰਟ ਤੇ ਆਦਮੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਕਾਂਗੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਗਲ ਦੁਆਰਾ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪੈਂਟ ਉਤਾਰਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਕਾਰਜ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹਾਸਰਸ ਉਪਜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕਾਂਗੀਕਾਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, “ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਨਾਟਕੀ ਕਾਰਜ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਨਾਇਕ ਦੇ ਤਨ ਉਤ ਕਪੜੇ ਘੱਟਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਵੱਧਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”²

ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਹੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੋੜੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਟਕੀ ਰੂਪ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ।

ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਨਾਟਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਉਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰਦਾ ਹੈ। “ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰਲੱਥ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਸੱਮਸਿਆ ਤੋਂ ਆਤੁਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੈਨਕੂਵਰ ਖਾੜੀ ਤੇ ਬਜਬਜਘਾਟ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ।”³ ਡਾ:

ਮਨਜੀਤ ਪਾਲ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਾਟਕ ਨਾਟ ਕਲਾ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਸੰਨ 1914 ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਜਪਾਨ ਤੋਂ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਜੁਆਨ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜਾਂ ਗਰੀਬ ਤਲਾਸ਼ ਹਿੱਤ ਵੈਨਕੂਵਰ ਪੁੱਜਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੈ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਸਥਾਨਕ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਵੈਨਕੂਵਰ ਘਾਟ ਉਤੇ ਉਤਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਵਾਲੀ ਮਦਦ ਨਾ ਅਪੜਨ ਕਰਕੇ ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਜਹਾਜ਼ ਅਪੜਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਇਹ ਸਾਕਾ ਭਾਰਤੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਬੇਹਦ ਸ਼ਰਮਨਾਕ

ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਨਾਟਕ ਦਾ ਕਥਾਨਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਮੋਟਿਫ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਹੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਜੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਕੈਨੇਡਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਗੋਰੇ ਨੁੱਕਰੇ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ।'⁴

ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ, ਹਸਨ ਰਹੀਮ, ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮੇਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ੋਸ਼ਤ ਪਾਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਧਿਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜੀਨ, ਹਾਪਕਿਨਸਨ ਆਦਿ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਧਾਰਿਤ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਛੋਟੇ ਤੇ ਚੁਸਤ ਹਨ ਪਰ ਕਈ ਥਾਈਂ 'ਪੰਜਾਹ ਤੋਂ ਦੋ ਸੌ ਸਤਰਾਂ ਤੱਕ ਭਾਸ਼ਣਨੁਮਾ'⁵ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਨਾਟਕੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਸਦਕਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਟੁੱਟਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬੇਸ਼ਕ ਸ਼ਾਇਦ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਦੇ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਨਾਟਕੀਕਰਨ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਸੱਮਸਿਆ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੁਝਾਉਵਾਦੀ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਟਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦਾ ਨਾਟਕ ਨਿਰਲੱਜ ਪੂਰਾ ਨਾਟਕ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ ਦੇ ਮਹਿਲੀ ਵਸਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨਾਟ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਛਪੇ ਨਿਰਲੱਜ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੋਧਿਆ ਰੂਪ ਹੈ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਧੀਆਂ ਦੀ ਕੁੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋ ਰਹੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦੀ ਸੱਮਸਿਆ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਮਸਿਆ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚੁਣੌਤੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਨਾਲ ਮਿਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਨਾਂ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਕੈਨੇਡਾ ਬਹੁਤੇ ਰੀਟਾਇਰਡ ਫ਼ੌਜੀ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਨ, ਜੋ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧਣ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਕਾਨੂੰਨ ਸਖਤ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੇ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਬਲਕਿ ਵਿੱਚ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਲੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾਇਆ

ਕਰੂਰ ਨੀਤੀ ਸਦਕਾ ਅੰਤ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਬਜਬਜਘਾਟ ਉਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁਸਾਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਦਾ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਨਸਲੀ ਸਿਖਰ ਬਣ ਗਿਆ।

ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਨਜਾਇਜ਼ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਅਤਿਵਿਕਸਿਤ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਬਾਸ਼ਿੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ, ਆਡੰਬਰਾਂ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਧੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਅੰਦਰ ਹੱਤਿਆ ਦਾ ਕੁਕਰਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਰਲੱਜ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਤੋਸ਼ੀ ਕੋਲੋਂ ਪਤੀ ਤੇਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੰਗ ਨਿਰੰਤਰ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੋਸ਼ੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਬਦਤਰ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਨਨਾਣ ਸ਼ਮੀ ਦਾ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸੁਝਾਓ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ।

ਨਾਟਕਕਾਰ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾਤਮਕਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਾਟਕ ਵੱਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਧੀ ਵੱਜੋਂ ਔਰਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਨਨਾਣ ਸ਼ਮੀ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਪਾਤਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਹੀਂ ਧੀ/ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਰੰਗਮੰਚ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਏ ਇਕਾਂਗੀਆਂ - ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ, ਵੀਜ਼ਾ, ਇਕ ਕੁੜੀ ਇਕ ਸੁਪਨਾ - ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਰੰਗਮੰਚ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਬਲਕਿ ਹੋਰਨਾਂ ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕਾਂ ਵਾਂਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝੁਕਾਓ ਵੀ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵੱਲ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੇ ਪਰਵਾਸੀ ਘਰਾਂ ਦੇ ਸੈਟ ਨਾਲ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਤੇ ਇਕ ਕੁੜੀ ਇਕ ਸੁਪਨਾ ਇਕਾਂਗੀ ਖੇਡੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵੀਜ਼ਾ ਇਕਾਂਗੀ ਦੀਆਂ ਰੰਗਮੰਚੀ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀਮਤ ਭਾਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਕੁਰਸੀਆਂ, ਮੇਜ਼ ਆਦਿ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਚ 'ਤੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਭੀੜ ਇਕੱਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਬਲਕਿ ਹਰੇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤੋਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਪਾਤਰ ਹੀ ਨਾਟਕੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜਦੇ ਹਨ।

ਰੰਗਮੰਚ ਪੱਖੋਂ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਲੰਮੀ ਅਵਧੀ ਦਾ ਨਾਟਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਇਕੋ ਮੰਚ ਉਤੇ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਆਮ ਨਾਟਕਾਂ ਵਾਂਗ ਐਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ, ਬਲਕਿ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ “ਪਰਦਾ ਇਕ ਵਾਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅੰਤ ਤੀਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਰਾਹੀਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਤੁਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।”⁶

ਮੰਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਟਕਕਾਰ ਬੇਸ਼ਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੰਡ ਦੀ ਥਾਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਵਰਤਣ ਲਈ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਿਰਜਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਏਕਤਾ ਘੱਟਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਝਟਪਟ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਟੁੱਟਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਲਈ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਘੱਟ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਲੱਜ ਨਾਟਕ ਦੀਆਂ ਰੰਗਮੰਚੀ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੀ ਲਿਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨਾ ਨਿਰਲੱਜ ਨਾਟਕ ਦੀ ਕਾਰਜ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਏਕਤਾ ਰਾਹੀਂ ਨਿੱਗਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦੀ ਹੈ। ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮੰਚ 'ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਭੀੜ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਹਿਜ਼ ਤਕਨੀਕ ਰਾਹੀਂ ਨਾਟਕ ਯਥਾਰਥਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਵਿਵਿਧਤਾ ਉਸਦੀਆਂ ਰੰਗਮੰਚੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚਾ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾਟਕ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਨਿਭਾਓ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ, ਸਮੀਖਿਅਕਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਲੇਖ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਸੰਬੰਧੀ ਸਰਵੇਖਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਦੀ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੋਡੇ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਇਕ ਖੜੋਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਂ ਆਉਣ 'ਤੇ ਇਸੇ ਵਿਧਾ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਪਹਿਲੂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:-

- 1) ਰੋਡੇ ਅਜਮੇਰ, ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1981 ਪੰਨਾ-64
- 2) ਉਹੀ ਪੰਨਾ-60
- 3) ਮਨਜੀਤ ਪਾਲ ਕੌਰ, 'ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ' ਖੋਜ ਦਰਪਣ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ-2 ਪੰਨਾ-131
- 4) ਰੋਡੇ ਅਜਮੇਰ, ਕਾਮਾਗਾਟਾਮਾਰੂ, ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਪੁਸਤਕ ਮਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1984 ਪੰਨਾ 24
- 5) ਉਹੀ ਪੰਨਾ-46, 56
- 6) ਉਹੀ ਪੰਨਾ-5

ਰੱਬ ਮਨੁੱਖੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ: ਆਈਨਸਟਾਈਨ

ਗੁਰਮੇਲ ਰਾਏ

ਪ੍ਰਸਿਧ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਨੋਬਲ ਪਰਾਈਜ਼ ਜੇਤੂ, ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਨੇ ਭੌਤਿਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚ ਸਾਪੇਖਤਾ ਦੀ ਥਿਊਰੀ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਗੱਠ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਰੱਬ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਸਦਾ ਬਹਿਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ 1879 ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਬੱਚੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਪੜਾ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਸੀ ਪਰ 12 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ “ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਇੰਸ ਲੰਗੜੀ ਹੈ, ਧਰਮ ਸਾਇੰਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੈ।” ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ “ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਰੱਬ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾੜਿਆਂ ਲਈ ਸਜ਼ਾ।”

ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਰੱਬ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ 1954 ਵਿੱਚ ਜਰਮਨ ਫਿਲਾਸਫਰ ਐਰਿਕ ਗੁਟਕਾਈਂਡ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਰੱਬ ਸ਼ਬਦ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਉਪਜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਈਬਲ ਇਕ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਦੰਦ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਫੀ ਬਚਕਾਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਆਖਿਆ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਰਹੱਸਮਈ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।”

ਆਈਨਸਟਾਈਨ ਆਪ ਇਕ ਯਹੂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਜ਼ਰਾਇਲ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਣਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਯਹੂਦੀ ਰੱਬ ਦੇ ਮਨਭਾਉਂਦੇ ਲੋਕ ਹਨ: “ਮੇਰੇ ਲਈ ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ ਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਚਕਾਨਾ ਵਹਿਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜਿਊਂਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਯਹੂਦੀ ਲੋਕਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਡੂੰਘੀ ਨੇੜਤਾ ਹੈ, ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਤਜਰਬਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖੀ ਗਰੁੱਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਤਾਕਤ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਉਹ ਬਦਤਰ ਕੌਸਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਨ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੌਮ ਦੇ ਦੂਜੀ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ 15 ਮਈ 2008 ਨੂੰ ਨੀਲਾਮ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨੀਲਾਮੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਚਿੱਠੀ 12000 - 16000 ਅਮਰੀਕਨ ਡਾਲਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਲਾਮ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਮੀਦ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ 1,70,000 ਪੌਂਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾਸਤਿਕ ਲੈ ਗਿਆ ਜਾਂ ਆਸਤਿਕ, ਇਸ ਦਾ ਭੇਦ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹ ਸਕਿਆ।

***

ਸਥਾਈ ਕਾਲਮ

ਪਰਦਾ ਜੋ ਉੱਠ ਗਿਆ

(ਇਸ ਕਾਲਮ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਦੇ ਮੀਡੀਏ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜਾਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉੱਪਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।)

ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੱਲ ਇਲਾਜ ਨਾਲੋਂ ਬਦਤਰ

ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

(shundal@sfu.ca)

ਅੱਜ ਇਹ ਸਚਾਈ ਆਮ ਸਵੀਕਾਰੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਾਰਨ ਧਰਤੀ ਲਈ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨੇੜੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੇ ਹੜ੍ਹਾਂ, ਪੈ ਰਹੇ ਸੌਕਿਆਂ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਪੈਦਾਵਰ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਕਮੀ, ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਵਾਧੇ, ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾ ਸਕਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਖਾਤਮੇ, ਕਈ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ, ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਹੋ ਰਹੇ ਨੁਕਸਾਨ ਆਦਿ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਰਕਾਰਾਂ, ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਦਿ ਵਲੋਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਸੁਝਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਹੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁਝਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਇਕ ਹੱਲ ਹੈ: ਊਰਜਾ ਦੇ ਖਣਿਜ ਸਰੋਤਾਂ (ਤੇਲ, ਪੈਟਰੋਲ, ਕੋਲਾ ਆਦਿ) ਦੀ ਥਾਂ ਮੱਕੀ, ਗੰਨੇ, ਸੋਇਆਬੀਨ, ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਤੇਲ, ਸੂਰਜਮੁਖੀ ਆਦਿ ਤੋਂ ਬਣਾਈ ਐਥਨੋਲ (ਅਲਕੋਹਲ) ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਖੇਤੀ ਦੀ ਇਸ ਪੈਦਾਵਾਰ ਤੋਂ ਬਣਾਈ ਐਥਨੋਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਨੂੰ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ (ਬਾਇਓ-ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਬਾਇਓ-ਡੀਜ਼ਲ) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਪਿੱਛੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਊਰਜਾ ਦੇ ਖਣਿਜ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਸਾਫ਼ ਬਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਓਕਸਾਈਡ ਵਰਗੀਆਂ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਗੈਸਾਂ (ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੈਸਾਂ) ਘੱਟ ਛੱਡਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰਾ ਤਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਕਰਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਊਰਜਾ ਦੇ ਖਣਿਜ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਇਕੱਤਰ ਹੋਣ ਲਈ ਲੱਖਾਂ ਸਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ 2005 ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਊਰਜਾ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚੋਂ 86 ਫੀਸਦੀ ਊਰਜਾ ਖਣਿਜ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਊਰਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਊਰਜਾ ਦੇ ਖਣਿਜ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਬਲਣ ਨਾਲ ਹਰ ਸਾਲ 21.3 ਅਰਬ ਟੰਨ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਓਕਸਾਈਡ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਤਾਵਰਨ ਹਰ ਸਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਧੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਓਕਸਾਈਡ ਨੂੰ ਹੀ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਾਕੀ ਬਚਦੀ ਅੱਧੀ ਕਾਰਬਨ ਡਾਈਓਕਸਾਈਡ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਅਮਰੀਕਾ, ਫਰਾਂਸ, ਜਰਮਨੀ, ਯੂ. ਕੇ., ਚੀਨ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਮੱਕੀ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਖੇਤੀ-ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਅਰਬਾਂ ਡਾਲਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਬਸੀਡੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਮੱਕੀ ਨੂੰ ਐਥਨੋਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖਣਿਜ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢੇ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਮਿਲਾਉਣਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਪ੍ਰੈਲ 2008 ਵਿੱਚ ਯੂ. ਕੇ. ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਵਿਕਣ ਵਾਲੇ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਵਿੱਚ 2.5 ਫੀਸਦੀ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ (ਐਥਨੋਲ ਅਤੇ ਬਾਇਓ ਡੀਜ਼ਲ) ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਨ 2007 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜਾਰਜ ਬੁਸ਼ ਨੇ ਲਾਤੀਨੀ ਅਮਰੀਕੀ ਅਤੇ ਕੈਰੀਬੀਅਨ

ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੌਰੇ ਦੌਰਾਨ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਐਥਨੋਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੰਨਾ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲਾਈ ਸੀ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬੁੱਸ਼ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁਲਕ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ ਐਥਨੋਲ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਊਰਜਾ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਾਰਚ 2007 ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ, ਚੀਨ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਬਰਾਜ਼ੀਲ, ਸਾਊਥ ਅਫਰੀਕਾ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਨ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬਾਇਓਫਿਊਲ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਬਾਇਓਫਿਊਲਜ਼ ਫੋਰਮ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਐਥਨੋਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੇੜੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨ ਪਿੱਛੇ ਇਹਨਾਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਊਰਜਾ ਦੇ ਖਣਿਜ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪੈਟਰੋਲ ਅਤੇ ਡੀਜ਼ਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਗੈਸਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਕੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹਰੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਕੀ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ ਜਾਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕਈ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗੀ? ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਖੋਜ ਇਹ ਦਸ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਅਸਰ ਪਾਏਗੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਗਰੀਬ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਸ਼ਟਮਈ ਬਣਾਏਗੀ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਅਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਹੇਠਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ 6 ਅਰਬ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਖਾਣਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੇ ਖੇਤੀ ਦੀ ਉਪਜ ਨੂੰ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਲਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਾਨੂੰ ਜੰਗਲ ਕੱਟਣੇ ਪੈਣਗੇ, ਦਲਦਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਅਧੀਨ ਲਿਆਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ 80% ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਮਲੇਸ਼ੀਆ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀਅਲ ਦੀ ਖੇਤੀ ਅਧੀਨ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕੋਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਦਲਦਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਕੇ ਖੇਤੀ ਅਧੀਨ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦਲਦਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨ 1997-1998 ਅਤੇ ਸੰਨ 2002-03 ਵਿੱਚ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਗਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਕਾਰਨ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਅਰਬ ਟਨ ਕਾਰਬਨ ਡਾਇਆਕਸਾਈਡ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਛੱਡੀ ਗਈ ਸੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਲਾਤ ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਗੰਨਾ ਐਥਨੋਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੰਨੇ ਤੋਂ ਐਥਨੋਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਹੈ। ਸੰਨ 2006 ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਐਥਨੋਲ ਦੇ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ 33 ਫੀਸਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੰਨੇ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਅਧੀਨ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਵਿੱਚ ਐਮਾਜ਼ਾਨ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਸੂਬੇ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਓਕਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਸਥਿੱਤ ਫੂਡ ਫਸਟ ਨਾਮੀ ਇਕ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਐਥਨੋਲ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਨੂੰ 14 ਕਰੋੜ 80 ਲੱਖ ਏਕੜ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਾਰਬਨ ਡਾਇਆਕਸਾਈਡ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੰਗਲ ਕਾਰਬਨ ਡਾਇਆਕਸਾਈਡ ਨੂੰ ਜਜ਼ਬ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਵਿੱਚ ਮਿੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੰਨਾ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਗੰਨੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਕਈ ਕਈ ਹਫਤੇ ਗੰਨੇ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਦੇ ਪ੍ਰਏਂ ਦੇ ਬੱਦਲ ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਦੇ ਅਸਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇਕ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਬਰਾਜ਼ੀਲ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਗੈਸਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲਾਂ ਲਈ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕ-ਫਸਲੀ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖੇਤੀ ਦਾ ਇਕ ਫਸਲੀ ਚੱਕਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਖਾਦਾਂ, ਕੀੜੇ ਮਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ। ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਵਾਟਰ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ

ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਕਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਐਥਨੋਲ ਦਾ ਇਕ ਲੀਟਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਚਾਈ ਵਾਲੇ 3500 ਲੀਟਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੀ ਲੇਖਕਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਕਮੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਸੁਰੱਖਿਆ (ਫੂਡ ਸਿਕਿਊਰਟੀ) ਲਈ ਖਤਰਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।

ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਖੇਤੀ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਨਾਜ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣੇ ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਖਾਣੇ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਅਨਾਜ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਣ ਨਾਲ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਨਾਜ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਖੇਤੀ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਬਾਇਓਫਿਊਲ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਣ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਬਾਰੇ ਤਿੱਖਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਇਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੌਨ ਜੀਗਲਰ ਨੇ ਕਣਕ ਅਤੇ ਮੱਕੀ ਦੀ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ “ਪਰਲੋ ਲਿਆਉਣ” ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਖਾਣਾ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਉਪਜਾਊ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਉਗਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਜੀਗਲਰ ਨੇ “ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਜੁਰਮ” ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਨ 2007 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਜਾਰਜ ਬੁਸ਼ ਨੇ ਲਾਤੀਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਕੈਰੀਬੀਅਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੌਰੇ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਲਈ ਐਥਨੋਲ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਬਣਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿਊਬਾ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇਤਾ ਫੀਡਲ ਕਾਸਟਰੋ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਾਸਟਰੋ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਾਰਜ ਬੁਸ਼ ਵਲੋਂ ਖੇਤੀ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭੁੱਖਮਰੀ ਕਾਰਨ 3 ਅਰਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਾਸਟਰੋ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਜੇ ਗਰੀਬ ਮੁਲਕ ਕੁਝ ਵਿੱਤੀ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਮੱਕੀ ਜਾਂ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਐਥਨੋਲ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਕਲਾਈਮੇਟ ਚੇਂਜ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਵੀ ਰੁੱਖ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਬਚੇਗਾ।” ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਾਸਟਰੋ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਬਿਆਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਇਕ ਕਾਰ ਦਾ 25 ਗੈਲਨ ਦਾ ਟੈਂਕ ਭਰਨ ਲਈ ਚਾਹੀਦੀ ਐਥਨੋਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਅਨਾਜ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਨਾ ਅਨਾਜ ਇਕ ਸਾਲ ਲਈ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਢਿੱਡ ਭਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗੀ।

ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਖੇਤੀ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਂਹ-ਪੱਖੀ ਅਸਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਬਣੇ ਸਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਦੇ ਇਕ ਫੋਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਕੋਰਪੁਜ਼ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸੂਬੇ ਪੱਛਮੀ ਕਾਲੀਮਾਂਟਨ ਵਿੱਚ 50 ਲੱਖ ਦੇ ਕਰੀਬ ਆਦਿਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਉਜੜਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਰੀਅਲ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪਲਾਂਟੇਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸੁਆਲ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਦਾਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਸੰਕਟ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤਕਨੀਕੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਉਹ ਆਰਥਿਕ/ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਮੁਨਾਫੇ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉੱਪਰ। ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਖਪਤਕਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਮੰਡੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਖਪਤਕਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਕ ਇਹਨਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਤੋਂ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾ ਸਕਣ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਉੱਪਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਸ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਇਕ ਸਿਫਤ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤ (ਕਮਾਡੀਟੀ) ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ

ਸੰਕਟ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਵੀ ਵੇਚਣ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਇਓ-ਫਿਊਲ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਪਾਰਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਲਈ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਨ। ***

ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚਕਾਰ ਵਧ ਰਹੇ ਪਾੜੇ ਲਈ ਬੀ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੈ।

ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ

ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਹਿਲਾਂ 2006 ਦੀ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸਟੈਟਿਸਟਿਕਸ ਕੈਨੇਡਾ ਨੇ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ 25 ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਸਲੀ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਰਮਿਆਨ ਪਾੜਾ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਵਿੱਚ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਮਾਰਜਰੀ ਗਰਿਫਨ ਕੋਹਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨ 1980 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬੀ ਸੀ ਵਿੱਚ ਰੀਅਲ ਮੀਡੀਅਨ ਵੇਜ (ਉਹ ਤਨਖਾਹ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੱਧੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅੱਧੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵੱਧ ਹੋਵੇ) ਵਿੱਚ 11.8 ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕੋਹਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀ ਸੀ ਵਿੱਚ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਸਲੀ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਇਸ ਕਮੀ ਲਈ ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਲਿਬਰਲ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੰਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਈਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨੀਤੀਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

- ਸੰਨ 2001 ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ “ਲਚਕਸ਼ੀਲਤਾ (ਫਲੈਕਸੀਬਿਲਟੀ) ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਅਧੀਨ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ 8000 ਸਹਾਇਕ ਕਾਮਿਆਂ (ਲਾਂਡਰੀ, ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਕਾਮਿਆਂ) ਕੰਮ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ 17 ਡਾਲਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਕਦਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਹਨਾਂ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਬੱਚ ਗਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵਿੱਚ 15 ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਕਟੌਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਠੇਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੰਪਨੀਆਂ ਕੋਲ 10 ਡਾਲਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਉੱਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।
- 2002 ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੀ ਸੀ ਦੇ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀਤਾ। ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਬੀ ਸੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਅਤੇ ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮਿਆਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਅਧੀਨ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਉੱਪਰ ਨਿਗ੍ਰਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਘਟਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਸੂਬੇ ਵਿੱਚ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਦੇ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 17 ਤੋਂ ਘਟਾ ਕੇ 9 ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਕੰਮ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਇਨਸਪੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕਦਮਾਂ ਅਧੀਨ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੰਮ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ “ਸੈਲਫ ਹੈਲਪ” ਕਿੱਟ ਵਰਤਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੰਪਲੋਏਮੈਂਟ ਸਟੈਂਡਰਡਜ਼ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ 46 ਫੀਸਦੀ ਕਮੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ 61 ਫੀਸਦੀ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋਈ।

- ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਬੀ ਸੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ 500 ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ 6 ਡਾਲਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੰਟਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬੀ ਸੀ ਕੈਨੇਡਾ ਭਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਸੂਬਾ ਬਣਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕੋਹਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਬੀ ਸੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਮੇ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ “ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ” ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੀ “ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ” ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਸੰਨ 2001 ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੰਮੋਂ ਹਟਾਏ ਹਸਪਤਾਲ ਕਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਬੀ ਸੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ। ***

ਕਨੇਡਾ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਿੱਲ ਸੀ 50

ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ

(ਨੇ ਵੰਨ ਇਜ਼ ਇਲ-ਲੀਗਲ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਬਿਆਨ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ)

ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਫੈਡਰਲ ਕੰਜ਼ਰਵੇਟਿਵ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਾਮਾਗਾਟਾ ਮਾਰੂ ਸਬੰਧੀ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਰਿਫਿਊਜੀ ਪ੍ਰੋਟੈਕਸ਼ਨ ਐਕਟ ਵਿਚ ਲੁਕਵੇਂ ਗੈਰ-ਜਮਹੂਰੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਤਰਮੀਮਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਝਾਈਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਬਜਟ ਬਿੱਲ ਸੀ 50 ਵਿਚ ਦੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਕਸਦ ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਮਨਿਸਟਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਤਾਕਤ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਕੋਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੀਜ਼ੇ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮਨਿਸਟਰ ਜਾਂ ਉਹਦਾ ਰੱਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਨਿਸਟਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (ਸਣੇ ਫੈਮਲੀ ਕਲਾਸ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਮੁਲਕ ਉੱਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਾਗੂ ਕਨੇਡਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਅਰਜ਼ੀਆ ਕਦੋਂ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰਟਰ ਆਫ ਰਾਈਟਸ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਚਾਰਟਰ ਸੰਭਾਵੀ ਆਵਾਸੀਆਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਜਦ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ-ਮੁੱਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਮੰਨਣ ਜਾ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ “ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਗੀਆਂ”। ਪਰ, ਇਸ ਬਿੱਲ ਵਿਚ ਫੈਮਲੀ ਕਲਾਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (ਸਣੇ ਸਪਾਂਸਰਸ਼ਿੱਪ ਦੇ) 'ਤੇ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਾਉਣ ਦੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਿਊਮੈਨੇਟੇਰੀਅਨ ਅਤੇ ਕੰਪੈਸਨੇਟ ਕੇਸਾਂ ਉੱਪਰ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਵਿਭਾਗ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੋਰਟ ਰੀਵਿਊ ਦੇ ਅਰਜ਼ੀ ਕੋਲ ਇਹ ਤਾਕਤ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਕੋਟਾ ਜਾਂ ਇਕਨਾਮਿਕ ਕਲਾਸ ਇਮੀਗਰੈਂਟ) ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਰ ਸਕੇ। ਜੇ ਅਰਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹਿਊਮੈਨੇਟੇਰੀਅਨ ਅਤੇ ਕੰਪੈਸਨੇਟ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮਨਿਸਟਰ ਕੋਲ ਇਹ ਤਾਕਤ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਤਹਿ ਕਰ ਸਕੇ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ। ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣ ਕਾਰਨ

ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਿੱਲ ਸੀ 50 ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਕੇਸਾਂ (ਬੈਕ-ਲਾਗ) ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਪਰ, ਬਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੇਟਿੰਗ ਲਿਸਟ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਛੋਟ ਜਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰੇ, ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਹ ਹੱਲ ਸੁਝਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਲਿਸਟ ਤੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉੱਜ ਹੀ ਹਟਾ ਦੇਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਦੱਸ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ‘ਇਰਾਦੇ ਚੰਗੇ ਹਨ’, ਪਰ ਇਹ ਇਰਾਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।

ਬਿੱਲ ਸੀ 50 ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੰਗ ਕੰਮ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਲੋਥੀ ਵਲੋਂ ਹੈ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ

ਇਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਪਾਲਿਸੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਮੰਡੀ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਇਮੀਗਰੈਂਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਵਰਤਣ ਬਾਅਦ ਪਰ੍ਹੇ ਸੁੱਟੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੰਜ਼ਰਵੇਟਿਵ ਸਰਕਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ “ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਅ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ” ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੱਕੇ ਵਾਸ਼ਿਦਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਮੁੱਢਲੇ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਂਝੇ, ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕਰਾਰਬੱਧ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੇ (ਇੰਡੈਂਚਰਡ ਲੇਬਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ) ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਧੀਨ ਆਉਣ ਵਾਲੇ (ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚਲੇ ਗੈਸਟ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਾਂਗ ਹੀ) ਮਾਈਗਰੈਂਟ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣ ਦਾ ਅਮਲ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ***

ਫਲਸਤੀਨੀ ਬੇਦਖਲੀ ਦੇ 60 ਸਾਲ...

“ਇਜ਼ਰਾਇਲ ਦੀ 60ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ” ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ!

(ਮਈ 2008 ਵਿੱਚ ਇਜ਼ਰਾਈਲ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ 60ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਮਨਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ 54 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਦਸਖਤਾਂ ਹੇਠ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਹੈਰਲਡ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਵਿੱਚ 8 ਮਈ 2008 ਨੂੰ ਛੱਪਿਆ ਇਕ ਬਿਆਨ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਇਸ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਬਾਰੇ ਫਲਸਤੀਨੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਦਸਦਾ ਹੈ - ਸੰਪਾਦਕ)

“ਤਕਰੀਬਨ 60 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਜ਼ਰਾਇਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਾਰਨ ਲੱਖਾਂ ਫਲਸਤੀਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਉਜੜਨਾ ਪਿਆ। ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਂਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ, ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਖਿੰਡਰਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਆਸ ਨਾਲ ਫਲਸਤੀਨੀ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦੇ ਸੁਫਨੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਹਰ ਥਾਂ ਉੱਤਲੇ ਫਲਸਤੀਨੀਆਂ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਸਵੈਮਾਣ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਆਸ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਮੋਈ ਰੱਖਿਆ।

ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ! 60 ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਇਜ਼ਰਾਇਲ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਸਯੁੱਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਫਲਸਤੀਨੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ “ਯਹੂਦੀ ਨਹੀਂ” ਹਨ। ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸਯੁੱਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫਲਸਤੀਨੀਆਂ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਅਮਰੀਕੀ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਨ ਆਰਥਿਕ, ਸਫਾਰਤੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਮੁਢਲੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਅਤੇ ਘੋਰ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਫਲਸਤੀਨੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਥਾਪਕ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, “ਇਜ਼ਰਾਇਲ ਦੀ 60ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ” ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣਾ ਚਿਰੋਕਣੀ ਬੇਦਖਲੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਪਰਤੀ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਦੀ ਉਦਾਸ ਧੁਨ ਉੱਪਰ ਫਲਸਤੀਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਉੱਪਰ ਨਾਚ ਕਰਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ! ਪਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ ਬਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਚਣ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਕਾਰਨ ਹਨ।

ਦਸਖਤ:

ਮਹਿਮੂਦ ਡਾਰਵਿਸ਼ (ਕਵੀ, ਫਲਸਤੀਨ); ਜੌਹਨ ਬਰਗਰ (ਕਲਾਕਾਰ/ਲੇਖਕ, ਯੂ. ਕੇ.); ਅਗਸਤੋ ਬੋਲ (ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ/ਲੇਖਕ, ਬਰਾਜ਼ੀਲ); ਈਲਾ ਸ਼ੋਹਟ (ਲੇਖਕ, ਅਮਰੀਕਾ/ਇਜ਼ਰਾਇਲ); ਰੌਜਰਜ਼ ਵਾਟਰਜ਼ (ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਯੂ. ਕੇ.); ਕੌਨ ਲੋਚ (ਫਿਲਮਕਾਰ, ਯੂ. ਕੇ.); ਆਂਦਰੇ ਬਰਿਕੋ (ਲੇਖਕ, ਸਾਊਥ ਅਫਰੀਕਾ); ਅਹਾਰੋਨ ਸ਼ਬਤਾਈ (ਕਵੀ, ਇਜ਼ਰਾਇਲ); ਜੁਡਿਥ ਬਟਲਰ (ਫਿਲਾਸਫਰ, ਅਮਰੀਕਾ); ਵਿਨਸੈਂਜੋ ਕੌਨਸੋਲੋ (ਲੇਖਕ, ਇਟਲੀ); ਜੌਹਨ ਵਿਲੀਅਮਜ਼ (ਗਿਟਾਰ-ਵਾਦਕ, ਯੂ. ਕੇ.); ਟੌਮ ਲੈਨਰਡ (ਕਵੀ, ਸਕਾਟਲੈਂਡ); ਐਨਥਨੀ ਲੈਵੈਨਸਟਾਇਨ (ਲੇਖਕ, ਅਸਟ੍ਰੇਲੀਆ); ਪੈਟਰਾਈਸ ਅੰਗਨਾਂਗ (ਲੇਖਕ, ਕੈਮਰੂਨ); ਡੈਮਿਸ ਰੌਸੋਸ (ਗਾਇਕ, ਗ੍ਰੀਸ); ਮੌਰਿਡ ਬਰਘੌਟੀ (ਕਵੀ, ਫਲਸਤੀਨ); ਇਲੈਨ ਪਾਪੇ (ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ/ਲੇਖਕ, ਇਜ਼ਰਾਇਲ); ਨੈਓਮੀ ਵਾਲਸ (ਨਾਟਕਕਾਰ, ਅਮਰੀਕਾ); ਆਰਦਾਫ ਸੌਇਫ (ਲੇਖਕ, ਯੂ. ਕੇ./ਮਿਸਰ); ਡੇਵਿਡ ਟੌਸਕਾਨਾ (ਲੇਖਕ, ਮੈਕਸੀਕੋ); ਤਾਰਿਕ ਅਲੀ (ਲੇਖਕ, ਯੂ. ਕੇ.); ਟੌਮ ਲੈਨੋਈ (ਲੇਖਕ, ਬੈਲਜੀਅਮ); ਰਾਡਵਾ ਅਸ਼ੋਰ (ਲੇਖਕ, ਮਿਸਰ); ਹੂਆਨ ਗੌਈਟੀਸੋਲੋ (ਲੇਖਕ, ਸਪੇਨ); ਨਾਇਜਲ ਕੈਨੇਡੀ (ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਯੂ. ਕੇ.); ਮਾਰਸਲ ਖਲੀਫੇ (ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਲਿਬਨਾਨ/ਫਰਾਂਸ); ਜੀਆਨੀ ਵਾਟੀਮੋ (ਫਿਲਾਸਫਰ, ਇਟਲੀ); ਗਾਬੋਬਾ ਬੈਦਰੂਨ (ਲੇਖਕ, ਸਾਊਥ ਅਫਰੀਕਾ); ਮਿਲਟਨ ਹਾਟੋਮ (ਲੇਖਕ, ਬਰਾਜ਼ੀਲ); ਅਲੇਨ ਪਲੇਟਲ (ਨਾਚ/ਨਾਟਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਬੈਲਜੀਅਮ); ਲਿਓਨ ਰੌਜ਼ੈਲਸਨ (ਗੀਤਕਾਰ, ਯੂ. ਕੇ.); ਅਲ-ਮੁਤਾਵਾਕਿਲ ਟਾਹਾ (ਲੇਖਕ, ਫਲਸਤੀਨ); ਜੋਮਜ਼ ਕੈਲਮੈਨ (ਲੇਖਕ, ਸਕਾਟਲੈਂਡ); ਮਿਕੈਲ ਖਲੀਫੀ (ਫਲਸਤੀਨ/ਬੈਲਜੀਅਮ); ਈਅਨ ਪੇਸ (ਪਿਆਨੋ-ਵਾਦਕ, ਯੂ. ਕੇ.); ਬੈਨਜਾਮਿਨ ਜ਼ੀਫਾਨੀਹਾ (ਕਵੀ, ਯੂ. ਕੇ.); ਇਸ਼ਤਿਆਕ ਸੁਕਰੀ (ਲੇਖਕ, ਸਾਊਥ ਅਫਰੀਕਾ); ਈਆਲ ਸੀਵਾਨ (ਫਿਲਮਕਾਰ, ਇਜ਼ਰਾਇਲ); ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਬ੍ਰਿਟੋਨ (ਲੇਖਕ/ਨਾਟਕਕਾਰ, ਯੂ. ਕੇ.); ਹੈਨੀ ਅਬੂ ਅਸਾਦ (ਫਿਲਮਕਾਰ, ਫਲਸਤੀਨ); ਰੋਅਮੰਡ ਡੀਨ (ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਆਇਰਲੈਂਡ); ਮਹਿਮੂਦ ਸੁਕੋਰ (ਲੇਖਕ, ਫਲਸਤੀਨ); ਪਾਲ ਬੈਨ-ਇਤਜ਼ਾਕ (ਨਾਚ ਪੱਤਰਕਾਰ, ਅਮਰੀਕਾ/ਇਜ਼ਰਾਇਲ); ਕੈਰੀਲ ਚਰਚਿੱਲ (ਨਾਟਕਕਾਰ, ਯੂ. ਕੇ.); ਸਾਈਮਨ ਸ਼ਹੀਨ (ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਫਲਸਤੀਨ/ਅਮਰੀਕਾ); ਮਾਰਗਰੇਟਾ ਡੀ ਆਰਸੀ (ਨਾਟਕਕਾਰ, ਆਇਰਲੈਂਡ); ਜੌਹਨ ਅਰਡਨ (ਨਾਟਕਕਾਰ ਅਤੇ ਨਾਵਲਕਾਰ, ਯੂ.ਕੇ.); ਐਨਮੈਰੀ (ਫਿਲਮਕਾਰ, ਫਲਸਤੀਨ); ਮਾਰੀਤਾ ਵੈਨ ਡਰ ਵਾਈਵਰ (ਲੇਖਕ, ਸਾਊਥ ਅਫਰੀਕਾ); ਏਡਰੀਅਨ ਗਰੀਮਾ (ਕਵੀ, ਮਾਲਟਾ); ਓਮਾਰ ਕਤਾਨ (ਫਿਲਮਕਾਰ, ਫਲਸਤੀਨ/ਯੂ. ਕੇ.); ਮੈਰੀ ਐਨ ਡੈਵਲੀਗ (ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਬੈਲਜੀਅਮ); ਇਬਰਾਹੀਮ ਨਸਰੱਲਾਹ (ਲੇਖਕ, ਫਲਸਤੀਨ/ਜੌਰਡਨ); ਇਲਿਆਸ ਖੌਰੀ (ਲੇਖਕ, ਲਿਬਨਾਨ)।

ਸਰਗਰਮੀਆਂ

4 ਮਈ, 2008 (ਫਰੀਮਾਂਟ, ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ): ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਵੱਲੋਂ ਕਿਡਾਂਗੋ, ਰੈਕਸ ਸੈਂਟਰ ਫਰੀਮਾਂਟ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਪੁਸਤਕ ਰੀਲੀਜ਼ ਸਮਾਰੋਹ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ੀ ਕਵੀ-ਦਰਬਾਰ ਖੂਬ ਭਰਵਾਂ, ਬੇਹੱਦ ਰੌਚਕ ਅਤੇ ਵਾਹਵਾ ਸਾਰਥਕ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਯੂਨਿਟਾਂ ਅਰਥਾਤ ਬੇ-ਏਰੀਆ, ਫਰਿਜ਼ਨੋ-ਸਟਾਕਟਨ, ਯੂਬਾ ਸਿਟੀ - ਸੈਕਰਾਮੈਂਟੋ ਅਤੇ ਫੇਅਰਫੀਲਡ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੁੰਮ-ਹੁੰਮਾ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਮੁੱਖ-ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਸ਼ੋਕ ਭੌਰਾ, ਨਾਟਕਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਧਨੋਆ, ਕਵੀ ਡਾ: ਗੁਰਚਰਨ ਬੱਧਣ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਚਰਨ ਮਾਨ ਨੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਨੂੰ ਚਾਰ-ਚੰਦ ਲਾਏ।

ਪਹਿਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾ: ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸਮੁੱਚੀ ਅਮਰੀਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਰੀਲੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਲੇਖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਡਾ: ਮੋਹਨ ਤਿਆਗੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੋ: ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਸ਼ਬਦ, ਸੁਪਨਾ ਤੇ ਸੰਗਰਾਮ', ਪਿਛੋਰਾ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਦੀਵਾ ਬਲੇ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ' ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਰ ਹਰਭਜਨ ਢਿੱਲੋਂ ਦੇ ਦੋ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਸ੍ਰੀ ਆਜ਼ਾਦ ਜਲੰਧਰੀ, ਅਮਰਜੀਤ ਦਰਦੀ, ਸਿਆਸਤ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ, ਨੀਲਮ ਸੈਣੀ, ਪਰਮਜੀਤ ਭਾਨੂ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਾਗਰ, ਹਰਬੰਸ ਜਗਿਆਸੂ, ਗੁਰਚਰਨ ਬੱਧਣ, ਰਾਠੀ ਸੂਰਾਪੁਰੀ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਦਲੇਰ, ਆਦਿ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਰੀਲੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਪੇਪਰ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ, ਸੁਪਨਾ ਤੇ ਸੰਗਰਾਮ', 'ਦੀਵਾ ਬਲੇ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ' ਅਤੇ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਦਰਦ ਕੇ ਆਂਸੂ' ਬਾਰੇ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਤੀਜੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨੀਲਮ ਸੈਣੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਦੀ ਬੇਵਕਤ ਮੌਤ ਉਪਰ ਦੋ ਮਿੰਟ ਮੋਨ-ਧਾਰ ਕੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ੀ ਕਵੀ-ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚਾਲੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅਸ਼ੋਕ ਭੌਰਾ ਦਾ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਪਲੈਕ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੰਚ ਸੰਚਾਲਨ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਾਰਵਾਈ ਨੀਲਮ ਸੈਣੀ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। - **ਸਿਆਸਤ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂ**

26, 27 ਅਪ੍ਰੈਲ, 2008 (ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ, ਵੈਨਕੂਵਰ): ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਵਿੱਚ 26 ਤੇ 27 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਕੋਲੰਬੀ ਸੀ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਇੰਡੀਆ ਤੇ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਅਨ ਰੀਸਰਚ, ਏਸ਼ੀਅਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿਭਾਗ, ਮਾਨਵ-ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਸਪਾਂਸਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਰਹੀ ਕਿ ਇਹ ਕਾਨਫਰੰਸ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਦੋ ਦਹਾਕੇ ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਹੁਣ ਰੀਟਾਇਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

26 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਪਹਿਲਾ ਪਰਚਾ ਹੌਫਸਰ ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਦੀ ਡਾ: ਸਬੀਨਾ ਸਾਹਨੀ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀਆਂ ਦੇ ਰੋਲ ਦੀ ਪੁਣਛਾਣ ਕੀਤੀ। ਦੂਜਾ ਪਰਚਾ ਸ੍ਰੀ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦਾ ਸੀ - ਉਹਨਾਂ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੰਜੀਵ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਗਤਸ਼ੀਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ 450 ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛੱਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਡਾ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਓਹੀਓ ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ, ਨੇ 'ਅੱਜ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਤੱਕ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਚਰਨ ਰਾਮਪੁਰੀ ਤੇ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦਿਆਂ ਦਰਸਾਇਆ।

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਆਏ ਡਾ: ਰਾਣਾ ਨਈਅਰ ਨੇ ਡਾ: ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਖਿਲਰਨ' ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ 'ਡਾਇਸਪੋਰਾ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਡਿਸਪਰਸਲ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਠਹਿਰਾਇਆ। ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਆਫ ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਜੀਤ ਗਰੇਵਾਲ ਨੇ ਮੰਟੋ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਟੋਭਾ ਟੇਕ ਸਿੰਘ' ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਦੇ ਟਾਪੂ' ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਬਰਫ ਦਾ ਗੀਤ' ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ 'ਉਜੜਨ' ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਡਾ: ਆਤਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਕੈਲੇਫੋਰਨੀਆ ਨੇ ਡਾ: ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉੱਤੇ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ 1984 ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਕਵਿਤਾ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਸੁਰਖੀਆਂ' ਬਾਰੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਯੂਨੀਵਰਿਸਟੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਰੰਗ-ਰੰਗ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਦੀ ਰੀਟਾਇਰਮੈਂਟ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਸਕਿੱਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਪ੍ਰਤਿ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ।

27 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਡਾ: ਰਾਣਾ ਨਈਅਰ ਨੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਵਲਕਾਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਪਰਸਾ’ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਕਲਚਰਲ ਹਿਸਟਰੀ’ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੋ: ਸੇਖੋਂ ਵਰਗੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵੱਲ ਧੱਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਾਵਲਕਾਰ ਹੈ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕੋਲੰਬੀਆ ਦੀ ਅਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਡਾ: ਐਨ ਮਰਫੀ ਨੇ ਗੁੱਗਾ ਪੀਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸਿਆਸਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ‘ਸੁੰਦਰੀ’, ਨੀਲਮ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚਰਨਦਾਸ ਸਿੱਧੂ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ।

(ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੈਨਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐਨ ਮਰਫੀ)

ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਲੋਹਾਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਡਾ: ਅਮਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ “ਸੈਕੂਲਰ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕਾਂ’ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਦੋਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ’ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਚਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਚਾਰਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ। ਇਹ ਵਿਦਿਆਰਥਣਾਂ ਸਨ-ਜੈਸਮੀਨ ਬਿੰਦ, ਪ੍ਰੀਤੀ ਜਗਪਾਲ, ਹਰਕੰਵਲ ਰਾਏ ਅਤੇ ਅਨੁਰਾਜ ਸਿੱਧੂ।

ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਭਾਗ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ’ਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪੈਨਲ ਵਿੱਚ ਡਾ: ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ, ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਬਰਜਿੰਦਰ ਢਿੱਲੋਂ ਸਨ। ਡਾ: ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ ਨੇ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਵਡਮੁੱਲਾ ਦੱਸਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਗਿਆਨੀ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਧਾਮੀ ਆਦਿ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਹੀ ਤੇ ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਰਾਹ-ਦਿਸ਼ੇਰਾ ਦਰਸਾਇਆ। ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ ਨੇ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਅਤੇ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮਿਲਦੇ ਜਾਂ ਨਾ ਮਿਲਦੇ ਸਮਰਥਨ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ

ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਢਿੱਲੋਂ ਨੇ ਘਰਾਂ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ।

(ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪੈਨਲ: ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ, ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ, ਬਰਜਿੰਦਰ ਢਿੱਲੋਂ)

ਸ਼ਾਮੀ 6 ਵਜੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਸਾਧੂ ਬਿਨਿੰਗ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਦੀਮ ਪਰਮਾਰ, ਡਾ: ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ, ਗਿੱਲ ਮੋਰਾਂਵਾਲੀ, ਮੋਹਣ ਗਿੱਲ, ਬਰਜਿੰਦਰ ਢਿੱਲੋਂ, ਹਰਜੀਤ ਦੌਧਰੀਆ, ਅਜਮੇਰ ਰੋਡੇ, ਗੁਰਚਰਨ ਟੱਲੇਵਾਲੀਆ ਆਦਿ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਇਸ ਗੰਭੀਰ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਡਾ: ਐਨ ਮਰਫੀ ਦੇ ਸਿਰ ਰਿਹਾ ਜਿਹਨਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲਈ ਸਿਰਤੋੜ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਰੇਡੀਓ ਇੰਡੀਆ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਹੋਸਟ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਜਿੱਤ ਲਏ। ਰੇਡੀਓ ਐੱਫ. ਐੱਮ. ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਹੋਸਟ ਹਰਜਿੰਦਰ ਬਿੰਦ ਨੇ ਵੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। - **ਦਰਸ਼ਨ ਗਿੱਲ**

21 ਮਾਰਚ, 2008 (ਯੂਨੀਅਨ ਸਿਟੀ, ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ): ਬੀਤੇ ਐਤਵਾਰ ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਡਮੀ (ਵਿਪਸਾ) ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਦੀ ਅਹਿਮ ਸਾਹਿਤਕ ਬੈਠਕ ਯੂਨੀਅਨ ਸਿਟੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪਬਲਿਕ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਰਿਲੀਜ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਇਹਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਭਰਪੂਰ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੈਲੀਫੋਰਨੀਆ ਦੇ ਉੱਘੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਕਿਤਾਬ ਰਿਲੀਜ਼ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੀਰਤ, ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨੂ, ਅਕਾਡਮੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਮੇਜਰ ਭੁਪਿੰਦਰ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਚੁਣੇ ਗਏ ਚੇਅਰਮੈਨ ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੀਰਤ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ “ਸੇਜ ਸੂਲੀ ਤੇ ਸਲੀਬ” ਉਪਰ ਡਾ: ਗੁਰਮੇਲ ਸਿੱਧੂ ਨੇ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਸਮੇਤ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੀਰਤ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਇਰ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੀਰਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲੋਂ ਭੇਗੇ ਗਏ ਸੰਤਾਪ ਦੀ ਪੀੜਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਦੂਸਰੀ ਕਿਤਾਬ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨੂ ਦੀ “ਅਧੂਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ” ਉਪਰ ਪ੍ਰਿੰ: ਦਰਸ਼ਨ ਨੱਤ ਹੋਰਾਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਜਨਕ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦਿੱਤੀ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਨੂ ਤੋਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ। ਨਵਨੀਤ ਪੰਨੂ ਅਤੇ ਜਸ ਫਿਜ਼ਾ ਨੇ ਵੀ ਅਮਰਜੀਤ ਪੰਨੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖੇ। ਜਸ ਫਿਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੰਨੂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਡੇ ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਟਕਰਾਅ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਇਸ ਟਕਰਾਅ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਗਜੀਤ ਨੌਸ਼ਹਿਰਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਮਰਜੀਤ ਪੰਨੂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਔਰਤ ਵਲੋਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮਰਨ ਤੀਕਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ ਤੇ ਹੰਢਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸੰਤਾਪ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਚੇਤ ਅਵਾਜ਼ ਉੱਠਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਤੀਸਰੀ ਕਿਤਾਬ ਮਰਹੂਮ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰ ਪਾਸ਼ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰ: ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਪੰਜਲ ਵਲੋਂ ਸੰਪਾਦਤ “ਪਾਸ਼ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਸੀ” ਨੂੰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸ਼ਾਇਰ ਆਜ਼ਾਦ ਜਲੰਧਰੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਰਿਲੀਜ਼ ਕੀਤਾ

ਦੂਜੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਆਜ਼ਾਦ ਜਲੰਧਰੀ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰ: ਦਰਸ਼ਨ ਨੱਤ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮੋਮਨ, ਡਾ: ਗੁਰੂਮੇਲ ਸਿੱਧੂ, ਹਰਜਿੰਦਰ ਕੰਗ, ਰੇਸ਼ਮ ਸਿੱਧੂ, ਜਸ ਫਿਜ਼ਾ, ਨਵਨੀਤ ਪੰਨੂ, ਬਖਸ਼ੀ ਸੰਧੂ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਖੋਸਾ, ਪਰਮਿੰਦਰ ਪਰਵਾਨਾ, ਪ੍ਰਿੰ: ਦਰਸ਼ਨ ਨੱਤ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸੀਰਤ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੰਬੋਜ, ਜਗਜੀਤ ਨੌਸ਼ਹਿਰਵੀ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਜਲੰਧਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਅਤੇ ਗਜ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਦਾਦ ਵਸੂਲ ਕੀਤੀ। - **ਜਗਜੀਤ ਨੌਸ਼ਹਿਰਵੀ**

9 ਮਾਰਚ, 2008 (ਸਰ੍ਹੀ, ਬੀ. ਸੀ.): ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਆਫ ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਪਰੋਗਰੈਸਿਵ ਪੀਪਲਜ਼ ਫਰੰਟ ਆਫ ਬੀ.ਸੀ. ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਗਰੈਂਡ ਤਾਜ ਬੈਂਕੁਇਟ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਾਰੀ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ 400 ਦੇ ਕਰੀਬ ਮਰਦ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਸਮਾਜੀ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ, ਮੀਡੀਆ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਬੱਚੀ ਅਨਮੋਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ “ਉੱਠੋ ਵੇ ਕੋਈ ਲੋਕੋ, ਮੇਰਾ ਦਰਦ ਵੰਡਾਵੋ ਕੋਈ” ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਪਰੰਤ ਹੋਏ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਸ਼ਾਂਤ ਮਾਂਗਟ, ਜੀਵਨ ਰਾਮਪੁਰੀ, ਗਿੱਲ ਮੋਰਾਂਵਾਲੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀਵਾਨਾ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਕੋਟਲੀ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਹਰਦੇਵ ਢੁਡੀਕੇ, ਗੁਰਚਰਨ ਗਿੱਲ, ਮੇਜਰ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ, ਹਰਬੰਸ ਕੌਰ ਬੈਂਸ ਅਤੇ ਸ਼ਾਤੀ ਥੱਮਣ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਉਪਰੰਤ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਟੀਮ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸਵੈਚ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਟਕ “ਨਾਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ” ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੰਮੀਗਰੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੇ ਵਿਆਹਾਂ ਕਾਰਨ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਂਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਸਕਿੱਟ ਪਖੰਡੀ ਕੌਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਸਕਿੱਟ ਵਿੱਚ ਜਾਸਮਿਨ ਸਵੈਚ, ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਬਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਕੁਲਦੀਪ ਬਾਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸਵੈਚ ਨੇ ਰੋਲ ਕੀਤੇ।

ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਵਿਤਕਰੇ, ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਰੇਡੀਓ ਹੋਸਟ ਮਨਜੀਤ ਕੰਗ, ਗੁਰਮੀਤ ਅਟਵਾਲ, ਹਰਭਜਨ ਚੀਮਾ, ਹਰਜੀਤ ਦੋਧਰੀਆ, ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ ਸਿੱਧੂ, ਜਾਸਮਿਨ ਸਵੈਚ, ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ, ਸੁਰਜੀਤ ਕਲਸੀ, ਸੁਖਵੰਤ ਹੁੰਦਲ, ਰਣਜੀਤ ਕੂਨਰ, ਡਾ: ਬਿਕਰ ਸਿੰਘ ਲਾਲੀ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਭੁੱਲਰ, ਮੀਨਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਸਹੋਤਾ, ਸੰਨ 2007 ਵਿੱਚ ਡੈਲਟਾ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਹੋਈ ਔਰਤ ਨਵਰੀਤ ਵੜੈਚ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ, ਅਤੇ ਅਵਤਾਰ ਗਿੱਲ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। - **ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਸਵੈਚ**

(ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਾਰੀ ਦਿਵਸ ਸਮੇਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਬੁਲਾਰੇ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕ)